

ЉУБОСТИЊСКА ПРИНОШЕЊА

Годишњак | Јефимијиних дана, број 11

Трстеник /
Љубостиња
2026.

ЛҮБОСТИЊСКА
II ПРИНОШЕЊА

Издавачи

Народни универзитет Трстеник
Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник

Уредник

Јелена Стојсављевић

Редакција

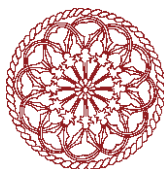
Јелена Стојсављевић, Верољуб Вукашиновић,
Иван Величковић, Душан Јовић, Јелена Вукчевић,
Ивана Илић

ISSN 2466-4553

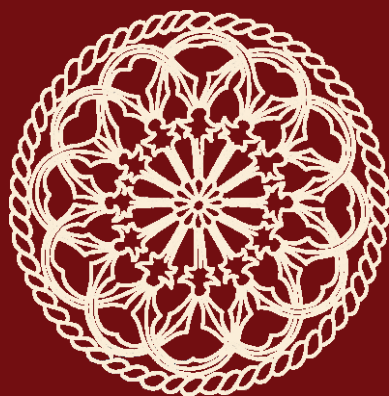
ЉУБОСТИЊСКА ПРИНОШЕЊА

Годишњак

Јефимијиних дана, број 11

ТРСЕНИК / ЉУБОСТИЊА
2026.

КФиміні Дани
18-20. ЈУН 2025. ГОДИНЕ

Јелена Стојсављевић¹

УВОДНА РЕЧ

У уводној речи програма првих „Јефимијиних дана“ одржаних у јуну 1971. године, Адам Стошић каже: „Стари српски манастир и стара српска песникиња и везиља, од пре скоро шест векова, и један мали град који је израстао у савременом животу, прави су повод и место за овакву манифестацију“.

У претходних 55 година, ова манифестација се мењала, као што се мењао и наш мали град. Заједно су узрасли до нашег доба. Ове, 2026. године, променио се и уредник „Љубостињских приношења“. Од танушне, али врло драгоцене, програмске књижице, преко часописа за књижевност, уметност и духовност „Јефимија“ (који је више од двадесет и пет година уређивао Радошин Зајић), дошли смо до годишњака „Љубостињска приношења“. Након десет година Драгиша Батоћанин предаје уредничку палицу. Ове године смо задржали концепт претходног уредника у нади да ће смисао ове публикације и надаље бити да се имена, људи, догађаји, поезија, студије и светлописи уписани међу ове корице спомињу у славу и сећање на Јефимију и Љубостињу. Прелиставајући ових дана старе бројеве зборника, са дивљењем отварам странице са којих блистају имена која сачињавају песничку, ликовну, музичку и духовну ниску бисера наше земље и ових простора. Сви они, од године до године, доприносе да се нашој првој песникињи, која је наш језик и наше писмо узвисила до највећих висина, одужујемо својим духовним приношењима.

У лето 2025-то, када је можда понајвише у незапамћеној врелини јуна недостајао шум љубостињских столетних липа, одржани су тридесетосми по реду „Јефимијини дани“. Од 18. до 20. јуна, кроз шест програма, публици су се представили угледни и занимљиви гости.

¹ Јелена Стојсављевић, песникиња, нов уредник годишњака „Љубостињска приношења“.

По традицији, прве вечери, манифестација је започета поздравним говором председнице општине Трстеник, Милене Турк. У публици Његово Високопреосвештенство Архиепископ и Митрополит крушевачки Господин Давид и многобројно свештенство епархије крушевачке. Атмосфера свечана и узвишена, каква доликује оваквом догађају.

Беседом Његовог Преосвештенства ће најсвечаније започети програм „Јефимијиних дана“. Узвишеном нотом његовог уводног слова отворени су 38. „Јефимијини дани“, а тај тон се наставио у истом духу до краја вечери. Уиграни водитељски пар, Гордана Книћанин и Александар Ђалић, воде публику кроз програм прве вечери. Уследиће „Венац песникиња“ у ком ће се чути стихови Дајане Цветковић Лазић из Крушевца, Слађане Бушић из Београда и Оливере Цветић из Трстеника. Оне настављају низ Јефимијиног песничког бисерја. У завршници вечери дуго очекивани концерт дивног музичког двојца: група „Калем“ са својим незаборавним наступом. У топлој вечери 18. јуна у центру Трстеника, одзвањају најнежније ноте традиционалних песама у специфичној обради ових изузетних музичара познатих и признатих диљем наших простора.

Други дан Јефимијиних дана почиње у 19 часова у Ликовном салону Дома културе. Отвара се изложба „Моравска Србија – између стварности и легенде“. Аутори изложбе су Сања Ружић Воротовић, виши кустос и Горан Васић, музејски саветник Народног музеја Крушевац. Изложбу чине два сегмента:

Крушевачки град (са свим елементима живота у њему: Моравска архитектура, привреда у Лазаревом граду, средњовековна исхрана, одевање, али и по први пут стручно обрађен сегмент болести и здравства у средњем веку...).

Други сегмент изложбе представља Косовска битка. Припреме за битку, Косовски бој, последице битке, Косовска битка у историјским изворима, али и претпостављени ток битке, представљају основне обрађене етапе на изложби. Тематика блиска манифестацији „Јефимијини дани“, привукла је пажњу свих посетилаца у наредним данима.

У 20 часова, програм се наставља на Омладинском тргу представљањем годишњака „Љубостињска приношења“. Представља се десети број. Уредник Драгиша Батоћанин и чланови редакције Верољуб Вукашиновић и Душан Јовић представљају све сегменте зборника. У програму учествују и Музичка школа „Корнелије Станковић“, глумац Трстеничког Позоришта Андреј Јовановић и рецитатори Културног центра Печењевци. Значајни део вечери представља уручивање Награде „Љубостињски крин“ за стваралаштво младих. Тема под насловом: „Шест векова као звезда сија, српска мати Света Евгенија“ расписана је поводом 620 година од упокојења кнегиње Милице (свете Евгеније-Ефросиније). Награду је добила ученица првог разреда Гимназије „Вук Караџић“ у Трстенику, Дијана Младеновић. Пригодни говор о теми и награђеном раду одржао је протојереј Данијел Стефановић, парох љубостињски.

Трећи дан манифестације почиње у 13 часова у Већници Народног универзитета „Округлим столом“ историчара темом: „Живот у српским средњовековним земљама“, а своје радове излажу: Дарија Тимофејев, Драгана Вучићевић, Соња Милићевић, Немања Карапанџић, Душко Грбовић и Срђан Б. Младеновић.

У 20 часова, манастир Љубостиња поново отвара своје двери за приношења „Јефимији у част“ и порта се пуни гостима. Програм завршне вечери почиње молитвом Господњом *Оче наш* коју изводи Јана Крижак уз клавирску пратњу Петра Илића.

Јефимијину „Похвалу светом кнезу Лазару“ надахнуто говори глумица Мина Лазаревић.

Потом следе „Песничка приношења“. Своје стихове, Јефимији у част, изговориће: Андреј Јелић Мариоков, Братислав Милановић, Лела Марковић, Коста Косовац, Гордана Симеуновић, Александра Батинић, Јовица Тишма, Татјана Лазаревић Милошевић и Душко Бабић.

Награду „Јефимијин вез“, као круну завршне вечери и саме манифестације, ове године добија Тања Крагујевић за књигу *Крајшка историја шренушка*. На жалост, велика песникиња, која је на „Јефимијиним данима“ присутна од прве манифестације 1971. године, због болести није могла да присуствује уручењу награде. Награду уместо лауреаткиње Тање Крагујевић примиће књижевник Виктор Лазић.

Тридесетосми пут свечано и достојанствено, у духу матерње мелодије језика, који је кроз своје стихове кроз векове проносила Јефимија, завршили су се „Јефимијини дани“. Песници, музичари, сликари, историчари и сви они који су својим учешћем и прегалаштвом допринели да се ова манифестација деценијама одржава, још једном су се одужили нашој великој песникињи за неисцрпну инспирацију коју она пружа.

наїрада „јефимијин вез“

Тања Крагујевић

КРАТКА ИСТОРИЈА ТРЕНУТКА

И НЕБА, СМЕHA И
ЗА ЦЕО СВЕТ

Циљоја
ШТАМПА

ОДЛУКА ЖИРИЈА

ПЕСНИЧКА НАГРАДА „ЈЕФИМИЈИН ВЕЗ“ ЗА 2025. ГОДИНУ

На завршној седници одржаној 20. маја 2025. године жири је једногласно одлучио да Награду „Јефимијин вез“ за најбољу књигу поезије у дослуху са традицијом којој припада дело песникиње Јефимије, штампану 2024. године добије песникиња:

ТАЊА КРАГУЈЕВИЋ

за збирку песама *Крајка историја шренушка*
(издавач „Чигоја“ из Београда 2024. године).

У најужем избору за ову Награду нашли су се: Селимир Радловић (*По води која је прала ноје, Исусове*), Душко Бабић (*Пасја зима*), Драгица Стојановић (*Мала смрт*), Јелена Стојсављевић (*Плодова вода*) и Бранислав Зубовић (*Ни за још*).

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЖИРИЈА

(Даница Андрејвић, председник, чланови: Братислав Р. Милановић и Верољуб Вукашиновић).

После исцрпне дискусије жири је донео једногласну одлуку да добитница Награде „Јефимијин вез“ за 2025. годину буде песникиња Тања Крагујевић за збирку песама *Крашка историја шренушка* (издавачка кућа „Чигоја“ из Београда 2024. године).

Жири истиче аутентичну лирску физиономију, снагу кратке форме, снажно семантичко пуњење стиха и поетику феномена времена у експресији ове песникиње. Важност тренутка у вечности је у њеној поезији изражена елиптичним стиховима који нуде дијалог и читаочево довршавање мисли. Модеран урбани сензитивитет ове песникиње на изузетан начин култивише и спаја традицију, симболе и критичку мисао о садашњости.

Даница Андрејевић

ЕСТЕТИЧКО ВРЕМЕ ТАЊЕ КРАГУЈЕВИЋ

(У име жирија за доделу Награде „Јефимијин вез“)

Наша ауторка је песник, како су говорили стари Грци, који траже своју епистему, суштину себе и поимања света које ће изрећи у концентрованом виду. Песникиња већ има формирану лирску физиономију, која се, као око Пијемонта, јати око елиптичних речи, профилисаним крешендом стиха и готово хаику формом. Њена поезија представља софистицирани низ термина, феномена и сензација света фокусираних на тренутак у вечности, са снажним семантичким пуњењем, сходно свом аутопоетичком начелу лирске синтезе и средишта ствари. Сваки елемент, сваки термин и сваки тренутак ове поезије имају своју поетичку функцију, иманентност и трансценденталност, дакле свој онтолошки лик у стиху. Материјализација поезије и поетизација материје, податак схваћен као факат и истовремено као фикција, одвијају се у високим и дубоким, великим и малим тренуцима ове поезије. Ритам њиховог смењивања и метаморфозе је динамичан, понуђен читаоцу на дијалогско допуњавање значења. Тренуци и термини којима песникиња обележава те тренутке су зато кратки, али мобилни видови великог и малог праска догађаја, спољних и унутарњих имплозија. Модерни урбани сензибилитет наше ауторке, култивисано и софистицирано промишља традицију и историју и ангажовано, иронично-критички коментарише савременост. Као урбани рапсод, она доноси и актуелне слике „концерта на рушевинама“.

У поетици феномена времена Тање Крагујевић, тренутак је све што поседујемо и он се крије у супстанци истине кроз ауторкино „минус присуство речи“, како су критичари говорили за Момчила Настасијевића. У тим лирским тренуцима ствара се метафизички простор лирике, тријумф поетског ласера ове пеникиње

и спој труда и чуда, како је говорила Марина Цветајева. Сваки стих Тање Крагујевић представља својеврстан Гордијев чвор над чијом редукованом структуром треба размишљати. Јер ова поезија је упитна, она не решава разарајуће проблеме света, већ указује на ујед апсурда из тог света. Она проблематизује и дијагностикује, поставља питања и доводи свет у питање, маркира и спознаје елементе из стварности који угрожавају егзистенцију.

Унутар малореке, али пулсирајуће поезије наше ауторке, сину тренуци питања, слутње и истине који се као параболе и завојнице шире кроз лавиринте проблема и питања људске есенције. Зато њен лирски тренутак није више пролазан, кратак, он је закривљен и заробљен у времену као чувена Раичковићева *Камена усџаванка* и чува врхунац догађаја из трена за вечност. Језик песму сања, записује Рембо. У поезији наше ауторке језик је главно лице певања и мишљења и упућује на поменуте метатекстуалне везе с великим предчасницима. Питање – како језик да разуме трен и да одрази поетику пролазности, песникиња решава лирским скоком у тренутак који у свом изабраном термину чува сијасет других лудичких и зачудних асоцијативних низова и значења. Сlikом једног трена, доброг или лошег, ауторка сублимира кодове тренутка који брзо постају прошлост или будућност. Тања Крагујевић нам открива, како би рекла Исидора Секулић, „процес себе“. У одређеном лирском тренутку се јавља ломљење значења и његов прелазак у имагинативне поруке. Ако факат није тачан, реч тренутка сигурно јесте, поручује песникиња. Исповедајући ново слово љубве, нововековни бол у нашем хронотопу, ауторка се дотиче актуелних постцивизацијских и нехуманистичких манифестација светског великог механизма. Нови ратови, нови Варвари и новомитска позиција песника и интелектуалца у свету, указују на одсуство вредности и лепоте у нашем добу. Тај губитак песникиња неосимболистички надокнађује флорним симболом руже „Тек тако је нема. Да могу да верујем у њену моћ“. Ружа је бар шекспировски постојала и мирисала, чиме песникиња указује на обиље идеја и семантизацију слике тренутка и пролазности.

Јединствени, сажети језик који песникиња пребира као зрна пиринча, сабира срчу и парампарчад живота у сигнале тренутка, оних који су преживели у антологијама, како сама каже. Зато

тај лирски тренутак заправо јесте историја једног осећања које води до спознаје о „савршеној катастрофи историје“ која почиње великим праском, а завршава се великим сломом. Драма и трагедија нашег доба управо су анестезиране тим изломљеним тренуцима лирског колажа Тање Крагујевић. Прошлост је прошла, будућност је неизвесна, ми имамо само историју тренутка, поручује песникиња. Време се налази у епицентру лирског тренутка. Поетска експресија наше ауторке погађа *in medias res*, у теменос и омфалос, у суштину и средиште ствари. Из тих лирских тренутака, као из тројанског коња, веју поруке и мисли песникиње која маркира, како сама каже, „одсутну тежину тренутка“. Лирски тренуци се смењују брзо, на камерној филмичној траци ове поезије. У краткој историји тренутка, која је у реалном времену трајала годину дана, ауторка доказује релативизацију и субјективност времена. Збирка представља естетичко време Тање Крагујевић, које је именovalo своје тренутке, емоције и рефлексije историјске и културолошке природе.

Песници каткад казују важније ствари од филозофа, зато што се филозофи баве дефиницијом, а песници интуицијом. Мислим да Бранко Миљковић једино није био у праву када је рекао да ће поезију сви писати. Неће сви писати поезију. Ни вештачка, нано ни квантна интелигенција, већ природна интелигенција и сензибилитет. Поезију ће писати емотивна и мислећа бића као Тања Крагујевић. Она је добила довољно награда да јој можда више нису ни потребне, али је овој награди потребно име Тање Крагујевић да је обогати, увећа и осигура јој ослонац у српској традицији и култури.

Тања Крајујевић

У СВИТКУ ВРЕМЕНА – РУЖА ЗА НОВИ ВЕК

Са узбуђењем и поносом примила сам вест о томе да сам одлуком жирија добитник Награде „Јефимијин вез“ за 2025. годину, за књигу стихова *Крајка историја шренушка*.

Поштовање према овој Награди изазива већ и помен имена Јефимије, песникиње јединствене и неупоредиве.

Песникиња Сапфо, са острва Лезбос, из VII века пре наше ере, све више се помиње и као прва европска песникиња. А српска књижевност је у Јефимији, из далеког XIV века, добила своју прву песникињу.

Изнимност је по себи и то што је Јефимија као песникиња дубоко уважена захваљујући настанку три њена *зајиса*. Настали на иконици, у сребру, или у везу на свили, они одишу не само драмом и узвишеношћу својих повода, већ самом суштином поезије. У њима је препознатљиво *лирско њисмо*, које ће у српској поезији носити, заувек, суштински предзнак поезије дубоке емотивности – жаобе, молитве, похвалног слова.

На дугим путањама времена српска поезија остварила се и у делима других, памћења вредних поетеса. Књига *Српске њесникиње од Јефимије* до данас (приредили Стеван Радовановић и Слободан Радаковић, „Слово љубве“, 1972), антологијски је избор из опуса близу четрдесет песникиња. Данас би тај број био вишеструко увећан. Мада су се премисе такозване „женске поезије“ мењале, оно што их уједињује, чињеница је да је ова поезија настала, и да настаје, да постоји, под крошњом једног вечног стабла – завештања песникиње Јефимије.

Свеједно што су историјске етапе, и бурни временски прекрети, условили „расап“ доминантних, класичних тема и мотива – поетску одбрану која се креће и у лутајућим знацима субјектив-

ног, личног писма – песничка реч увек се изнова тражи и потврђује у својим суштинама, али и у променама. Пред неразрешеним питањима цивилизацијског, егзистенцијалног опстанка самог бића, стварност од нас тражи да их препознајемо у летећим сигнаlima дигиталних порука, брзих, и непроверених вести твораца нових истина.

Исписујем своје *фрактале* у нади да се у њима физичко и духовно, временом окрзнуто, и дописано у назнакама временске и метафизичке дубине, могу срести. И дописати своју латицу за опстанак дароване вредности постојања и налога њеног очувања: *Браним се, ружом*. А у имагинаријуму руже, у свитцима њеног света, могуће је саздати и увек нови сан о збиљи.

Свет остаје, и опстаје, под крошњом оног вечног стабла, које носи име Јефимије. Под том крошњом струји и онај чудесни „озон завичаја“ Десанке Максимовић, који у дубинској перспективи, чини и озон великог завичаја поезије. Удах и издах, и опет, изнова, и на нов начин, дисање Песме. Или, како је Исидора Секулић написала, још давне 1972. године – *Поезија одувек, и заувек*.

Тања Крајујевић

ОНА, ПРВА

Дуџа је историја џренуџка.

Ако је џоезија истина.
Онда је она
велика осећајности.

Ходочашће. Пуџевима.
На којима видео си
узрујану џланеџу.
Врелину хладних
раџова. Чуо џласове
на рубу смисла.

А када џомислиш
да џада звезда.
Осеџиш да џу је.

Она. Прва.

Која џи џихом
џошџом времена
шаље знаке. Кроз ломне
зидове векова.

Она. Шџо џе је
у дубокој џиџини
црквице. Саздане
од скоџљених џланова.
Најбоље чула.

*Јер на почешку. И пре
речи. Била је суза.*

*Ойшочена
злашом и сребром
унушарњеј сјаја.*

*Мала икона.
Велики дар.**

*Прво слово
љубави. И иашње.*

*Дуја историја
шренушка.*

* Према првом, уводном стиху монахиње Јефимије: *Мале иконе, на велики дар* песме „Туга за младенцем Угљешом“.

ВРТ, ПРЕЛОМ

*Са новим власником. На обронку
трага. Обилазили смо.
Још једном. Корак по корак.
Врш. До јуче наш.*

*Испрашио нас је до наше каије
са транчицом расцвале мајске руже.
Коју сам иако дуго звала својом.
Да преселила се у мој ход.
У сваки злоб. И дисање,*

*И сада. Куда год да кренем.
Опија ме. И расирежњује.*

*Неодрешивим својим
чулом руже. Говори.
Да то је све што ми преостаје.*

26. јуни 2022.

РУЖА ЗНА

Ружа зна шїа јој је чинишї.

*Измакла ми је из ока.
Не из вида.*

*Тек шолїко је нема.
Да моју да верујем
у њену моћ.*

*Сшїоји на међи неба.
Земље. И сићушної
осїрва. Мене.*

*Да бодезом изниким
из једне једине бодље.
Чува ме. И милује.
Јер шосшїоји.*

*И шїај шїрн. Прекоморски
чун. Ту је. Да знам.
Да шосшїојим.*

БАШТА, КОТАРИЦА

Крила̄ти мрав. Биће земље
и неба. На висинском балкону.
У зрачном вр̄шу босиљка и нане.
Омамљен. Сиознаје чистио усхићење.

Са њим сам. У етарском усјењу.
Ш̄то храни ме. Јер ошвара
један њо један крајолик душе.
Палимисес̄те храс̄ова. И лӣа.

Као да дубоко време.
Већ чека. Да прелис̄там
књӣу са неизнаним бројем
с̄рана. Да објави се.
Како већ бива. Само једном.
Пош̄уном шишином.

У МУЗЕЈУ ПОЕЗИЈЕ

Писмо. Ивану В. Лалићу

*Дуго одлажеш све своје.
Тражећи скровишта месита
истине. Коју свети у разлагању
бесконачне реченице.
Сашелићских сигнала.
Трећег илувиј екрана.*

*Није знао изрећи.
Ту су и твоја једра.
Мали цушојиси јушра
пре буђења. Завеш.
Који никома. До себи.
Ниси дао.*

А обнавља се.

*У Писму. Што увек за нову
црпу. Ајосироф неизнајої.
Још је на снази.*

*Дружације је. У сваком часу.
То унутарње море.
Словно пространство.
А што вреди. И кад
одрасте. Сазри.*

И када стари.

И зашћо си ојетј у њесми.
У шумору њене љриче.

Док вани. У вејру. У мраку.
Сшћоја немилице сшћоју љази.

А љесници у свом вршћу.
На кружним сшћазама
Ашћријума. Као у љрци
носилаца вајре. Где нико
медаљу љобедника
не шћражи. Један грућоме
љредају истшћи љламен.
Истшћи жар душе. И речи.
Искона. У љнезду љосшћања.
Аљендиксу увек нове
нећације Краја.

Па и шћи. Тек скрбни си
Чувар Знака.
Истшћине шћћо буја.
Обнавља се. У даху.
Шћћо светшћиљку не љаси.

И лудом вејру не да.
Да је у љлухошћу. У Ноћ
ноћи љреобрази.

За Музеј поезије у Чачку,
26. маја 2023.

ЛАПТОП, ПТИЦА КОС

Оцу

Седели смо сајшима.
Млади кусшос и ја.
Над њејовим лајшшојом.

Свеј се већ. Иза јролећној
јрозора. У раму озелених
јузавица. Претјварао
у јрилоје раскрајања.
Чије изјлеге и исходе
нисмо мојли знајши.
У расјројсјиву нејронађене
сврхе. Превласји моћи.
Сред моћи расула. Изјубљене
синјезе речи. И мисли.
На коју нас. Целоја јујтра
ојомиње. Умилним. Ујорним
фрајменјима. Пјшица кос.

Лисјшали смо сјирјљиво.
Деценијама скујљану јрађу.
Која је фојшојрафијама.
Црнобело. Уз сјекјше
безбројних нијанси.
Минијашурних скица инјшиме.
Муњевијшких бљескова ејохе.

Склајала живој. Од некад.
Какав никада неће бији.
Сведочећи. Да јојово
већ заборављен. Ијак. Био је.

Зајијах ја. У једом јирену.
Како је он. И како је
цветак. Принова у најави.
У њејовом дому.

Добро је. Рече.
Не дижући јојлед
са лајшоја.

Који је одједном.
Под њејовим јрстима
на шасјашури. У лазурном
јрејешу јамјивека.
Преносиве арије
смисла. Посјао.
Музичка кујија.
Пуна усјаванки.

КАДА НЕ ПИШЕМ

Нисам *и*ако добра.
Тако *и*раведна.

Газим *и*раву. Јер је истинско
*и*оље које морам *и*рећи.

Уводим *д*етињасте *и*одине
у зрелос*т*. Украдем *и*решњу
или две. Док куйујем килограм.
И иначе не*и*ачна. Грешим
у свим рачунима. Волим
вожњу задимљеним комбијем
*и*о *и*ланинским завијуцима.
С*и*ара *и*исма. Ноћне разговоре
између несанице и вина.
Умиљастос*т* мачке која истиражује
*и*ијкос*т*. Форме узмицања једном.
Границе *и*реобразивос*т*и исте
*и*риче. Оне са *о*ишском црне шаше.
И мирисом свршетка.

С*т*их је *и*ачнос*т*. Чврстина
земље. И идеална даљина
неосвојивос*т*и неба.
Љубичастос*т* хоризон*т*и дакле.
И облак који можеш *и*онети
у *и*орњем *ц*еју. У недос*т*ашку
*и*илуле за слободоумна дусања.

Када не њишем. Сакуљам
ње небеске облукње. Грудве
асњралне лейоње. Фикињје
њосребрене њролазношћу.
Пањином наших додира.
Са јасно уњисаним судбинама.
Разломњима узвишеноњ.
И сњрашноњ. Шњо оњењ и изнова
надињрају кореоњрафију сенки.

Показујем их Сњворињељу.
Чињам. И у њами.
Дивим се. Писању.

Песникиња Тања Крајујевић

Биографија

Тања Крагујевић је рођена у Сенти 26. октобра 1946. године. Први разред основне школе је завршила у Сенти, а даље школовање наставила је у Београду, у ОШ „Вук Караџић“ и Другој београдској гимназији. Дипломирала је 1970. године, а магистрирала 1973. године на Филолошком факултету у Београду, на групи за Општу књижевност са теоријом књижевности.

Прву песничку књигу објавила је у двадесетој години (1966), а од тада је публиковала осамнаест песничких збирки. Прва песничка књига, *Враћу се Волођа*, илустрована је фотографијама њеног оца, уметничког фотографа и фоторепортера „Политике“, Стевана Крагујевића, док је његова фото-монографија *Крајујевић, Сентиа које више нема* (1997), илустрована стиховима његове ћерке Тање. Ови Тањини стихови су објављени у допуњеној верзији у посебној збирци *Пејзажи невидљивој* (2001).

Књиге поезије: *Несан* (1973), *Сјуг*, (1978), *Самица* (1986), *Осмејак омчице* (1993), *Дивљи булевар* (1993), *Мушка срма* (1993), *Душа црна* (1995), *Осмејак под сиражом* (1995), *Аутопортрет, са крилом* (1996), *Словочувар и словочуварка* (1998), *Пејзажи невидљивој* (2001), *Године, џесме* (2002), *Писмо на кожи* (2002), *Њуџнов дремеж* (2004), *Жена од џесме* (2006), *Плави снеј* (2008), *Стаклена шрава* (2009), *Ружа, одисја* (2010), *Мошел за збојом* (2010), *Хлеб од ружа* (2012), *Од светлости, од прашине* (2014), *Ефекат лейџира* (2016), *Трн о свили* (2016), *Корона, мале џесме* (2017), *Ефекат лейџира* (2018), *Extravaganza* (2019), *Фрактали* (2022), *Корице за одлазећи лас* (2022), *Крајка историја шренушка* (2024), *Још увек* (2025).

Заступљена је у више антологија савремене српске поезије у земљи и иностранству.

Члан је Српског књижевног друштва, од његовог оснивања, 2001. године. Одлуком Владе Србије, од 24. децембра 2009. године, добитник је звања врхунског уметника у области књижевности.

Награде и признања: Бранкова награда (1966), Плакета Сента (1968), „Исидора Секулић“ (1976), Плакета града Београда (1984), „Ђура Јакшић“ (1994), „Милан Богдановић“ (1996), „Милица Стојадиновић Српкиња“ (2009), „Печат вароши сремскокарловачке“ (2013), „Раде Томић“ (2014), „Десанка Максимовић“ (2015), „Ленкин прстен“ (2015), „Грачаничка повеља“ (2016), „Ристо Ратковић“ (2017), „Драинац“ (2020), „Јефимијин вез“ (2025).

Живи у Земуну.

НЕШТО ВИШЕ ОД БИОГРАФИЈЕ

Тања Крагујевић је учествовала на првим „Јефимијиним данима“ 20. јуна 1971. године.

У 20 часова, у порти манастира Љубостиња, на тек основаној манифестацији, уз Тању Крагујевић на књижевној вечери стихове говори: Десанка Максимовић, Мира Алечковић, Дара Секулић, Мирјана Матић Хале, Ела Пероци, Флорика Штефан, Радмила Трифуновска и Вукосава Андрић. Песникиње које ће наредних деценија сијати на поетском небу наших простора и нашег језика.

Од те давне 1971. године до данас Тања Крагујевић ће, са својом увек актуелном поезијом, неколико пута бити заступљена у зборницима „Јефимијиних дана“, уз најеминентнија имена наше поетске сцене. Била је учесник и првих обновљених „Јефимијиних дана“ 1991. године, са песникињама Весном Парун, Драгињом Урошевић, Весном Крмпотић, Љубицом Милетић, Даринком Јеврић, Јеленом Ленголд, Радмилом Лазић, Иваном Миланков, Флориком Штефан, Вером Мајски, Вукосавом Андрић.

Након 54 године од првог учешћа на овој манифестацији постаје лауреат награде „Јефимијин вез“ за књигу *Крајка истиорија шренушка*.

У интервјуу за Културни додатак „Вечерњих новости“, 15. јула 2025. године, након проглашења награде за најбољу књигу поезије „Јефимијин вез“ Тања Крагујевић каже: *Смисао поезије данас је исти као што је одувек био. Поезија је, како каже један од сејних, рафинираних и мудрих песника који је обележио време за нама и вре-*

ме за даља времена – Адам Зајајевски – „дејинство цивилизације“, прапочетак, извор и ушочиште свих разноликости човековој искуства, одакле пошиче и поетска разноврсности. Искуство и бишак, еџистенција и суштина. Најпростиранији дом различитости – порекла, уверења, машиновне креације, сна и опшрежњења. Па и саме „прозаичности“, која се у друшачијој духовној и стваралачкој персјекиви појављује као чиста „цијашности“ реалности, која из поезије не сме биши искључена.

Књижевник, путописац и правник, Виктор Лазић, за „Курир“ (12. 07. 2025) пише: *Песникиња Тања Крајујевић (79) добишник је пресшижне награде „Јефимијин вез“ за књићу „Крашка историја шренушка“*

Тања Крајујевић, песникиња шренушка и вечности, прву књићу је објавила у двадесетој години и ошад дарује Србију и свети дивљивим стиховима. Орхан Памук је рекао да су песници, ако су добри, врло близу маије. Тању зашмо можемо назваши правом машионичарком. Њен чаробни шшашћи јесу њени стихови. Толико су ме надахњивали, уз блискости коју сам остварио с песникињом шокком дућих година, да сам сионшано њене збирке почео да носим са собом на пушовања на далеке меридијане, чшшашући њену поезију у колима, авионима, на камилама и слоновима у далеким прелелима. Насшавила су се шаша чшшаша у вулканским краштерима, на врховима шланина и брда и на крововима највиших њујоршких небодера – висина ми се чини нарочишо поодном за чшшаше њених машчних стихова. Као да се шаша моћ поезије са бошаших шшраница разлије по земљи и небу.

Недавно сам у Тршшенику имао велику чашћ: да у име велике песникиње примим Јефимијин вез, награду усшосшављену у чашћ мошаше Јефимије и њене песме извезене шозлаћеном жицом на црвеној свили „Похвала кнезу Лазару“, врхунској књижевној дела средњовековне уметности. Награда се већ скоро две и по деценије додељује у шорши манаштира Љубосшаша, задужбини књетиње Милице, у оквиру манифестације „Јефимијини дани“. Признање је Тања заслужила новообјављеном књићом „Крашка историја шренушка“.

Сшшашо сам прел манашшир док је шшрајала молишва. Песници из свих крајева сршшва исшунили су шоршћу поезијом и жаћором, који се разлећо кад се вечерња служба завршила. Били су шшу Андреј Јелић

Мариоков, млади талентовани Кости Косоваи, Љубиша Ђидић, Бра-
тислав Р. Милановић и многи други. Пред свештенством и много-
бројним окућеним светом уследило је читање поезије, а затим и
свечано уручење награде. Уз Тањине стихове, прочитано је образло-
жење у којем је, између осталог, речено:

- Жири истиче ауентичну лирску физиономију, снагу крај-
ке форме, снажно семантичко пуњење стиха и поетичку феномена
времена у експресији ове песникиње. Важности шренушка у вечности
је у њеној поезији изражена елиптичким стиховима који нуде дија-
логи и читаочево довршавање мисли. Модерни урбани сензибилистички
ове песникиње на изузетан начин култивирале и сачувају традицију, си-
мболе и критичку мисао о садашњости.

Позната књижевна критичарка Соња Миловановић о Тањи-
ном делу је написала:

- Заједничка ниш песмама које у новој збирци Тање Крајујевић
бележе и интимну и јавну историју шренушка јесте суматраистич-
ко осећање свезаности. Такав космозам Тањине поезије конкре-
тан шренушак преводи у вечни. Само то и само тако може пост-
јати смисао, оно што није практично и прамаитично, што се толим
оком не примећује, али што се види унутрашњим видом, шрајнијим
и постјанијим од пролазних сензација и манифестација.

Целокупан мој аутистички окус посвећен је свезаности, сво-
јеврсном суматраизму, па не чуди што Тањину поезију осећам као
део најлепше природног пејзажа, чудесног дара земље и неба. Била је
ово прилика да се присећимо Тањиних почетака: њена прва песни-
чка књига „Вратио се Волођа“, коју је објавила Машица српска, иза-
звала је велику пажњу пре много деценија.

- Нека ћутање буде тишање и / нека ћутање буде одговор /
лепа је тишина што сава на нашим уснама / док стојимо везани
поледом (...)", зајочиње Тања читање своје прве песничке збирке
песмом „Ћутање“. Књига је илустрирана фотографијама њеног оца,
славног уметничког фотографа и фото-репортера који је својим
објективом обележио златно доба СФРЈ, Стевана Крајујевића.

Тања је засићена у многим зборницима и антологијама у
земљи и иностранству, а њене песме одомаћиле су се у италијанском
светских језика, чак и у јапанском и ирчком. Тањини есеји су драго-
цени и сачувају у омиљеном штихо зналаца и љубитеља оштрог запа-

жања и испанчане речи. Тања је оставила значајан трај и у издавачком раду. Као уредник некад значајне издавачке куће „Народна књиџа“ креирала је више колекција књиџа савремене књижевности, сабрана и изабрана дела значајних светских аутора приближила је српској публици, тиме нас знајно обогативши.

Тања Крајчевић је велики дародавац. Леџа њеног оца Стевана формирала је у Музеју Југославије, а значајни су њени дарови Историјском архиву Београда, Музеју поезије у Чачку и Музеју у Сени. Са суругом Василијем Винце Вујићем формирала је леџа у Музеју књиџе и ишовања Удружења за културу, уметност и међународну сарађу Адлџа. Чак ће и шек добијену награду Тања убрзо проследићи у свој леџа у Адлџа, заједно с мнообројним друћим наградама које је добијала шокм деценија – шешко је наћи истинско признање које већ није добила и проследила музејима. Србији је ишребно више људи као шћо је Тања, али и више њене поезије и њеног односа ишног разумевања за културу, ишног емџије према друћим људима.

Књижевник Виктор Лазич прима Награду „Јефимијин вез“ у име истинице Тање Крајчевић

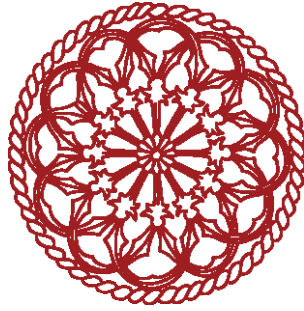
*Тања Країујевић са суїруїом
и Викїором Лазїћем*

*Тања Країујевић са Наїрадом
„Јефимијин вез“*

Тања Країујевић, фоїографїје из 1969. и 1978. їодине

йесничка йриношења

Андреј Јелић Мариоков

САМОДРЕЖА

Са њустих зјаришћа,
Из клонулих врежа,
Сабери нас трешне
Маји Тројерука!
И дај да у сваком
Сине Самодрежа,
Саздана од наших
Кроз шкрјућ јаука.

Просветили, Зрако завейна,
У душу свакој Србина!

Градили смо цркву
Од неба наголе,
Сложили у лице
Стошине олиара:
Косиурнице – лавре
И сирељане школе,
И војничка гробља
Око Хиландара.

Озари, Зрако љавейна,
Кроз крило Белој анџела!

Крутови на води.
Цариград узлеће!
Искуљен из љраха,
До конца векова.
И с њим бојомоље
Московске и љећке,
Над Аја Софијом
Глава Јованова.

Обасјај, Зрако злаћана,
Са блајој чела Хрисћова.

ЂАВО У БАХМУТУ

У Бахмућу ђаво свира
У орџуље од њаџира.
Православци с обе сџране
Саџиру се наџенане.
Измирени џек у смрџи,
Крвави се џоџак врџи.

Сред Печерске Лавре Свеџе
С крџа џлаче доџје деџе.
Бандеровци враџје вере
Исџерују калуџере,
Док ђавола џуле мерка
Кроз окулар издалека.

У свом дому свакоџ дана
Праџим ужас са екрана.
Два џабора навиџача
Доводе ме на руб џлача.
Генерали џосле доџа
Разџлабају мњења своја.
Дронови и хаубице,
Диџиџално мрџње лице.
Све џо није ни џрун муке
Сџрам сармаџа ако рукне.
Сиромах се с џољом диџе
У џробници Совџеџије.

ПУТОВАЊЕ

Девећ мачкиних живоћа
Да ми је Створитељ дао
И девећ калуђерских душа придогао

Све бих што погубио
Све расчистио и проћергао

По ђавољим заседама
И веселим вашаришћима
Овој лажуњавој свећи.

Плеће мојих пошмака
Крстари земним шаром.

Једни,
По шрапу мојих евројских скићњи

Дрући,
По далеким прадовима
Који с разлојом сиреје
Од моја долећа на Сухоју.

Као нејрочићана библиошека,
У тордој пресћоници збећа,
Ја чекам воз ван возној рега.

Тим возом већ су ошћушћовали моји родитељи
Сћричеви
Ујак
И шећа Анћелина

Њећова блисћава окна
Однела су лица мојих школских друћова,
Кафанских пајћаша,
Лирских дружбеница.

*Врвеж на ѿерону – Неѿознаѿи људи.
Мешину ѿрехова ѿеѿли моја душа.*

*Сѿреман сам и нисам сам.
Ко је Христѿов не боји се смрѿи.*

Само да ме крилаѿи возовођа не уѿиѿа:

*Где ѿи је она суза
Шѿо је обасјавала ѿланешу
Док си ѿрви ѿуѿ чиѿао Јеванђеља?*

Браїслав Р. Милановић

ПОПОДНЕ У РАВАНИЦИ

Дошао сам овде да освежим крвоџок,
да најуним алвеоле, да изоширим поїлег
и повео рођаке из белоїа свеїа
који никако не маре за историју.

Хїео сам да им покажем злаїан вез
урађен жицом од љубави и муке,
висину духа и дубину паїње за оним
шїо се жрївовао часїи, о чему се
ни у књиама, сем посїрдно, не їовори.

Дошао сам да шїм пејсмејкером
покренем поустїало срце шїо
мрзовољно куца при помену давнине
јер ме је зубима за јабучицу
дохваїила надасве хваљена садашњосї
и све се слабије коїрљају
црвена моја и све беља крвна зрнца...

Наїреїао сам слух не бих ли чуо
у сїаром здању из шїмине појање,
исїружио ирсїе у ведар дан
да шакнем у ваздуху скуїе Боїородице...

Али, умесїо ше слике, пог руком ми је
помодрела, и без даха – Србија.

НА ЈОНСКОМ МОРУ

Трџни се док ѿе ѳрицкају шѳарови,
немој леношћу да обесвећујеш воду
што је освешћаше у дубинама дарови
оних који једначише живоѳи и слободу,
а да ѿоѳа нису ни били свесни,
кад се ѳокрише ѳучином ѳладни и болесни.

Трџни се док ѿе ѳрицкају зуби
што су и њих јели умесћо црва,
недочекале да их неко ѳуби...
Није их ѳрошла ни невина ѳрва
младосћ, не ѳробаше ниједне сласћи
кад их уѳуѳкаше у море ѳосле ѳошасћи.

Измакни се од ѿих грских сћворова
што на ѿеѳи осећају воњ њиховѳи меса...
Склони се од ѿих ѿоликих болова
слеѳлих у дубине, док оловна небеса,
изнад ѿвоѳа збуњеноѳи ѿемена,
каѳљу са божјеѳи слемеѳа.

Ласи, Кефалонија
13. сепћембар 2025.

ТАЈ ДУХ ПРОЗОРЉИВИ

Да ли ће ико, икад, игде, да схвати
да је мој дух на вечитој слободи
да га не могу склепавати захваћи
неумних: он се увек, изнова, роди...
И кад га у црне казамаше зашворе
он – просине да из шаме ужасне злошворе.

Тај прозорљив дух врти се ко чира
по заседама у које су залећли
шворци будућности што не знају – што је итра
неукропиве вештине – залуд су сипели
ментеле, шрафове, букације, неће
лавез медија – груде су залеће

чешнице његове прешворене у звезде
и моћним расковником ошварају
оковане речи, шмасе вилајете, га варају
са много сласи у шувавости орезле
ја-га-ја гајаци, давно закоичане с леђа,
док веселом шорутом зраче испод веђа.

Лела Марковић

КОСОВ ПЛАЧ

Пољуби свој брај и иди
док не осванеш у сеници мача
под лелеком јоре, косовој плача
ујрши бреме да нико не види...

Не сањај јуче, ни нова сванућа
насукај се на далеке хриди
где око родну труду не види
учина нек буде ти нова кућа!

У торбу од шанке камиље глаке
сакриј све давно сиремљене раке,
заруделу јесму, свој глас и вид.

Узмакни, зашужи, пред змијом сјани,
у јушо заноћи, у оноћ свани
да не гледа нико твој бол и сјид...

ОПЕТ ДОЂОХ ТИ

Бојородици Љевишкој

*И ево, ојет̄и, дођох Ти,
да зароним се у скућѣ Твоје,
Маји, Мајко, Бојомајко...*

*Целивам оѣраду Твоју везану жицом.
Ист̄ом којом беху ојасани лојори,
руке дечије и чело Сина Божије!*

*Везана си жицом, али јача нејо икад!
Колико те веже жица ошѣрија,
толико си Ти од бола моћнија!*

*Хаљина Ти јарава,
фреске пошамнеле,
а Ти... Лейша нејо икад!
У сѣрадању Твоме је
снаја и лейоша Твоја...*

*Сѣојиш, чекаш, слушаш,
видиш, све знаш...
Ми долазимо, одлазимо...
као и сви смрѣници.
А Ти... бесмрѣни си дом
који не може несѣати.*

*Свејлиш у шами,
блисташ на сунцу.
Твоја нас љубав лако нађе,
и никад не оде.*

Ошћи без Тебе у себи,
значило би бежаши од себе,
исцариши у пролазности,
заборавиши вечности...

И ево, ојеш, дођох Ти Маши,
жељна шоплої наручја Твоїа,
небескої мира, оної осећаја
да је све на свом месту...

Дођох да ојеш клекнем
уз скуше Твоје,
у сузама паднем
преди Сина Твоїа,
Хранишља,
да и мени,
ладној Боїа живоїа,
хлеб засушни удели...

ПЕСНИК

Јовану Дучићу

Сневах о човеку, једном од свих људи,
чији ће сџихови само за ме шџећи,
свејшћу прџећушћашћи али мени рећи
да ми ѓламен ѓесме неућасли нуди.

Чар редака шћижех да се мене шћиче,
сву мекошћу речи да ми сџихом дари,
скривену од шћрошћних и шћролазних сћварџи,
која клија само ѓде дар слова ниче.

Да жубори за мене шћај сћев шћшо шћече
од извора ушћћу, равницом и долом
и да ме не ѓлави неућаслим болом,
ѓа изнова ѓочне да жари и ѓече.

Вај, дамар је речи њџовџх ко јека,
одзвони у мени жељом у зачејшћку,
у ону скривену, искрену и рејшћку
да ме шћамо неѓде кључар снова чека.

Знам, сваки му сџих на жену мирише
Ал' ѓесма је њџму и од жене већа,
њџму се ошћкрива само она срећа
док сџихује сан да живи и дише.

Косџа Косовац

МОДЕРАН ДОМ

*Дневна соба је била ѓрозачна,
а кухиња чистџа.*

Каг оџворимо ѓрозоре, нисмо се моџли чуџи.

У ходнику умесџо чивилука – сџаџуа разџеџоџ Хрисџа.

На чије се руке окаче каџуџи.

СЛАНИК

Седећи са породицом за столом и водећи тешке разговоре, приметих сам да ни овај сланик, ни вода, ни сто, не заслужују такве речи. Ништа од тога не заслужује тежих разговора. Све је то прављено за човеково добро — да би човек уживао, да би му било лепо. Све на овом столу, ја и сам сто, постоји да би човек био срећан. И ништа од тога не заслужује такве речи.

Такве су теране породичног стабла о неке се обесиш о неке окачиш љубашку.

СЛАБОСТ

*Ја сам, Боже, онај,
који се њред иконом сваке ноћи каје.
И у молићви ка теби руке њружа*

*Ал' са њрехом не њресѡаје.
Боже, да ли те једи моја слабост?
Ил' ти мирише ко ружа*

ПЕСНИЦИ

*Поезија ће пронаћи ко ће да је пише.
Има она своје уклеише дечаке
Који живе у далеким местима
И у својим бедним собама,
Као да човек креше шибицу,
Пале речи и бацају их најоље, кроз прозор,
Не примећујући како оне осветљавају свеи.*

Гордана Симеуновић

**ПОКУДА КНЕЗУ ЛАЗАРУ
или МОЛИТВА ЗА СРБИЈУ**

*Док бели њлашњи њо нама њага
од беле болесњи њешко оболели
низ воду њушњени
њлушњамо.*

И нема њласа да нас њробуди.

Зашњо си нас клео, Кнеже?

*Зна се
Одувек
Да најбољи њину.*

Или одлазе.

Зазвони, Боже, јаком звоњавом!

Пробуди сњаго бело!

*Да бео буже нам дан
Да бео буже нам хлеб
Да бела болесњи од нас оде.*

Нек нам се будуће мајке радују!

ПОСЛЕДЊЕ ПИСМО КНЕЗУ

Не схваћам твоју равнодушност,
Кнеже.

Док коњ твој се проиђе
и губи пошковицу.

Саињем се,
лакома као свака жена.
Злаћну пошковицу качим
о робовски ланчић
да пошкујем мајушно срце своје.

Између две грбе своје шриљивости
покушавам да умирим пошковано срце.

ВЕЗИЉАМА

Нико не зна моћ вашеї веза.

*Јачу од великих пошеза,
од тромких речи.*

*Над њлајном поїнуше
везле сїе вековима,
бодове умиришељске.*

*Јер бол мајке, жене, сесїре
нико не познаје,
до оної коме се ћушећи обраћају.*

*Вез је ваш разїговор с Боїом.
Доїговор тајни да свеї се не расїара.*

Александра Башиновић

КАО МОЛИТВА

Сиви налети празнине,
мрзли листови зимске руже,
даху стужени у слушњи иња –
задржиће ме. На овој кори,
у овом кораку. (На овој кори,
исцуцалој од мојих ноју,
у овом кораку, ошежалом
од жалоси.)

Кћери свијена у јају јосиодњем,
Ко, можда, на мојим трудима,
Непознати речи – сачекајће ме.
Да пресјане, да почне.
(Да пресјане јурка са зверима
Овој прада, да почне ришам
Овоја шела.)

Најушћена замисли живоћа,
Разјарени боже свети,
Забрављено седмо колена –
Сеишће ме се. Кад. Онда.
(Кад почнем да њлешем,
Кад у неповрати оде жалоси,
Онда изаћиће пред мене,
Онда ми главу одсециће.)

УМОР

Господе, понекад,
иешко ми је ова тири ирсиа
да склоим и иринесем челу.
У моме ишелу сабијен је умор
и влаици мисли набујају у шумор
иа цвешају сред срца, као нар.
Али још увек имам неки жар
међу јагодицама; иа ми се чини,
заштиишићу се од сираха иред светиом
ако осеиим да једним лаким леиом
крила око илаве можеш сиреици
мој дрхиај и ударици шиици исиред ноу.
Некад ти се ни молици не моу,
леи се речи за усиа, иа сричем
у себи, оче мој, о чему јој,
очемо ја и ти – да се ћуиимо
уморни, међу ирсиима?
Све су ми иивоје речи на крсиима
Све су ти моје шуе у очима.
Гледаш ме иако, док вучем
руку к срцу, с шуиим болом
у рамену. Само ти знаш
да у шом оикуцају,
као у иламену,
ириере склоиљени каици
блажених ти зеница.

ТАЈАНСТВО

Празне се куће мој дешињсџва
у собичку иде је дџда чистџио џушку,
недељом чџшао Лов и рџболов,
осџа се креч исџод шџокова
и снеџ улеће кроз решџеке, осџоно,
као искре џрџнаца – жруља џо шџелу
иде су некад џрџчали жмарџи узбуђења.
Из собе моџа оца беже дџвљи коњи,
сенке се џрају с џоломљеним сџааклима,
слава се слави у џиџини, кашџке куџкају
о џањџре, од бџбера се не кашље.
Иџак, живџи ме враџа џу, да џодиџнем
чекиџ смеџа и ексерџ џоџлине,
да џоџрављам улеџнуће у крову
и наводим дџвље џолубове да се смире
џод сџрџехом. Јер, унуџра су исџо собе,
џош увек џоџле од усџомена,
зџдова бџљих од зимскоџ јуџра,
кревџи је мекан и у џему сџоџала
снено доџирују јџдно груџо.
Иџрачке су сџаковане, али се лако
разасџиру џо џоду, и око џаве
сџоџи чудесни венаџ слика сџноћне бџјке.
Ваџра се никад не џаси.
Тако, јуџром оџварам џрозор,
дочекујем себе с џубављу џајансџва,
које никад није оџишло од мене.

Као чаролијом – све се промени!
Ал' крајко траје лажна срећа
јер чаролија брзо пролази
а после ње је шућа још већа.

Из дана у дан којни све више.
Пребрзо Ана поче да савари,
и за њакешћ среће у праху
продавала је из куће савари.

Јер није знала истину ову:
У лажном свету – све је лажно!
Како доћи до белој праха –
само то јој је било важно.

Заменила је собу дешњства
за мрачни ћошак у суверену,
за две шабле лажне среће
ил' убог иле у шанку вену...

А једне вечери, у мрачном парку,
дан пре четрнаестог рођендана,
своју уморну децју душу
искусила је мала Ана.

Сушрадан, у неким новинама,
ојеш се животи наруџао Ани:
„Још једна невина жртва дроје!“ –
била је вест на последњој страни!

У лажном свету све је лажно –
лажна је љубав, лажна је срећа,
лажна је радост ња за шрен прође...
Само је шућа већа, и већа...

БАЛАДА О ЈЕДНОЈ АНИ

Ана је имала о̄ромно срце
за децје ш̄ре, ш̄ајне и жеље,
за приче, п̄сме, смејање, радос̄и,
за љубав, дрӯове и пријашеље.

Ана је маш̄ала: Када п̄орас̄е
биће принцеза и ниш̄а дрӯо!
Са принцем, лејим као из бајке,
живеће срећно и дӯо, дӯо...

После је маш̄ала да буде звезда –
у све̄у чувена п̄лумица Ана
која свој п̄релеји децји осмех
људима п̄оклања с насловних с̄рана.

Ал' дан п̄ре ш̄ринаес̄о̄и рођендана,
у срце њено слила се ш̄ама
п̄рејуна п̄рдње и ружних п̄совки...
Свађали су се ш̄ама и мама!

Свађали су се и суш̄радан,
п̄осле суш̄радан и свако̄и дана...
„Крај ш̄ол'ке мржње како ће мене
моћи да воле...? – мислила Ана!

И уйлаши се од самоће,
а срце п̄разно п̄оче да боли...
Горко је, п̄орко п̄лакала Ана
ш̄аићући: „Мене нико не воли...“

Живо̄и јој п̄ос̄аде бесмислен, п̄разан,
о̄ромно срце ис̄уни с̄рах,
док једне вечери, у мрачном п̄арку.
од неко̄и не доби бели п̄рах.

Вахан ускликну: – Их! Каква срећа!
Због чега човек има две руке
Када се једном кашика држи?
Хвала што си ме лишио муке!

Саг ће ми живој мирнији бити
Јер док је мени лаве и враћа
Може се живети с једном руком.
Али не може без Арата!

Трећи пути наша замахну сабљом,
Под обрву је Вахану сјури,
А овај, срећан, чак и не прећу
Док око тихо из лаве цури,

Нео зајева: – Лака ти рука!
Саг више не морам да се стидим
Што са два ока по свету идем
Као и са једним Арата видим!

Саг ће ми живој мирнији бити
Јер док је мени лаве и враћа
Може се живети с једним оком.
Али не може без Арата!

– Пашце хришћанско! – просиће наша
И махну сабљом као јолом враћу,
Челик цијукну! Оглеће лава!
– Ајг' сада јевај о Арату!

О! Како земља слајко мирише! –
Зајева лава из јоркој блаћа –
Може се живети и без живоћа.
Али не може без Арата!

Ташијана Лазаревић Милошевић

ТРГ, ГЛОБАЛНО ОТОПЉАВАЊЕ

1.

зими

за сваки корак два пућа више времена

и три пућа више снаге

што Три не памти

од 1805.

у сваком даху два пућа више црних чесница

и три пућа више оклевања

ни то не памти ни Три ни Дуг

хамлетов етички перфекционизам нема везе с тим

бити не бити дисати не дисати заспати или умрећи исто је

јасови одјекују празно

у слеђеним славинама

зими

ујутро од 4 до 6

кад ка вечној зими

без ушију и језика крећу војске

ишоме покорне

на рад

и сјаглени пљочник

кад се бео од снега и соли

усија од ишчекивања Било Чега

јер: Пројашћу сјаси кад није другој сјаса што рече

оснивач Града традицијел првој Триа и око њега кула и бедема

елем

шага

душу ми увија све шешње

не бескрајни мир

јлавих мора

но снеју и соли

истовешна

белина шојле и скровише пошеле

чекам да сване
сирљива сам
посеља симулира посељицу
у клупко свијена сам: фејус или змија
ишање је сад
у сваком случају:
јуна наде
мада знам
зими
никад не свиће

ТРГ, ТРАВА

Вештар носи речи
и слаже их у ујао ћорсокака, који је пролашен
– Трјом.

Горе, на небу: уместио сунца
окрујао саи без казаљки.

Промиче фосфоресценйна киша.

Озонску ојну пошресају необјашњиви шрзаји,
ирича се да се Аркишк шоји, а Голфска сирјуја леги.

Ми: ходочасимо,

ишла позеленелих од зависии и свежине љуше од сеишолеиша –
најнајновијеј ошкروهња биј фарме –

у нешакнуше дивље иределе и рајске меироооле.

Не иресиајемо да чезнемо за чађавим ваздухом,

заразним цајинош-временом

и исiareњима људских шелеса

зјужваних у бесловесним возилима

свакој дана у шри по подне.

Родили смо лабудову иесму

о срећи, удобности и обиљу

и ушоили је у ошрованој реци.

Врела поноћ клизи асфалним пејзажима

малих и великих традова,

зашим се расивара у глатној иловачи.

Све смо сирасии измерили и проценили.

Точак се окреће: шочак Сунца

аушобуса камиона аушомобила

дроновима немају шочкове

али шушњи шочак последњеј воза

који се змијолико иричи и несиаје

за окуком последњих времена.

Зуїчаници мали шочкови
шочкићи шушша и шма шочкића
и онда чииови шушша и шма чииића
у неверовајним, моћним машинама.
Човеколиким. Бојоликим.
Авиони рулају иисшама
на шочковима
који убрзо иосшају сувишни
идући у сусрећ вечишој шами
космичких висина.
На небу: свешлуца бели воденички камен.

Вешар се итра уљенисаним речима
милује уљенисана шела:
оловни вешар са далеких бојишша,
чије су слике, звуци и мириси
иосшали неизосшавни дешаљ иншимних еншерјера.
Дневних и иних соба, шрїезарија, кухиња.
Дечјих вршића. Школâ и школицâ.
Забавишша, радосних и шарених.
Суморне ойомене о смаку свеша
сви као иаїаїаји ионављамо,
али их нико не схвашша озбиљно.

Из мозіова ниче шрава
из костију ниче шрава
из очију ниче шрава
и ушију
на крају крајева:
и из Трїа ниче шрава!

Деца која расшу
ако иорасшу
хоће ли имати о чему да іоворе?

ЈУТРО, ЗВОНА СА ЛЕВЕ ОБАЛЕ

Јуџро ме дочекује чистошом, кристалом ојоре сџуди,
жаром неолоџизма. Усџаван још је ум,
заробљен још је шум који може да пробуди
уџеху џамјана, или ујорности буђи иџио се на меке косџи хваџа.

Поџмули звон сџраходноџ ноноћноџ саџа
дрхџи у џусџишу обрве,
џде урезан је, као ожиљак из деџињсџива, крсџи.
Треба ли џај звон, џај звук оџасни,
џу џоруку с леве обале
да џамџим,
мирисна и мирна као свеђа, док нагом варљивом џламџим
у џразним оквирима на свили црвеној злаџом извезених
немих караџа?

О бона су звона, јеће над рушним џресџоним џрагом
иџио зарива се бесконачним и слободним џагом
кô крезубо Коџље судбине у обалу лесну.
И нема ничеџ иџио од џуџе ослобађа
иџио буру џуџу џела и душе смирује
ил' џреџвара у сноџље обеђано срџу Месеца
реч од џачности џврду реч жилаву живу џресну.

Јуџро ме дочекује чистошом, кристалом ојоре сџуди,
жаром неолоџизма. Усџаван још је ум,
заробљен још је шум који може да пробуди
уџеху џамјана, или ујорности буђи иџио се на меке косџи хваџа.

Душко Бабић

НАД РУШЕВИНАМА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ

Где зјаји ова зидина урасла у драчу
ишховале су књије – жишија, србљаци...
док не дођоше мешири, вични оњу и мачу
да нам дискретно кажу: „Ви сше, ишак, дивљаци.

Шша ће вама књије? За вас је илуї и рало,
хајдучка иећина ваша је библитошека.
Ешо вам їусле и диїле... Ваше време је сшало
у мршвом часу некої далекої века.“

Гледам камене хрїе и у мислима зидам
їрвошне облике: фасаде, шерасе... Враша
шшо воде међу свишке и рукоїисе. Ридам
над осам векова зїаслих за пола саша.

Видим: иовеле, маїе, царске даровнице,
хрисовуље, їравире, вино краснойиса –
израњају из шибља и лебде као ишшце
изнад змијских леїла, вешала, амбиса.

Али, рукоїиси не їоре – їори иаїир само:
слово їркоси оїњу, иамјаш у њему живи,
ишу се душина зрака судара са шамом,
хлеб засушни сејућ на божијој њиви.

Где чами ово камење, ѿреле су књиѣ –
све шѣо су руке ѣисара склањале у слова:
молиѣве, озарења и оне сиѣне бриѣ
шѣо су чиниле живоѣ од бразде до рова.

Таква је наша срећа: из авиона и ѣоѣа
уче нас хуманизму и свему шѣо ѣреба:
нађу деѣе на ноши и за ѣевницом ѣоѣа,
камоли библиоѣеку која сеже до неба.

И, оѣеѣ, све зађуѣи. Мрена ѣрекрила зене.
Расѣришила се у зраку ѣуѣа шѣо ме ѣаче.
Ђуѣим, ал' знам и чујем: неко умесѣо мене
над овим камењем насѣавља да ѣлаче.

СВЕТЛИ ПОНЕДЕЉАК

Ако није доказ врх Томиној њрста
забоден до дна вечно живе ране,
крвав зној са чела и вајај са крста:
„Ојрости им, оче, не знају шта раде“;

ако није доказ анђео на стени,
илашћаница, камен, суза у очима,
речи, крај гроба, упућене жени:
„Не изражи овде живој међ' мртвима“;

ако не верујеш Оном Који Јесте
дошао да воли и са њобом њаши
док њазиш кроз маљу, низ њрашњаве цесте –
можеш ли иком ишта веровати?

Застани, јушрос, и раскрили срце,
или се уиши међу живе мрце.

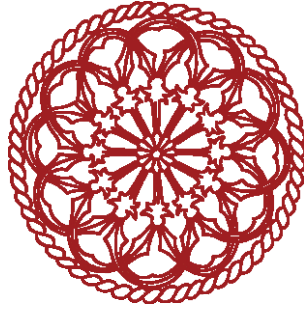

ДОРУЧАК

*Пред њорџом манасџира Љубосџиња
џоделих доручак са болесном керушом.
Парче њој, џарче мени...*

*У џсећим очима уїледах свеће
малоџре џрислужене у цркви.*

*Па реци:
Ко је џу коџа нахранио?*

венац српских ђесникиња

Дајана Цвејковић Лазић

БИРИЛИЦА

У кукама њвојих слова
Срї моје баке и даље жање њшеницу белицу
(иако њен звонки алїи не одјекује Каљајом)
И мирис свеже ѡеченої хлеба са седам кора не шири моје ноздрве,
али коса моїа геде,
и геде моїа геде,
једнако узмахују широко
и носе мирис ѡкошене геїшелине низ ободе шума
којих више нема
(искрчили их неки нови људи).
И носе їорки мирис зноја који брїшу с чела и браде
рукама које више нису младе.
Скрива се каїља у облинама слова О
шїио каїќад каїне из уморної ока,
їуїа ѡаора, велика и дубока.
Крију се у ѡвојим окукама и млади воћњаци
(їеїељке зрелих вишања лелујају на їролећном веїру),
и вреже зрелих дулека шїио сежу високо,
до кровова чакмара од блаїа и сламе
(које зврје їразне, најушїиене и саме),
до оних брвнара на Голији
и зиганице на Озрену шїио їамїи уздахе осїављене младе
и звук їрубe раїиичке,
И лелек уцевљене мајке їаїиичке.
И шкриїа снеїа целца шїио їрїиїи їод босим ноїама їреїќа
(док ћуїќе їрелази їреко Албаније).
Крије се у ѡвојим косинама
и удар Вукове шїуле їо калдрми херцеїовачкој,
и їуцањ їрве усїаниичке їушке

из нејаке руке мушке.
И њесма орача на мѡби у Драгачеву
ори се у ораницама ѡред ѡри наше Мораве
(и њихови ѡкови у кривинама ѡвојих слова бораве).
Одзвања у ѡвѡме билу и крилу
и косовска клеѡва Лазарева.
и слови Слово ѡубве Сѡефана десѡѡа,
и монахиње Јефимије ѡуѡа се дуѡа
у недра нејака скуѡила
и злаѡним концем на аѡласу црвѡном
од заборава ѡе ѡѡкуѡила.

ТРАГ БЕЛУТКА

Ни Волѝа, ни Рајна, ни Сена,
Не ѝрле моја сѝоѝала као мали безимени ѝоѝок
У близини наѝушѝене куће мојих ѝредака.
Каѝкад залуѝали сунчев зрак
Пробијајући се кроз храсѝове ѝране
Заѝреѝери на мокром глану
Као знак,
Као ѝоздрав
С друѝоѝа свеѝа.
Бачен белуѝак с ѝраѝом ѝрирасле маховине засеце ваздух,
Поѝом се оѝласи
Фијуком и ѝљуском.
Тек, оѝиисци ѝреѝних ѝрсѝију на ѝеѝовом ѝелу несѝају за ѝрен.
Наѝсѝи дрвећа ѝосведочиће да овде већ дуѝо никоѝа нема,
ѝа иѝак однекуд
нека невидљива рука уѝешно сѝушѝа мекани глан
на моје лице влажно од суза.

Слађана Бушић

ИСПОВЕСТ МАЈКЕ

У појледу ми само даљина
џу сам смесџила
и оца и сина.

И чекање
и надање
и пресавијање од боли.

Још боли
шџо немам косџи њихових
да њима земљу оснажим
у знак захвалносџи
за Паширић.

ЛИЦЕ ЦАРА ДУШАНА

Као да неко цело срце
моје је оћворио
кад ућох у твој дом
Љевишко, мајко.
И нико срце да ми заћвори
и зашије кад проћох крај жице.

Замишљам лице цара Душана
и моју руку на његовим образима
док се умива на Бисџрици
и појим коње Јуџа Бојдана на Сиџници
и прајим Краљевића,
ако ико зна где је данас.

КОЛИКО ВИНОГРАДА ДО ВАСКРСЕЊА

Хоћу ли те икада Велика Хочо
усејти ојевати
као што је једном Нобеловцу
пошло за руком
и зашто наш човек
о нашем свему ћути,
хоће ли реч једном прејући
и има ли довољно вина
да нам све ране покрије
и где овде видар је
и колико винограда довољно је
за васкрсење.

Оливера Цветић

УВЕК БЕШЕ

*Све хтедоше све оћеше
Кнеже Свећи увек беше
у овој земљи сањ сањам
молићве Теби поклањам.*

*Да ли још маре за Тебе
у часу шкрјућа и смрћи,
у ово време шћо зебе
када се све у крућ врћи?*

*У миру Тројичке цркве
ћред иконама ћлачем,
молићвом сћашавам жрћве
ко Ти шћо си Свећим мачем.*

*Молићвом Име ћи дозивам
да се земљи својој враћиш,
ћруди – коју знам да имаш
ћућем нашим – да ли ћеш знаћи*

Свећи Кнеже увек беше.

МОЛИТВА ЗА СПАС

*Крај твоја сам Госноде помола
рад мисли предвојена на пола,
док светлосним влашћом ореола
прикриваш трешности нејребола.*

*У мени отвори смерне двери
молићвом вечерњом исцели,
да обрис твој дошакнем у вери
Тајну Свету о Тајној Вечери.*

БУЂЕЊЕ

Какав би био рај без светлости,
а каква душа без вечности,

ил' човек без очишћења треха
и оћнишће без дечијеј смеха,

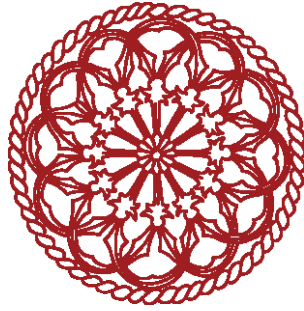
да колевка не зањише сина,
да осека нема, ни ѿлима?

Какве би биле очи без зеница
и јушра рана без ѿсеме сеница,

да нешрулежне нису коси,
а сваки шренуш без радоси?

Као без верника боћомоља
и као ѿуста небеска ѿоља,

као нага Васкрсењу нуђена
и као смри – смри без буђења.

ликовна приношења

Ксенија Дани

ОПШТИНА ТРСТЕНИК

МИНИСТАРСТВО КУЛТУРЕ И ИНФОРМИСАЊА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

НАСЛОВНИ УНИВЕРЗИТЕТ
ТРСТЕНИК

ДИЗАЈН: РАДОМИР БУРИЋ

КСЕНИЈА ДИВЈАК

16. јун

19 / Музејска збирка НУ
часова Трстеник

ОТВарање изложбе

www.narodnits.rs
Кнегиње Милице 16 / 37240 Трстеник / инфо: 037 712 065

МУЗЕЈСКА
ЗБИРКА

Сузана Новчић

КСЕНИЈА ДИВЈАК – ИЗМЕЋУ РЕАЛНОСТИ И МИТА

„Данас у времену брзих промена, Ксенија Дивјак је сликар ретко доследан, убеђени припадник фигуративног. У доба када апстракција, изазивајући унутрашње расколе, притиска душу и свести, она је остала мирна, непоколебљива. Данас када је апстрактно готово обавеза, вид академизма – такав њен став није без моралне лепоте и смисла.“¹

Из угла данашњице речи Миодрага Б. Протића, о сликарству Ксеније Дивјак, имају сасвим другачију конотацију и интерпретацију. Тумачење дела у тренутку када настаје, у оквиру актуелних, водећих токова у уметности и друштву и оно са историјске удаљености од педесет и више година сасвим су различита; у новом тренутку отвара се и ново, херменеутичко поље. То је сложено поље интерпретације *ајмосфере* и историјске и теоријске контекстуализације *свешта уметности*, у коме је живела и стварала Ксенија Дивјак. Свет уметности је ништа мање него други свет, иста као је Данто,² додајући да је улога теорије уметности, данас као и увек, да учини свет уметности и уметност могућим. Миодраг Протић, сликар, ликовни критичар и теоритичар, који је фундирао свет уметности социјалистичког модернизма на нашим просторима, уметност је видео могућом у условима самоуправног социјализма, истичући да „социјализам не буде само економска и политичка категорија, већ и категорија хуманизма и културе – прави социјализам“. Његова дела *Савременици I* (1950), *Савременици II*

¹ Miodrag B. Protić, *Savremenici II*, Beograd, 1964, 231.

² <https://www.skribd.com/document/335817632/Artur-Danto-Umetni%C4%8Dki-Svet>

(1964), *Слика и смисао* (1960) и *Српско сликарство XX века* (1970) прве су послератне синтетичке студије српског сликарства XX века, његових покрета, група и протагониста.

Ксенија Дивјак припада том добу, односно првим послератним школованим уметницима који су у тешким „немирним и ратрзаним“³ временима градили и формирали своје уметничке поетике и ставове.

Период после 1945. године карактерише обнова свих сегмената друштва, не само код нас него у читавој Европи и свету. У том периоду, као и у читавој шестој деценији формираће се специфичан систем уметности *Друје Јујославије*, који представља јединствену симбиозу источног и западног уметничког и културног модела, све време *идеолошки надзирано* од стране политичке елите. У првим послератним годинама, у југословенској култури и уметности усвојен је и академизован социјалистички реализам, који је имао политичко-утилитарну улогу у ширењу и одржавању вредности револуције и класне борбе. Након 1948. године и прекидом политичких и културних веза са Совјетским Савезом, долази до отварања према земљама Запада и стварања услова, довољно либералних и флексибилних, за организовање уметничког живота и читавог корпуса умрежених институција, уметничких група и појединаца. Крајем пете деценије, као реакција на социјалистички реализам настаје социјалистички естетизам, који постаје „званична уметничка идеологија“.⁴ Он је представљао синтезу модерности и традиције, чији ће средњи курс задовољити нову грађанску класу, а уметницима обезбедити простор слободе и стваралачког истраживања у дискурсу сликарства, пиктуралних проблема, форме, језика и естетских функција. Тако је настао послератни модернизам, односно социјалистички модернизам, како га именује Јерко Денегри, који ће унутар *мекот* самоуправног југословенског социјализма бити доминантна уметност следећих деценија „творећи изузетно интересантни, веома сложени, богати, разуђени, разнолики и неоспорно врло квалитетни збир многобројних уметничких

³ Миодраг Б. Протић, *Нојева барка*, Београд, 1992.

⁴ Мишко Шувковић, *Istorija umetnosti u Srbiji XX veka*, Београд, 2012, 398.

појава, збивања и процеса“.⁵ Тај умерено модернистички *mainstream* трајаће све до краја осамдесетих као конгломерат различитих поетика академизма, геометризма, фантастике, фигурације и апстракције различитих типова. То је време великих превирања и конфронтација, упечатљивих стваралачких личности, уметничких група, испреpletаних и генерацијски, од предратних већ оформљених уметника, до оних који стасавају у годинама после рата. По већини наших теоретичара и историчара уметности који су се бавили овим периодом, важно је истаћи неколико преломних тачака у развоју наше уметности, које представљају преображај културне политике у смеру „укључивања у међународни културни дијалог, односно, токове модернистичке интернационалне уметности хладноратовског доба“.⁶ Први искорак у односу на званичну идеологију и праксу социјалистичког реализма представља Задарска група. Група уметника⁷ је лета 1947. године напустила Академију и отишла у Задар, где је основала прву послератну уметничку комуњу, као реакцију и контрастав на званичну, исполитизирану естетику. Тада је то био гест стваралачке, чак и политичке субверзивности. Како истиче Лазар Трифуновић „задарски комунари су спасавали морални углед наше уметности“,⁸ који је соцреализам угрожавао и осуђивао. Затим, следећи преломни моменат представља изложба Миће Поповића, у Уметничком павиљону 1950. године, као прва самостална изложба уметника послератне генерације, који је својим *Појвором* у каталогу изложбе најавио промене уметничких схватања и идеологије какве ће уследити у току следећих година. Ипак, преломни догађај, односно незаобилазно место у југословенској историји уметности после 1945. године представља изложба Петра Лубарде у УЛУС-у маја 1951. године. Лубарда је први направио *ејисџемолошки обрџи* и на својим апстрактним фор-

⁵ *Isto*.

⁶ *Isto*, 382.

⁷ Мића Поповић, Бата Михаиловић, Милета Андрејевић, Вера Божицковић Поповић, Косара Бокшан, Петар Омчикус и Љубинка Јовановић Михаиловић.

⁸ Lazar Trifunović, *Vreme zadarskih komunara (1946-1950)*, Beograd, 1983, 27.

матима постао означитељ нове југословенске еманципаторске уметности. Прекид са реалним отворио је пут свим међународним модерничким тенденцијама у уметности, које ће се потпуно развити током следећих деценија. На крају, важно је истаћи и изложбу *Седамдесет сликарских и вајарских дела из периода 1920-1940*, одржану исте године у галерији УЛУС-а, у циљу *реститурације модернизма* и обнове потиснутих и избрисаних канона и вредности међуратне уметности. На изложби су представљена дела Јована Бијелића, Стојана Аралице, Недељка Гвозденовића, Петра Добровића, Мила Милуновића, Зоре Петровић, Ивана Табаковића, Васе Поморишца и многих других, чиме се успоставља, идеолошки прекинути континуитет са међународном уметношћу. Целокупно раздобље педесетих и шездесетих година означено је као послератни позни модернизам, који је окренут интернационалним уметничким моделима, који ће на крају због сопствене академизације изазвати преиспитивања и отпоре.

Ово су парадигматске тачке у развоју српске и југословенске послератне уметности, коју је Миодраг Б. Протић систематизовао у три правца: сликарство апстракције, сликарство фигурације и асоцијативно сликарство. Млади се окупљају око неколико уметничких група: „Самостални“, „Једанаесторица“, „Децембарска група“, затим „Медијала“, енформелисти и др. Уметност је била, као и сви сегменти друштва, захваћена оптимистичким еланом обнове и поимања да су уметност и култура важан чинилац. Ксенија Дивјак се као млада уметница образује и формира управо у атмосфери *изградње* модернизма. Она је припадала првој генерацији ликовних уметника школованих после рата, управо у времену доминације социјалистичког реализма. Већ за време окупације 1943. године учи у школи Младена Јосића, где упознаје колеге Мајду Курник, Лазара Возаревића, Младена Србиновића и друге. Убрзо су сви, исте године, били примљени на Академију ликовних уметности у Београду, у класи професора Михаила Петрова. Енглеским бомбардовањем завршена је настава на Академији, а Ксенија је заједно са Мајдом Курник, Мирјаном Михаћ и Мариом Маскарелијем ступила у партизанске јединице, где су сликали плака-

те, и практично помагали у набавци лекова и хране.⁹ Након ослобођења почиње редовну наставу на Академији, у класи професора Петрова. Поред њега, знање младим уметницима преносили су угледни и омиљени уметници и професори: Иван Табаковић, Коста Хакман, Марко Челебоновић, Јарослав Кратина, Ђорђе Андрејевић Кун, и други. Вечерњи акт је учила код Ивана Табаковића, где је постала и демонстратор. Студије на Графичком одсеку је прекинула 1946. године, када прелази на Сликарски одсек. Дипломирала је 1949. године, заједно са Мајдом Курник. Како је сама истакла, на Академији је имала низ проблема и неразумевања са професорима (Петров, Челебоновић, Лучев). Једино је професор Табаковић њене цртеже оцењивао највишим оценама.¹⁰ Након завршене Академије 1951. године, једној групи младих уметника додељени су сликарски атељеи на Старом сајмишту и „ту се оснива једна права луда сликарска колонија“.¹¹ Поред ње, ту су били и Марио Маскарели, Матија Вуковић, Ђорђе Бошан, Никола Јанковић и многи други, како она каже, „родоначелници свежих струјања у уметности, смеха, песама и дружења“.¹² Старо сајмиште је напустила 1973. године и уселила се у зграду Коларчевог народног универзитета, у атеље који је претходно припадао Бети Вукановић. У том атељеу је радила до краја живота.

Почиње да излаже већ почетком шесте деценије. На београдској ликовној сцени се појавила 1951. године, на изложби под називом Ретроспектива Цафике 1940-1950, која је рађена на Академији ликовних уметности. Исте године је примљена у УЛУС, где се представила на Дванаестој изложби УЛУС-а у Уметничком павиљону. Убрзо крећу и њена студијска путовања. Године 1954. Путује у Италију заједно са Мирјаном Михаћ, Младеном Србиновићем и Мариом Маскарелијем. Важно је истаћи и да је, заједно са Мајдом Курник, три месеца провела у Богородичиној цркви у Студеници, где су радиле на чишћењу фресака. То је сигурно утицало на њен наратив и визуелно-пластични језик.

⁹ Ксенија Дивјак, *Неуморна илејисанка, неизлагани и необјављени цртежи*, Београд, 2001, 171.

¹⁰ *Исто*.

¹¹ *Исто*.

¹² *Исто*.

Педесетих година Ксенија Дивјак слика мртве природе са чашама и плодовима лимуна, нарова, шкољке и аутопортрете. Прву самосталну изложбу имала је 1955. године у Галерији УЛУС-а, у Београду. Две године касније, крајем 1958, представиће своје радове и на изложби која је обележила оснивање „Београдске групе“, где је изложила слике већ препознатљивог жанра: *Шкољке, Аушориреј, Бик, Нарови*. „Београдску групу“ су, поред сликара Ђорђа Бошана, Ксеније Дивјак, Оливере Кангрге, Мајде Курник, Марклена Мосјенка, Марија Маскарелија, чинили и вајари: Никола Јанковић, Ангелина Гаталица, Славољуб-Вава Станковић и Матија Вуковић. То су били уметници који су, уз дугогодишње познанство и дружење, имали слична ликовна и поетска начела, која су се огледала у фигуративном изразу, који „има своје постулате у речнику поетског реализма и круга интимистичког сликарства тридесетих година прошлог века“.¹³ Група је била једна врста отпора против владајуће уметничке климе и културне политике која је, с друге стране, њих на неки начин маргинализовала и удаљила од водећих кругова послератног модернизма. Та стереотипна класификација скрајнуће и стваралаштво Ксеније Дивјак, оставити њен опус по страни главних, фаворизованих уметничких форми: позних шездесетих и седамдесетих година прошлог века. Лидија Мереник истиче да је њена припадност „Београдској групи“ и уметност фигурације, „потпуно херметичких, метафизичких, интимних садржаја и наратива“ збуњивала њене тумаче у клими пуристичког модернизма и апстракције. Јасно је да ће је овај теоријски конструкт пратити кроз цело њено стваралаштво, и да је зато и остала изван пажње институционалних теоретичара и ликовних критичара. Чак и касније, крајем шесте деценије, када развија свој микронатив, од митолошко-фантастичних композиција, актова и лутколиких жена-девојчица, до редукованих пејзажа и напуштених градова, однос према њеном стваралаштву остао је непромењен. Тешко ју је било сврстати и *смесици* у задате модернистичке конструкте, поготову у актуелне тенденције. Зато су о њој више писани есејистичко-књижевни текстови, него стручне и критичке расправе. Њен опус је попут опуса Милене Павловић Барили, због тог неста-

¹³ Svetlana Mitić, *Slikari kontinuiteta – Slikarstvo Beogradske grupe*, Beograd, 2013.

билног, рубног места систематски *митололизован*. Ксенија је, била свесна узнемиреног времена, како је сама истакла, „промена у друштвеном схватању, експорт апстракције, разни фаворизовани критичари и моја добровољна робија и издржљивост крај платна“.¹⁴ Та њена издржљивост била је у ствари отпор хегемоним модернистичким констелацијама. Она је одбијала да успостави било какву структуру, правац, задати курс „великих нарација“, већ је својим транспарентним стваралаштвом, слободно интерпретирала учено сликарство (*arte colta*),¹⁵ као један од првих постмодерних уметника свога времена. Колекционар и Ксенијин пријатељ, Рајко Мамузић, управо то запажа, већ 1964. године: „сликарство Ксеније Дивјак не може се сврстати у неку групу или правац, па тиме објаснити како је њено дело грађено на традиционалним појмовима уметности“.¹⁶

Протић истиче, након њених првих изложби, да је њено дело у духу мудрог конзервативизма, додајући да су њена најбоља платна мртве природе са шкољкама, лимуновима и наровима, које подсећају на Фламанце. Уз мисао цитирану на почетку овог текста, он додаје да је то сликарство строго омеђено и донекле осиромашено истрошеним репертоаром медијума и симбола (шкољке, лимун, пајак), али „да је звук њене уметности озбиљан и продоран“. Немогуће је не приметити да већини, као ни Протићу, није измакла та продорност и аутентичност њеног ликовног израза, који у ствари представља саму природу њене уметности, сачињену од талента, знања, емоција, зрелости и огромне љубави према медитеранској култури и традицији. Она је све то на својим платнима инкорпорирала и модификовала у нов живот и ново значење.

Шездесетих и седамдесетих година интензивно је и излагала у земљи и иностранству. Важно је истаћи да је имала свега шест самосталних изложби, док се више појављивала на групним изло-

¹⁴ Ксенија Дивјак, *Неуморна илејисанка, неизлагани и необјављени цртежи*, Београд, 2003, 173.

¹⁵ L. Marenik, *Magije hodočašća: Ksenija Divjak i Milena Pavlović Barili*, Београд, 2006, 49.

¹⁶ Рајко Мамузић, „Мајстор тамних тонова“, у: Ксенија Дивјак, *Неуморна илејисанка, неизлагани и необјављени цртежи*, Београд, 2003, 13.

жбама, пре свега УЛУС-овим, изложбама Уметничког удружења „Лада“, чији је члан постала 1965. године, као и у Солуну, Њујорку, Лозани и др. Од 1959. године, када је добила стипендију Фонда „Моша Пијаде“, почиње њено велико путовање, заједно са Ђорђем Добровићем по Француској, Шпанији, Потругалији и грчким острвима. То путовање трајаће двадесет и више година, поготову по Шпанији, која је била више од инспирације и љубави. Шпанска култура, традиција, сликарство, језик, географија и све друго биће предмет Ксенијиног интересовања и обожавања цео живот. То је њена животна, интимна и уметничка биографија која објашњава и њен метафизички наратив, особену атмосферу и дух њених дела. Сликарски узор у медитеранској класичној уметничкој баштини – Гоја, Веласкез, Ел Греко, Де Кирико, очигледни су и неодвојиви од њених дела, као кључне тачке „места ходочашћа и *маице месиа*“.¹⁷

Уметница и сама инсистира на томе: „колико год могу ја сликам, са огромним искуством гледања, са знањем и апсолутном меморијом и са потпуном обавештеношћу како изгледају слике у музејима“.¹⁸ Она се као једна од првих раних постмодерних уметника свога времена одлучила за фигуру и фигурацију, изведену из већ поменутих узора и канона историје уметности. Она их *користи* и оживљава у својој имагинацији, стварајући свој лични и уметнички „музеј без граница“. Тиме се њено стваралаштво приближило дискурсу анахронизма, као једном од постмодернистичких феномена, чији узор леже у Де Кириковом метафизичком сликарству, односно његовом позиву модерним уметницима да обилазе музеје, њихове ризнице – стварни и имагинарни свет који егзистира у историји уметности. Глобално гледајући, баш седамдесетих година прошлог века, „модернистички пројекат идеалне друштвене реконструкције у својој оптималној пројекцији показује се дефинитивно неостварљивим“,¹⁹ долази до демистификације модернизма, његовог система и механизма. Настају постмодерни-

¹⁷ L. Marenik, *Magije hodočašća: Ksenija Divjak i Milena Pavlović Barili*, Beograd, 2006, 49.

¹⁸ Ксенија Дивјак, *Неуморна илестисанка, неизлагани и необјављени цртежи*, Београд, 2003, 174.

¹⁹ Ješa Dengeri, *Pitanje originalnosti: Ideal modernizma, sumnje postmodernizma*, Treći program Radio Beograda, br. 139-140, III-IV, 2008.

стички наративи, анахрони сопственом времену, у којима из дуге историје модернизма преузимају идеје, форме и сећања. На тим принципима настају и дела Ксеније Дивјак, која својим радом и животом припада управо таквом уметничком корпусу. То објашњава и њен сасвим самосвојан уметнички језик смештен између конкретног и уобразиље, реалног и фантастичног. Свет девојака – девојчица, актова, дечака, панова, арлекина, мађионичара, сликара и коњаника, који више „загонетају него што представљају“;²⁰ тај свет, редукованих и симболичних ликовних форми и готово дечјих ликова, укочених тела без путености, провејава иронијом и наивом, која такође има своју поруку, у отклону од стварности, од реалног. То је лепо приметио М. Комненић: „та пантомима романтичних трагедија и чаролија снова зачињена је скоро неосетним зрном ироније кроз уозбиљавање“,²¹ као савршен постмодернистички облик, који у исто време „укључује себе и изазива оно што пародира“.²² Иронија, а поготово транспарентна наивност у већини њених радова, сугеришу парадоксално, да у нашем свету нема невиности.

Уз то, мултипликованим фигурама жена – девојчица, актова редуковане чулности, које често асоцирају на детињи доживљај акта,²³ метафизичког двојника (фигуре које посматрају себе у огледалу или стоје фронтално једна поред друге), она трага за сопственим *измештањем*, унутар званичног друштвено-социјалног статуса и света уметности, који није до краја препознао и валоризовао њену уметност. Ту се потврђује још један постмодернистички принцип конципирању дела – *отуђена другост*, у односу на доминантни дискурс, ексцентричност, ванцентричност, (не)задовољство „сопственом афирмацијом на свим плановима – женскости, брака, положаја у друштву, егзистенцијалних и материјалних услова живота“.²⁴ Отуђена другост, измештање изазвано је последицама оспоравања бинарности која лежи у хијерархији Ја/други. Уметност,

²⁰ Ана С. Ракић, *Уметничка збирка Рајка Мамузића*, Београд, 2017, 119.

²¹ Милан Комненић, *Ксенија Дивјак на вилинској стази* (каталог), Ваљево, 1995.

²² Linda Načion, *Poetika postmodernizma*, Novi Sad, 1996, 29.

²³ Ана С. Ракић, *Уметничка збирка Рајка Мамузића*, Београд, 2017, 119.

²⁴ L. Marenik, *Magije hodočašća: Ksenija Divjak i Milena Pavlović Barili*, Beograd, 2006, 52.

теорија, критика, не могу се одвојити од институционалне валоризације, тачније дискурса моћи, који Ксенија сасвим јасно одбија и бојкотује: „Идеју да постанем професор Ликовне академије, одбила сам. Предлог да будем кандидат за Српску академију наука и уметности, такође сам одбила. Одбила сам да ми се приреди ретроспективна изложба у Музеју савремене уметности, давши им писмено образложење.“²⁵

Интровертна и неконвенционална, своје дружење свела је на неколико пријатеља с којима је у континуитету одржавала контакт.²⁶ Изградила је свој микросвет, у коме је сликала и живела искључиво од продаје својих слика. Држава је ретко откупљивала њена дела. Рајко Мамузић један је од првих који је, као велики познавалац и поштовалац ликовне уметности, долазио на Старо сајмиште, помагао уметнике, доносио платна и боје и откупљивао њихове радове. Ту је препознао и Ксенију Дивјак, „њену смело изграђену естетику и чудесну палету“.²⁷ Сви радови Ксеније Дивјак у Уметничкој збирци Рајка Мамузића потичу са Старог сајмишта. Већина музеја ће тек након њене смрти, 1995. године, добити значајан део њене уметничке заоставштине. Занимљиво је да је 1993. године поклонила неколико својих изузетних дела Јеврејском историјском музеју у Београду, у знак пријатељства према јеврејском народу и у знак сећања на Бранка Херцога, сликара из Загреба који је нестао у холокаусту. Њена дела налазе се у бројним приватним збиркама у земљи и иностранству, од којих је најзначајнија колекција Вилима Конина у Београду. Народни музеј Краљево добио је крајем 1995. године, након смрти Ксеније Дивјак, тринаест радова из легата Ксеније Дивјак, као поклон Народног музеја Србије. Сви акварели са митолошком тематиком (*Ошело и Дездемона*, *Ошело и Јајо* и др.), настали су 1994. године и одишу изузетном свежином и препознатљивом иконографијом – митолошки мотиви и ликови карактеристичне, субјективне костимографије, са тра-

²⁵ Ксенија Дивјак, *Неуморна илејтисанка, неизлагани и необјављени цртежи*, Београд, 2003, 174.

²⁶ Вилим Конен, „Ксенија Дивјак“, „Политика“, 2007.

²⁷ Рајко Мамузић, „Мајстор тамних тонова“, у: Ксенија Дивјак, *Неуморна илејтисанка, неизлагани и необјављени цртежи*, Београд, 2003, 14.

диционалним симболима божанстава, граде ефекат необичног, магичног театра. Тај „постмодерни класицизам“²⁸ даје једну литерарну компоненту њеним радовима, у смислу прошлости у садашњости. Издава се акварел *Црвена лука*, настао 1982. године, у коме се чита њен омиљен репертоар: зидине, тврђаве, море, градови – омиљени медитерански простори. То је представа далеке луке – тврђаве, симболичних ликова, у чамцима и на тврђави, урађена у *валерској моноџонији* са наглашеним мрљама које оживљавају сунце и кровове.

Две деценије касније, др Оливера Радојковић Чоловић, поклонила је Народном музеју Краљево вредан уметнички легат, укупно 138 уметничких дела, који окупља нека од најзначајнијих имена српске уметности, чији су живот и стваралаштво интегрисани у јединствен југословенски простор. Поред изузетне професионалне каријере, др Оливера Радојковић Чоловић била је велики поштовалац културе и уметности. Још као студент показала је интересовање за свет уметности, купујући и добијајући иконе, слике, цртеже, графике и друге уметничке предмете. Њена збирка је из године у годину расла, као што су расла и њена познанства и пријатељства са уметницима, од којих су нека била за цео живот. Била је кума и породични пријатељ породице Србиновић, Младена и Мирјане, док је са Ксенијом Дивјак друговала до њених последњих дана. Њихове слике, на којима је и сама Оливера чест мотив, посвета су пријатељству и даривању. Поред поменутих уметника, у овој колекцији се налазе и радови: Петра Добровића, Даде Ђурића, Миће Поповића, Мила Милуновића, Љубице-Џуце Сокић, Шане Лукић, Боже Илића и др.

У легату је заступљено двадесет радова Ксеније Дивјак, препознатљивог мотивског репертоара: зидине, тврђаве, шпански градови (Палма де Мајорка, Ријас Баикас), жене – девојчице са велом, мађионичари, сликари, Шпанкиње, море – читав њен фантазмагорични свет, модификованих традиционалних мотива и жанрова. Он нам поред ликовних вредности дочарава и Ксенијин тематски приступ, који је цео живот неговала – актови, мртве природе, теме

²⁸ Linda Načion, *Poetika postmodernizma*, Novi Sad, 1996, 68.

двојника, митолошке теме, пејзажи, као и медије у којима је, поред уља на платну, најчешће радила – акварели, пастели, цртежи, гвашеви и сангвине.

Младен Србиновић, са којим је једно време делила атеље, рекао је једном приликом: „Заслужила си свој лични музеј окупан у светлости.“ Једну врсту таквог музеја оставила нам је захваљујући легату Оливере Радојковић Чоловић, на чување.

Са отварања изложбе – Сузана Новчић, музејска савешњаница Народне музеја Краљево, и Јелена Вукчевић, виша куријоскиња Музејске збирке Народне универзитетна Трсеник

К. Дивјак, Двојка са велом I,
(акварел, 47,5 x 30)

К. Дивјак, Лоркин цијанин,
(акварел, 47 x 34)

К. Дивјак, Ајина, 1982. (акварел, 34,5 x 46,5)

Биографија

Ксенија Дивјак је рођена 1924. године у Иванић Граду, у Хрватској. Живела је у Загребу до 1941. године, када као избеглица долази у Београд. Уписује се на Уметничку академију у Београду 1943, на којој дипломира 1949. године.

Излагала је на многим заједничким изложбама у земљи и иностранству које су представљале савремену југословенску ликовну уметност. Била је члан „Београдске групе“ и „Ладе“.

Умрла је 27. фебруара 1995. године у Београду.

Дела Ксеније Дивјак налазе се у Музеју савремене уметности у Београду, Галерији ликовне уметности – Поклон-збирка Рајка Мамузића у Новом Саду и у бројним другим јавним и приватним колекцијама.

Самосталне изложбе: Полуакт, Београд, 1964; Галерија УЛУС-а, Београд, 1955; Салон Модерне галерије, Скопље, 1957; Музеј савремене уметности, Београд, 1967; Ликовна галерија Културног центра, Београд, 1970, 1981, 1982; Галерија ликовне уметности – Поклон-збирка Рајка Мамузића, Нови Сад, 1975/1976, 1997, 2002; Модерна галерија, Ваљево, 1995; Музеј савремене уметности, Београд, 1996.

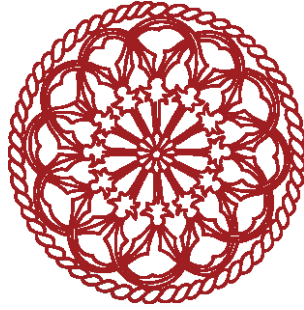
Награде: Октобарска награда града Београда, 1961; Откупна награда на XVI Ликовној јесени, Сомбор, 1976.

*Ксенија Дивјак
(1924-1995)*

*Мирјана Михаи Сибиновић,
Ксенија Дивјак за шпифелајом*

сїарославник

Окруїли сїю:

„Живої у сїйским средњовековним земљама“

Душко Грбовић

КНЕГИЊА МИЛИЦА И СРЕДЊЕ ПОМОРАВЉЕ¹

Апстракт: Кнегиња Милица је имала веома значајну улогу у историји српске средњовековне државе у периоду 1389-1405. године. Својом делатношћу у веома осетљивом раздобљу након Косовске битке успела је да очува државу кнеза Лазара и омогући сину Стефану да настави путем којим је кренуо његов отац. Издала је читав низ докумената у којима се помињу и Јагодина и подручје Средњег Поморавља. Та њена делатност имала је одјека у савременом добу посебно у Јагодини (назив главне улице, грб града, споменик).

Кључне речи: кнегиња Милица, средњовековни документи, Јагодина, Средње Поморавље

Време после Косовске битке било је свакако једно од најтежих за државу Лазаревића. Да се тешка ситуација преброди, требало је државничке мудрости које је било у лику кнегиње Милице

¹ Под овим појмом се раније дефинисала територија која је обухватала територију данашњег Поморавског округа обухватајући град (раније општина) Јагодина и општине: Ђуприја, Параћин, Рековац, Свилајнац и Деспотовац, површине 2617 км². Обухватала је простор од Сталаћке клисуре на југу до Багрданског теснаца на северу (Параћинско-Јагодинска котлина, узан равничарски простор са обе стране Велике Мораве). Божидар В. Недељковић, *Светозарево пређашња Јагодина*, Београд – Шабац 1981, стр. 16; *Поморавски округ*, Београд 1994; У новије време територија данашњег Поморавског округа се у географском смислу назива Средње Поморавље, Ресава и Левач, а Средње Поморавље обухвата територије данашњег града Јагодине и општина Ђуприја и Параћин. Област чине три микрорегиона (Црничка Област, Ђупријско Поморавље, Белица). Дејан Танић, *Средње Поморавље, Ресава и Левач – простор, појам, војно-стратешки и општи стратешки значај кроз историју*, Корени, X, Јагодина 2016, стр. 9-16, 9-11; У овом раду се поменути појам односи на територију данашњег Поморавског округа.

односно монахиње Евгеније, која је, својствено жени у тешким тренуцима, изнела то бреме одговорности. Њена делатност је оставила дубок траг на простору Средњег Поморавља. Овај рад је покушај да се укаже на значај који има кнегиња Милица за поменути простор.

Није утврђена поуздана година рођена кнегиње Милице. Претпоставља се да је рођена или око 1335. или око 1340. године. Поменуте претпоставке упућују на закључак да се рођење десило у четвртој деценији XIV века. Кнегиња Милица била је из лозе Немањића и припадала је грани која је ишла од Вукана Немањића, најстаријег сина Стефана Немање. Вуче корене од Вукановог сина Димитрија. До замонашења он је имао титулу жупана, а у области Бродарева били су његови баштински поседи. Није оставио значајнијег трага у политици, али његова делатност као духовника обезбедила му је место међу светитељима Српске православне цркве. Замонашио се и добио монашко име Давид. У области Бродарева подигао је манастир посвећен Богојављењу који је по њему добио име Давидовица. Имао је више синова, од којих је по имену једино познат Вратислав. На надгробној плочи у манастиру Давидовица сачувани су његово име и титула великог жупана. Имао је бар два сина, Вратка и Радислава. Вратко се налазио у служби краља Душана од почетка његове владавине. О његовом високом статусу и значају говори и чињеница да је имао дијака, канцеларију и поклисаре које је слао у Дубровник. Имао је титулу земаљског кнеза и он је био најистакнутији представник власти у провинцији, у некој земљи. Са проглашењем царства уведена је титула великог кнеза и први носилац те титуле био је Вратко, а последњи његов зет, кнез Лазар. Према сачуваним српским родословима имао је двоје деце, кћерку Милицу и сина Николу, који исто носио титулу жупана. Његово име уклесано је на надгробној плочи у манастиру Давидовица. Преминуо је 10. маја, највероватније, 1360. године.²

² Душко Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице – повеља манастиру Св. Пантелејмона с краја XIV века (подаци за историју Средњеј Поморавља)*, Зборник радова X конгреса Савеза историчара Југославије, Београд, 1998, стр. 381-392, 381, 388 напомена 2; Андрија Веселиновић, Радош Љушић, *Родослови српских династија*, Нови Сад, 2002, стр. 10; Синиша Мишић, *Од земаљској*

Кнегиња Милица се око 1353. године удала за Лазара Хребељановића. Према доступним изворима, имали су три сина: Стефана, Вука и Добровоја, и пет кћери: Мару, Драгану, Јелену, Оливеру и Теодору.³

Кнегиња Милица се до 1389. године скоро не помиње у историјским изворима. У повељи патријарха Спиридона од 17. маја 1379. године којом се потврђује повеља кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском“ (Горњаку на Млави) из периода мај 1379. до краја 1380. године, помиње се „госпођа кнегиња“ и да се Божија милост призива на кнеза, кнегињу и њих ову децу.⁴ У повељи кнеза Лазара манастиру Великој Лаври Св. Атанасија којом се потврђује годишња помоћ у сребру из Новог Брда, издатој у Кознику 8. августа 1381. године, написано је: „придружијем мојим кнегињом Милицом“.⁵ Насликана је и на зидовима манастира Раваница.⁶ Године 2024. стручна јавност је упозната са златним прстеном са покретном главом који је нађен у пољу у близини манастира Раванице. Урађена палеографска, текстолошка, стилска и иконографска испитивања показала су његову изузетну културно-историјску вредност. Предмет је био подвргнут анализама у Народном музеју Србије и на Природно-математичком факултету у Београду након

кнеза до кнеза Срба, Моравска Србија – историја и историјска географија, Београд, 2017, стр. 37-46, 38; Марко Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, Београд 2019, стр. 35, 42-43, 47-49.

³ Д. Грбовић, *Државничка делајносћ кнегиње Милице*, стр. 381, 388, напомена 3; А. Веселиновић, Р. Љушић, *Родослови српских династија*, стр. 27; Марко Шуица сматра да се постојање сина Добровоја не може поуздано утврдити. М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 60.

⁴ Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд, 2003, стр. 41, 44, 46, 47; Д. Грбовић, *Државничка делајносћ кнегиње Милице*, стр. 381, 389 напомена 5.

⁵ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, стр. 172-173 и цитат; Д. Грбовић, *Државничка делајносћ кнегиње Милице*, стр. 381, 389 напомена 5; Дејан Јечменица, *Извори и манифестације моћи и ушлицаја кнегиње Милице*, Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба, Тематски зборник радова са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године у Манастиру Љубостињи, Трстеник 2014, стр. 17-28, 17-18.

⁶ Д. Грбовић, *Државничка делајносћ кнегиње Милице*, стр. 381, 389 напомена 5; Јованка Калић, *Срби у поном средњем веку*, Београд, 2001², стр. 50.

којих је нотирани као добро под претходном заштитом. Утврђено је да се ради о дару кнеза Лазара супрузи Милици. Натписи су потпуно очувани и сугеришу да се ради о рашком правопису једнојеров српско-словенског језика са карактеристикама писма из периода 1360-1370. године. На прстену се налази натпис *кнез*. Утврђено је да је наручилац био кнез Лазар који је приказан фигуром на трону, а са унутрашње стране урезан је монограм *М* што је иницијал кнегиње Милице којој је прстен био и намењен. Радило се о вишенаменском дару супруга – кнеза Лазара супрузи – кнегињи Милици.⁷ Кнегиња Милица преузима водећу улогу у држави Лазаревића након погибје мужа, кнеза Лазара, у боју на Косову. Ту улогу ће задржати до своје смрти 11. новембра 1405. године. О таквој њеној улози сведоче и сачувани историјски извори из тог времена.⁸ Да би разумели њену активност потребно је да се вратимо на почетак друге половине XIV века.

Након смрти цара Душана долази до распада државе коју је годинама стварао. Почетак процеса разградње пространог Царства почело је проглашењем Душановог полубрата, а Урошевог стрица, деспота Симеона, који је управљао Епиром, у Костуру за цара „Грка, Срба и целе Арбаније“.⁹

Грчке области се издвајају из Царства 1359/1360. године што представља кључни фактор у разградњи Српског царства. У српским земљама јављају се процеси који условљавају врховну власт цара Уроша. Поседи Војислава Војиновића почињу да се ши-

⁷ Branislav Cvetković, *Once-in-a Life time Discovery: Ring of Princess Militsa (A preliminary report)*; Бранислав Цветковић, *Средњовековни кнежевски њрстен: основни њогаци*, Богдај, Годишњак за духовно, културно и историјско наслеђе, број 1, година прва, Јагодина, 2025, стр. 35-41; Натпис *кнез* упућује на титулу великог кнеза која је уведена у време српског царства. Први носилац је био Миличин отац Вратко, онда Војислав Војиновић, а последњи Лазар Хребељановић који је ту титулу добио најкасније 1365. године. Титула је била у рангу са титулом деспота у грчким земљама. По рангу налазила се иза царске и краљевске титуле и добијали су је само царски рођаци. С. Мишић, *Од земаљској кнеза до кнеза Срба*, стр. 38, 46.

⁸ Д. Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице*, стр. 381.

⁹ Константин Јиречек, *Историја Срба*, (фототипско издање), I, Пирот, 2004, стр. 238; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 55-56.

ре од 1359. године на простору између Косова, Јадрана и планине Рудник. Његов положај и моћ јасно се виде у његовим политичким наступима и кроз уважавање које је имао у врху државе. Угри 1359. упадају у област Браничева и Кучева где се своју власт учвршћује властеоска породица Растиславић. Они постају вазали угарског краља, а не српског цара.¹⁰

У Српском царству су се 60-тих година XIV века догодили процеси који су имали за резултат јачање појединих обласних господара и слабљење утицаја власти цара. Надмоћ стиче властела из јужних крајева државе тј. браћа Мрњавчевић. Године 1365. Вукашин је постао краљ и царев савладар, а Угљеша деспот. Долази до сукоба између браће Мрњавчевић са једне стране и са друге стране, цара Уроша, жупана Николе Алтомановића и кнеза Лазара. Одлучујућа битка одиграла се на Косову 1369. године. Победу су однели браћа Мрњавчевић. Постали су доминантне личности на територији Царства. У то доба били су у групи најмоћнијих великаша на Балкану. Уочили су турску опасност и безуспешно покушали да организују широк савез у борби против Турака. Одлучујућа битка збила се код Черномена на реци Марици 26. септембра 1371. године. Турци су однели победу која је имала далекосежан значај. Њоме је запечаћена судбина балканских земаља и Византијског царства. Било је само питање времена када ће пасти под власт Турака.¹¹ Цар Урош преминуо је 2. или 4. децембра 1371. године. У српским летописима је забележено „српске господе седми, мислим, род крај прими“.¹²

Међу значајним личностима овог периода је и кнез Лазар. Његов отац је око 1340. године био логотет краља Стефана Душана. Лазар је рођен око 1329. године. На двор цара Душана долази

¹⁰ Раде Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд, 1975, стр. 27, 29, 33-36; Љубомир Максимовић, *Српско царство од 1355. до 1371. године*, Српски народ у другој половини XIV и првој половини XV века, Београд, 1989, стр. 7-18, 9-11.

¹¹ *Исто*, стр. 11-18; *Историја српског народа*, I, Београд, 1994.², стр. 599-600; Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1996², стр. 502; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирног доба*, стр. 55.

¹² *Историја српског народа*, I, стр. 601 цитат.

око 1350. године где је ожењен кћерком великог кнеза Вратка, Милицом, потомком Вукана Немањића. У време цара Уроша обављао је службу ставилца, вероватно у периоду 1360-1365. године. Први пут се у изворима помиње као ставилац 1363. године. Боравак на двору су му омогућили контакт са владаром и одређену моћ и утицај. Јавља се као милосник у повељи челнику Муси.¹³ Језгро Лазареве баштине било је око малог града Прилепца који се налазио у жупи Тополници, а у жупама Изморник и Морава налазили су се делови његове баштине. Делу баштине припадала су и села Модра Глава, Кривеља и Глоговица. Поменуте територије представљале су материјалну основу за његов полтички успон. Лазарева породица се ородила са породицама које су имале поседе у суседству породичнихседа Хребељановића. За челника Мусу била је удата Лазарева сестра Драгана. Челник Муса је имао поседе у долини Ибра и Лаба. Друга Лазарева сестра била је удата за Алтомана, син деспота Иваниша који је био блиски рођак царице Јелене. Имао је поседе у Топлици. Лазар се преко Милице и Алтомана чврсто везао за царску породицу и династију Немањић. Својим деловањем Лазар је постао утицајни рођак на двору цара Уроша.¹⁴ Променама 1365. године његова служба на двору је окончана, па је као владарев намесник, са титулом земаљског кнеза, отишао да управља облашћу чије средиште је била жупа Расина. Лазар је титулу великог кнеза и државу добио од цара Уроша. Држава је обухватала жупу Расину, Ибар и Топлицу. Ово се збило после 1365. године. У ово време успоставио је и пријатељске односе са жупаном Црепом Вукославићем господарем Петруса (крај око данашњег Параћина). Ово је било од значаја за кнеза Лазара због његових претензија према северу.¹⁵ Због близине баштинскихседа области краља Вукашина, Лазар је био принуђен да формално и привремено призна Вукашина за српског краља. Кнез Лазар је са Николом Алтомановићем постао предводник рашке властеле у сукобу са браћом Мрњавчевић. Према Мавру Орбину, до првог сукоба је дошло

¹³ С. Мишић, *Од земаљског кнеза до кнеза Срба*, стр. 37.

¹⁴ *Истио*, стр. 37-38.

¹⁵ *Истио*, стр. 38-39.

на Косову 1369. године. По Орбину, Лазар се у одлучујућем моменту повукао из битке док се Никола Алтомановић једва извукао поражен. У периоду 1369-1371. године долази до нормализације односа краља Вукашина и кнеза Лазара. Након катастрофе на Марици 26. септембра 1371. године, кнез Лазар се највише окористио смрћу краља Вукашина. Постао је господар Новог Брда, што му је омогућило увећање његових прихода, али је дошло и до спајања његове баштине са државом. Кнез Лазар је контролисао и руднике на Копаонику. Постао је и господар југоисточног Косова са градом Липљаном. Вероватно је тада постао господар и жупе Лаб коју је дао у државу челнику Муси и његовим синовима.¹⁶

Након 1371. године разбуктале су се борбе за моћ крупне властеле које су се временом претвориле у рат за наслеђе Немањића. Кнез Лазар је образовао широку коалицију против главног такмаца, жупана Николе Алтомановића. У њој су били босански бан Твртко Котроманић и Вук Бранковић, Лазарев зет. Године 1373. поражен је Никола Алтомановић, а његова област подељена. Кнезу Лазару су припали Рудник и територије до реке Дрине, а тиме и подрињски рударски басен на десној обали Дрине. Под своју контролу ставио је Рашку земљу и део Полимља, чиме су се на окупу поново нашле старе српске земље. Након смрти Ђурађа Балшића 1378. године са Вуком Бранковићем преотео је од Балшића Метохију. Вук Бранковић је посео Призрен и његову жупу, а кнезу Лазару је припала северна Метохија. Потом је освојио територију којом је раније господарила властеоска породица Растислаић и до 1379. године прикључио је својој држави област око Браничева у Подунављу. Он је овим заокружио своју област.¹⁷ Упоредо са припајањем нових територија, кнез Лазар је морао да води борбу за учвршћивање власти и у областима које су биле под његовом управом против непокорне крупне властеле. Силом је покорио војводе Новака Белоцрквића, Обрада Драгослалића и Николу Зојића. Војводе Новак Белоцрквић и Обрад Драгослалић имали су поседе у Топлици и Ибру. Војвода Никола Зојић је био господар Рудника. Он је био важна личност у држави кнеза Лазара. Након покорав-

¹⁶ Исто, стр. 39-40.

¹⁷ Исто, стр. 40-42; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 55-56.

ња ожењен је Видославом за коју је кнегиња Милица говорила да јој је *сродница*. Тиме је он укључен и у клан сродника кнеза Лазара.¹⁸

Кнез Лазар и Ђурађ Балшић имали су значајну улогу у превазилажењу сукоба између српске и византијске цркве. Дошло је до измирења две цркве и скидање анатеме са српске цркве. Од кнеза Лазара потекла је иницијатива који се о томе консултовао са сабором свештенства тј. сабором српским. Ова активност донела му је подршку Српске цркве. Поменута подршка му је била неопходна да би постао *јосјодин Србљем*. Свој положај учинио је неприкосновеним.¹⁹

Почетком девете деценије XIV века кнез Лазар је могао у потпуности да истакне своју државотворну и политичку позицију као и легитимитет који је био заснован на немањичкој владарској традицији. Важан ослонац у томе је представљало и Миличино немањичко порекло. Избијање у први план допринела је и чињеница што је кнез Лазар био у поседу централних области српске државе. У тим областима налазили су се најважнији центри привреде. Избијањем у први план кнеза Лазара добијају на значају области које се налазе у сливу трију Морава. Ове области су у време цара Душана запостављене због његових амбиција према Византији. У време кнеза Лазара северни делови некадашњег Српског царства постали су најживље политичко и културно средиште у којој се припремала обнова државе. Престони град, Крушевац, изграђен је после маричке битке. Такво стање наћи ће одраза и у сачуваним изворима из тог доба.²⁰ За поменуту област употребљава се израз *Моравска Србија*. Овај израз истовремено представља и географски и

¹⁸ С. Мишић, *Од земаљској кнеза до кнеза Срба*, стр. 42; Више података о Николи Зојићу и Новаку Белоцрквићу видети: Марко Шуица, *Немирно доба српској средњег века – власнела српских обласних јосјодара*, Београд, 2000, стр. 103-110, 160.

¹⁹ *Исјо*, стр. 41; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 55-56.

²⁰ Радмила Тричкових, *Ђурија и средње Поморавље до Првој српској усјанка*, Бој на Иванковцу 1805. године, Београд, 1979, стр. 85-169, 95; Душко Грбових, *Привреда Јајодине у XIV веку (до 1459)*, Јагодина, 2004, стр. 19; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 55-56.

историјски појам. У географском смислу то је слив три Мораве, (Јужне, Западне и Велике). У историографском смислу он представља државу кнеза Лазара која је настала након пропасти српског царства 1371. године. Овај појам је остао везан за српску средњовековну државу до краја њеног постојања тј. до 1459. године.²¹ Ова област је била пространа. На север је избила на Саву од ушћа Дрине и на Дунав од ушћа Саве до ушћа Поречке реке. Источна граница је од Пореча ишла на Ртањ, Озрен и Сврљишке планине. Од Сврљишких планина граница је скретала на исток, обухватајући долину реке Нишаве до иза Сукова и долину реке Јерме одакле граница ишла на југ преко планине Сто у области Власине и Крајишта. Граница са облашћу Дејановића кретала се сливом Власинског блата ка Острозубу и на огранке планине Кукавице. Даље на југ, држава кнеза Лазара обухватала је Старо Нагоричано. Од Старог Нагоричана граница је ишла на север обухватајући Липљан и Ново Брдо, горњи и средњи ток реке Лаб, укључујући и Звечан, долину Ибра и Хвостанску земљу (Метохијски Подгор и Северну Метохију). Кнезу Лазару су припадали и Рашка са Трговиштем, Сјенице и област, обухватајући и долину Увца, избијаћи на Дрину.²²

Лазар Хребелјановић је титулу великог кнеза или земаљског кнеза добио најкасније 1365. године и тиме је био у рангу са деспотом Угљешом Мрњавчевићем. Када је 1378/1379. године досегао владарске моћи, титули је дао владарска обележја: *кнез Срба и самодржац*. Није имао другог избора. Његова титула се развила од скромне „благоверни кнез Лазар“ до сложене „благоверни и самодржавни господин Србљем и Подунављу, Стефан кнез Лазар“. Напуштање идеологије Царства и измирење црквава није пружало простор за узимање царске титуле. Краљевска круна Немањића је већ била употребљена. Вукашинов син Марко био је легитимни српски краљ. Босански бан Твртко се 1377. године прогласио за краља Срба и Босне. Сувишан би био и трећи краљ Срба. Тако је

²¹ Синиша Мишић, *Предговор*, Моравска Србија – историја и историјска географија, Београд, 2017, стр. 5.

²² Исти, *Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века*, Београд, 2014, стр. 46-47.

поред краља Срба који је био турски вазал, постојао кнез Срба и самодржац. Владарско име Стефан имало је сврху да појача „владарски значај кнеза Срба“.²³

Пре 1373. године кнез Лазар постао је вазал угарског краља Лајоша. Угарска му је помогла у борби против Николе Алтомановића. Након смрти угарског краља 1382. године кнез Лазар је безуспешно опседао Голубац. Нападао је и пустошио Мачву, Срем, Вуковску жупанију, градове Кулпин, Битву и Београд. У борби за угарски престо подржао је Ладислава Напуљског. Средином 1386. он и краљ Твртко били су у непријатељству са племством које је подржавало Жигмунда Луксембуршког. Тада су започели сукоби на северним границама државе кнеза Лазара. Кнез Лазар је вазални положај напустио док су још трајали унутрашњи сукоби за угарски престо. Након победе Жигмунда Луксембуршког, поново постаје угарски вазал. Београд и Голубац остају у угарском поседу, док су други делови северне Србије, уступљени кнезу Лазару као угарском вазалу.²⁴

Почетком осамдесетих година XIV века почињу упади османлијских акинџијских одреда на територију државе кнеза Лазара. Године 1380/1381. у области Паракиновиг брода, данашњег Параћина, збио се први такав евидентиран напад. Властела крајишници Цреп Вукославић и Витомир код Дубравнице сузбили су овај турски упад. Током наредних година Османлије су пресекле најважније саобраћајнице и путеве на Балкану. Заузели су низ значајних градова: Софија, Пловдив, Једрене. Године 1386. заузимају Ниш и Пирот који су били у саставу државе кнеза Лазара. Тада је напредовање Турака зауставила српска војска на челу са кнезом Лазаром код Плочника на реци Топлици. Уследиле су припреме кнеза

²³ С. Мишић, *Од земаљској кнеза до кнеза Срба*, стр. 46 и цитат; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 58 и цитати.

²⁴ Борис Стојковски, *Кнез Лазар и Угарска*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљевоцу и Варварину, Крушевац, 2014, стр. 225-244, 226, 231-232; Марко Шуица, *Вук Бранковић – славни и велможни јосјодин*, Београд, 2014, стр. 97.

Лазара за нови сукоб са Османлијама. Одлучујућа битка десила се 15. јуна 1389. године на Косову пољу, на територији под влашћу Вука Бранковића и у близини поседа кнеза Лазара на Косову.²⁵

У самом боју живот су изгубила оба владара. На основу сачуваних извора закључује се да су обе стране претрпеле велике губитке. Остало је мало савремених извора о Косовском боју. Вести извора о исходу битке били су противречни. Дубље и суштински гледано то је ипак била победа у том тренутку војнички и економски снажнијег противника над супарником који је све своје расположиве снаге ставио у одбрану свог суверенитета, да би закратко зауставио и успорио напредовање освајача. Кнез Лазар је сахрањен у цркви Св. Спаса у Приштини.²⁶

²⁵ Љуба Стојановић, *Цреј и Вишомир*, Зборник у част Богдана Поповића, Београд, 1929, стр. 356-357; Петар Томац, *Косовска бишка*, Београд, 1968; Р. Тричковић, *Ђурија и средње Поморавље*, стр. 96-97; Милош Благојевић, *Крајишћа средњовековне Србије од 1371 до 1459. године*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1987, стр. 29-42, 36; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, стр. 55; М. Шуица, *Немирно доба српској средњеј века*, стр. 90-91, 117-119; Исти, *Вук Бранковић*, стр. 112; Исти, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 59-60; С. Мишић, *Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века*, стр. 47; Сениша Мишић сматра да се бој одиграо на пољу Дубравница које се данас налази источно од Параћина. Поље се налазило у жупи Дубравници која се пружала дуж десне обале Велике Мораве од Ражња и Сталаћа на југу до Багрданског теснаца северно од Буприје односно Јагодине. На исток се пружала десетак километара и граничила са Петрушким и Липовачким крајиштем. Сениша Мишић, *Жује Поморавље и Дубравница*, Моравска Србија – историја и историјска географија, Београд, 2017, стр. 20-27, 25-27.

²⁶ Деспот Стефан Лазаревић у свом натпису на Косовском мраморном стубу пише да се Косовски бој догодио лета 6897 (1389), индикта 12, у уторак 15. јуна. Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови*, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд, 1979, стр. 146, превод стр. 160; Јеромонах Амфилохије, *Синаџи и њихов значај у животи Србије XIV и XV*, Манастир Раваница, споменица о шестој стогодишњици, Београд, 1981, стр. 101-134, 111; К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 325; *Историја српског народа*, II, Београд, 1994.², стр. 42-43; Раде Михаљчић, *Лазар Хребелановић, Историја-култи-предање*, Београд, 1989, стр. 110-111, 113-114; Иван Божић, *Српске земља у доба Стефана Лазаревића*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, стр. 111-122, 115-116; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, стр. 57-64; М. Шуица, *Вук Бранковић*, стр. 111-117.

Косовском битком окончано је време успона државе кнеза Лазара. Срушене су наде да ће савез који је стварао кнез Лазар моћи да одоли налету Османлија. Стање после битке се изменило. Према речима Симе Ђирковића, за разлику од кнеза Моравске Србије: „Вук Бранковић је остао жив, сачувао је своју територију и био предродређен да прихвати водећу улогу коју је за живота имао кнез Лазар.“²⁷ Може се претпоставити да је Вук Бранковић после Косовске битке очекивао да ће у својим областима задржати власт, а да ће над српским земљама којима је господарио његов покојни таст преузети старање. Време је показало раскорак између Вукових жеља и ограничења које је наметнула реалност.²⁸

О стању након Косовског боја и Милично преузимање власти налазимо у делу патријарха Данила III, *Слово о свештом кнезу Лазару*: „Када благочастива кнегиња са сином својим Стефаном виде ово, себе и Српску земљу како незнађем удовствоваше и ода свуд растура непријатељем који напада и да надошлој беди и жалости не беше помоћника и утешитеља, онда одложи женску немоћ и прими мушко старање.“²⁹

Намера кнегиње Милице је била да избегне могућност потискивања својих синова и измештање власти у руке њеног зета Вука Бранковића. Кнез Лазар је својим наследницима оставио велики терет. Кнегиња Милица је преузела велико бремене одговорности. Преузела је управу, јер су јој оба сина била недорасла за самостално управљање државом. Кнегиња Милица је заједно са Српском црквом изградила и учинила правоснажном заједничку тј. „породичну управу над земљом“. Она је преузела позицију регента коју је уградила у концепцију владавине породице.³⁰

²⁷ *Истио*, стр. 117 и цитат.

²⁸ *Истио*.

²⁹ Александра Фостиков, др Владета Петровић, *Јевџенија монахиња кнегиња*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, Крушевац, 2014, стр. 171-182, 174 цитат.

³⁰ Д. Грбовић, *Државничка делатности кнегиње Милице*, стр. 381; М. Шуица, *Вук Бранковић*, стр. 125; *Исти*, *Нарастање нових моћника (1389-1402)*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Тематски зборник

После Косовског боја држава Лазаревића налазила са притиснута са две стране, са једне стране Османлијама, а са друге Угрима. Одређени број властелина је отказао послушност. Познат је случај Обрада Драгослалића или Декиндића, који се, по претпоставци, после Косовског боја приклонио Вуку Бранковићу. Сматра се да је Новак Белоцрквић признавао власт Вука све до његовог политичког слома. У складу са немањићком правном традицијом одржан је сабор. То се збило пре 11. августа 1389. године. На сабору је одлучено да се са Османлијама склопи мир тј. да се вазални однос прихвати, да се помоћне трупе дају приликом похода султана, да се Оливера, кћерка кнеза Лазара и кнегиње Милице, пошаље у султанов харем. Ове одлуке су биле тешке, али су обезбеђивале јединство и опстанак државе Лазаревића.³¹

Патријарх Спиридон умире 11. августа 1389. године, а као привремено решење, поново је за патријарха изабран бивши патријарх Јефрем. У јесен 1389. године Угри упадају на територију Моравске Србије. Освојена су значајна утврђења Честин и Борач. Тежина ситуације приморала је кнегињу Милицу да се обрати властима у Дубровнику са питањем да ли би се могло добити прибежиште у случају да она и њена деца буду угрожени. Веће умољених је позитивно одговорило, али за склањањем у Дубровник није било потребе. Са Турцима је мир постигнут 1390. године. Те године су се кнез Стефан Лазаревић и његова сестра Оливера упутили у Малу Азију султану Бајазиту у сврху реализације одлука Сабора донетих у лето 1389. године. У пролеће 1390. трупе Лазаревића уче-

радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, Крушевац, 2014, стр. 21-37, 27-28; Исти, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 92 и цитат.

³¹ Стојан Новаковић, *Законски сѝоменици срѝских држава средњеј века*, Београд, 2005, 458-459. (фототипско издање издања из 1912); Константин Филозоф, *Повесѝ о словима – Жиѝије десѝоѝа Сѝефана Лазаревића*, Београд, 1989, 86; Мавро Орбин наводи да је кћер Милева дата Бајазиту. Мавро Орбин, *Краљевсѝво Словена*, Зрењанин, 2006.², стр. 102-103; Иван Божић, *О улози Вука Бранковића, Битка на Косову 1389. године*, Београд, 1972, стр. 60-71, 64; Марко Шуица, *Завера власѝеле ѝроѝив кнеза Сѝефана Лазаревића 1398. ѝодине*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1997, стр. 7-24, 12; Д. Грбовић, *Државничка делатносѝ кнеѝиње Милице*, стр. 381-382 и напомена 6.

ствују заједно са Османлијама у нападу на територију јужне Угарске. На јесен исте године Угри поново упадају на територију Лазаревића. Чим су се прилике средиле, долази до сазивања сабора на коме је изабран нови патријарх – Данило III. Он је био дубоко одан Лазаревићима. Његовим доласком на чело Српске цркве почиње снажнија подршка цркве Лазаревићима.³²

Да би додатно учврстила власт, кнегиња Милица током 1391. године предузима пренос моштија кнеза Лазара из Цркве Вазнесења Христовог у Приштини на територији области Вука Бранковића, где је сахрањен после Косовске битке, у његову задужбину – манастир Раваницу. Мошти су уз одговарајуће чинодејство положена као свете – „свете мошти“. Важан извор за овај догађај нам је патријарх Данило III. Написао је да је овим чином кнегиња Милица удовољила молбама синова Стефана и Вука. Догађај је представљао политичку манифестацију којом се исказивало поштовање кнежевој цркви и новом српском светитељу, али и исказана подршка његовим синовима. Канонизацијом кнеза Лазара његови синови постали су изданци „светородног корена“. То их је чинило достојним наследницима оца, кнеза Лазара и штитило их од претензија других обласних господара, укључујући и Вука Бранковића. Све је било у складу са доктрином о српској државности и легитимности српског владара с обзиром да је било веома важно да владар потиче од светородног корена.³³

Угри све више угрожавају северне границе државе Лазаревића. Напади су настављени 1391, 1392. године, а на њиховом челу био је угарски краљ Жигмунд. Турци 1392. године потчињавају земље Вука Бранковића који је принуђен да плаћа данак.³⁴

Кнегиња Милица се око 1393. године замонашила и сину Стефану је предала власт. Добила је монашко име Евгенија. Ипак њен удео у власти није ослабио и она је у управи земљом учество-

³² Д. Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице*, стр. 382 и напомена 7; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 26, 92.

³³ Д. Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице*, стр. 382 и напомена 8; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 26-27.

³⁴ С. Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, стр. 459-460; *Историја српског народа*, II, стр. 48, 51; Д. Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице*, стр. 382.

вала до краја живота. То се види из разних правних аката насталих у том периоду и које је издавала или самостално или заједно са синовима Стефаном и Вуком. Углед и моћ непрекидно су јој расли и у земљи и у иностранству напоредо са политичким и економским снажењем на које је утицај имао и добијање дела земаља након пропасти Вука Бранковића која је уследила након победе султана Бајазита у бици код Никопоља 25. септембра 1396. године у којој се на турској страни истакао кнез Стефан Лазаревић.³⁵

Година 1398. била је критична за владавину младог кнеза Стефана Лазаревића. Као турски вазал узео је учешћа у походу Османлија на Босну у јануару поменуте године и то у време најјаче зиме. Поход је претрпео неуспех. Део властеле је припремао побуну и оптужио је код Турака кнеза Стефана за неуспех похода, а уједно, што није било без основа, да је успоставио пријатељске односе са Угрима. Кнез Стефан је уз помоћ војводе Михаила успео да открије заверу. Суровим мерама се разрачунао са завереницима, Новаком Белоцрквићем и Николом Зојићем. Новак Белоцрквић је погубљен, а Никола Зојић се са породицом замонашио. Односи са Турцима се нису поправили па је Стефанова мајка сад монахиња Евгенија са рођаком монахињом Јефимијом предузела пут ка султану Бајазиту да би спасила сина. У сусрету са султаном успела је да отклони опасност за сина и учврсти односе са Османлијама. Договорила је сусрет сина са султаном који би изгладио односе. Тим приликом успела је да измоли да се мошти Св. Петке из Ви-

³⁵ *Историја српског народа*, II, стр. 57-58; Милојко В. Веселиновић, *Српске калуђерице*, посебан отисак из Гласа Српске Краљевске Академије, LXXX, Београд, 1909, репринт издање Издавачко-књижарског предузећа „Никола Пашић“, Београд, 1997, стр. 156-256, 189; Ђорђе Сп. Радојичић, *Монашка имена кнегиње Милице*, Весник српске цркве, XXI (за мај 1926), Београд, 1926, стр. 303-304; Д. Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице*, стр. 382 и напомена 10; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, стр. 103-110; Исти, *Милица – кнегиња немирног доба*, стр. 29, 92-95; Владавина Милице као монахиње није ништа чудно за период позног средњег века и оно се у историографији назива као „време краљица и опатица“. Пре Милице било је примера у српској држави владавине удовица – монахиња, а то су биле краљица Јелена, удовица Уроша I и царица Јелена удовица Стефана Душана. А. Фостиков, др В. Петровић, *Јевјенија монахиња кнегиња*, стр. 174-175, 177-178, 177 и цитат.

дина пренесу у Србију. Са пута се вратила пре 4. маја 1398. године. Записе о овоме оставили су Константин Филозоф и Григорије Цамблук. Кнез Стефан Лазаревић се у јесен 1398. године упутио у Селвастују где се налазио султан Бајазит ради разрешења ситуације. Тај састанак је био од пресудне важности за њега и након сусрета са султаном више није нарушавао вазалну обавезу и доследно их је извршавао до краја владавине султана Бајазита.³⁶

Монахиња Евгенија је била и миритељ између браће Стефана и Вука. То је нарочито видљиво после битке код Трипоља 1402. године када су се заоштрили односи између браће. Успела је да их помири пре октобра 1404. године. Измирили су се под условом да у државним пословима свако задржи свој утицај. Овакав однос је остао до смрти кнегиње Милице, новембра 1405. године.³⁷

Монахиња Евгенија (кнегиња Милица) је у периоду између 12. септембра и 11. новембра 1405. године примила велику схиону, добивши ново монашко име, Ефросина. Преминула је 11. новембра 1405. године. Сахрањена је у својој задужбини манастиру Љубостињи, у Левчу, надомак Трстеника. Њеном смрћу нестало је споне међу браћом Лазаревић, превагу је однео старији Стефан и успешно наставио пут који је трасила његова мајка.³⁸

³⁶ К. Филозоф, *Житије десјота Стефана Лазаревића*, стр. 88-90; Григорије Цамблук, *Слово о преносу моштију свјетле Пејке из Трнова у Видин и Србију*, Књижевни рад у Србији, Београд, 1989, стр. 117-122; *Историја српског народа*, II, стр. 62-63; Д. Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице*, стр. 382-383; М. Шуица, *Завера власице прошив кнеза Стефана Лазаревића 1398. године*, стр. 16-20; Исти, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 30; О рођачким везама монахиња Евгеније и Јефимије видети: Сима Ђирковић, *Обласи кесара Војухне*, Зборник радова Византолошког института, XXXIV, Београд, 1995, стр. 175-184, 176-178.

³⁷ К. Филозоф, *Житије десјота Стефана Лазаревића*, стр. 100; М. Орбин, *Краљевство Словена*, стр. 104-105; Иван Божић, *Српске земље у доба Стефана Лазаревића*, Моравска школа и њено доба, научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, стр. 111-122, 113; К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 338; *Историја српског народа*, II, стр. 71-72; Д. Грбовић, *Државничка делатност кнегиње Милице*, стр. 383.

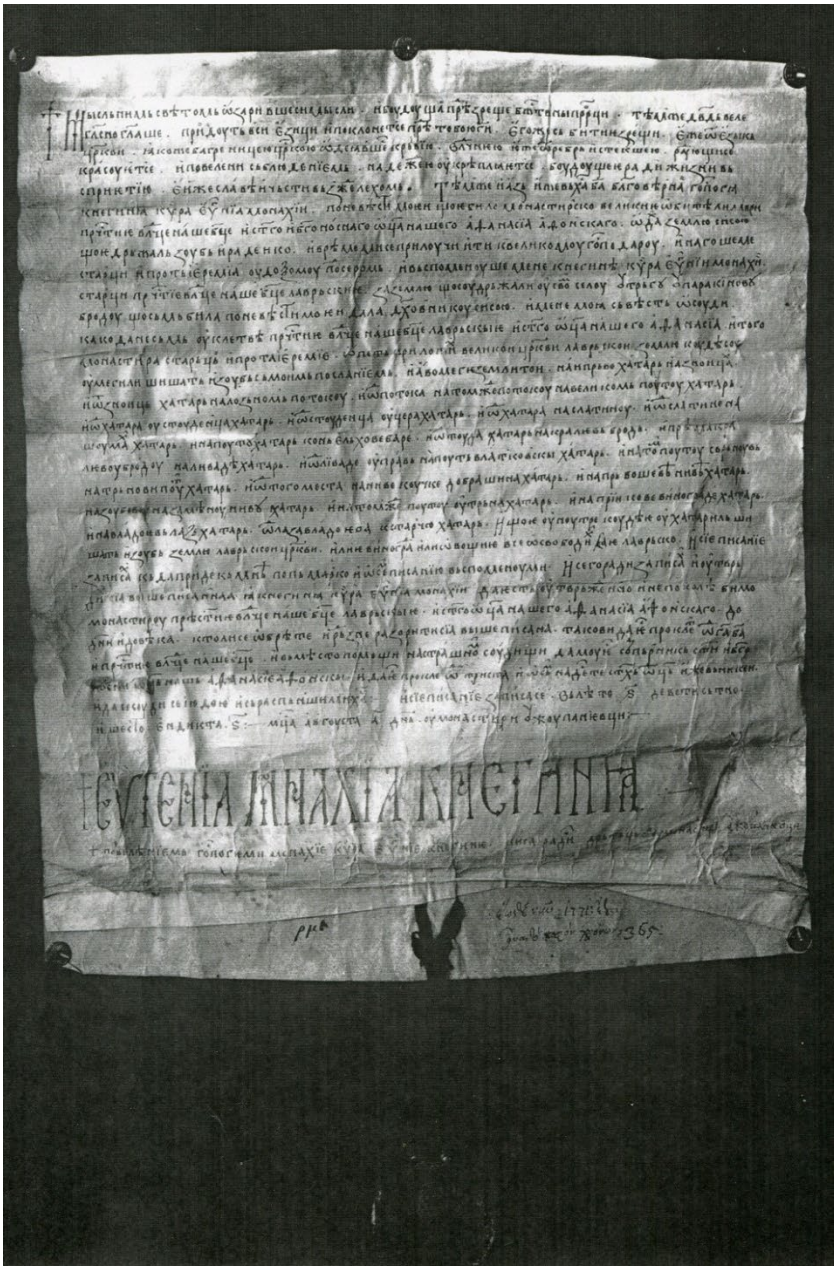
³⁸ Љуба Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд, 1927, стр. 98, 222, 289; М. В. Веселиновић, *Српске калуђерице*, стр. 189, 196; Ђ. Сп. Радојичић, *Монашка имена кнегиње Милице*, стр. 303-304; К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 341; Као датум смрти 10. новембар наводе Миодраг Ал. Пурковић и

Саставни део делатности владара било је и издавање разних врста докумената (повеље, разрешнице). Кнегиња Милица односно монахиња Јевгенија издавала је та документа заједно са синовима и самостално. Из те делатности постоји неколико аката који се односе на подручје Средњег Поморавља. Ти документи су: 1. Повеља монахиње Јевгеније са синовима Стефаном и Вуком манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори, 1. септембар 1394. – 31. август 1395; 2. Повеља монахиње Јевгеније манастиру Лаври Св. Атанасија на Светој Гори, манастир Жупањевац, 1. августа 1398; 3. Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399; 4. Повеља монахиње Јевгеније са синовима Стефаном и Вуком манастиру Св. Пантелејмона, крај XIV века (Први примерак повеље монахиње Јевгеније са синовима Стефаном и Вуком, којом дарује манастир Св. Пантелејмона на Светој Гори, Ново Брдо, 8. јун 1395; Други примерак (одломак) повеље монахиње Јевгеније са синовима манастиру Св. Пантелејмона, Ново Брдо, 8. јуна 1400); 5. Повеља деспота Стефана којом деспотици Јевпраксији поклања село Јабучје, 1. септембар 1404. – 31. август 1405. године.³⁹

Андрија Веселиновић. Миодраг Ал. Пурковић, *Принцезе из куће Немањића*, Београд, 1996, стр. 94-95; Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, Београд 2006², стр. 95; Марко Шуица, *О јодини огласка кнеза Стефана Лазаревића у Севасицију*, Зборник радова Византолошког института, I, Београд, 2013, стр. 803-810, 806-807, 809; Исти, *Нарасићање нових моћника (1389-1402)*, стр. 30-34.

³⁹ *Сшара српска ѿисма из руској манасѿира Св. Пантелејмона у Свејшој Гори*, прилог арх. Леонид, Гласник српског ученог друштва, књига VIII, свеска XXIV старог реда, Београд, 1868, стр. 231-296, 271-276; Константин Жиречек, *Сшоменици српски*, Споменик СКА, XI, Београд, 1892, стр. 45-46; С. Новаковић, *Законски сшоменици*, стр. 461-462, 495-496, 496-497, 517-520; Љуба Стојановић, *Сшаре српске ѿвеље и ѿисма*, I, Београд – Ср. Карловци 1929, стр. 190-191; *Actes de Lavra*, IV, par Paul Lemerle, Andre Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachryssanthou avec la collaboration de Sima Ćirković, Paris, 1982, str. 185-189; *Actes de Saint Panteleemon*, edition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Ćirković, texte, Paris, 1982, str. 185-187, 190-191; *Actes de Saint Panteleemon*, edition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Ćirković, table, Paris, 1982, XII, Pl. LV; Александар Младеновић, *Повеље и ѿисма десиоша Стефана – шекси, коменшари, снимци*, Београд, 2007, стр. 31-32, 175-181, 223-228, 229-235, 293-298, 299-313.

Повеља Лаври Св. Ашанасија монахиње Евтеније, 1398. (којија
фоитографије академика Симе Бирковића), Завичајни музеј Јајодина

Једна од првих повеља где се кнегиња Милица помиње као монахиња Евгенија је повеља издата Лаври Светог Атанасија 6903. године (1. септембар 1394. – 31. август 1395). Овим документом поседи (метоси) овог светогорског манастира у Петрушкој области ослобођени су свих работа, великих и малих. Повеља је издата на молбу монаха Лавре Светог Атанасија. Манастирски поседи ослобођени су соћа, бигље, унче, поноса, орања, копањања, жетве, се-нокоса, грађења града и кука (кулука). Ослобођени су работе за владарску породицу. Нису ослобођени према работи великог господара (новчане дажбине) тј. према султану Бајазиту. Ово је био почетак сужавања имунитетских права манастирских поседа и тај процес ће се наставити са милитаризацијом земље. У документу се поред монахиње Јевгеније помињу и кнез Стефан и брат његов Вук. Они су заједнички издали повељу, а документ је потписао кнез Стефан „господин све Српске и Подунавске земље“.⁴⁰ Петрушка област је крај око данашњег Параћина. У XIV веку ту се формирало крајиште (погранична област) – Петрушко крајиште и то на простору источно и североисточно од данашњег Параћина. У оквиру овог крајишта око 1380. године формира се жупа Дубравница која се простирала на десној обали Велике Мораве, од Ражња и Сталаћа на југу до Багрданског теснаца на северу. Простор Петрушког крајишта није био довољно насељан у првој половини XIV века. Простор око Петруса даровао је жупану Вукославу у баштину цар Душан. Он је овај простор населио и економски унапредио.

⁴⁰ С. Новаковић, *Законски споменници*, стр. 495-496, 496 цитат; *Actes de Lavra*, IV, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou avec la collaboration de S. Ćirković, стр. 185-187; А. Младеновић, *Повеље и писма гесџоша Стефана*, стр. 223-228, 227 цитат; Миодраг Ал. Пурковић, *Када се покалуђерила кнегиња Милица*, Јужни преглед, часопис за науку и књижевност, год. XIII, бр. 10, Скопље, 1939, стр. 332-336, 332-333; Милош Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, Зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу, Крушевац, 1972, стр. 25-48, 34; Душко Грбовић, *Турски ујади на територију Пејрушке области*, Браничево кроз војну и културну историју Србије, I, Зборник радова са научног скупа Историјског архива Пожаревац, одржаног 25. октобра 2005. године, поводом деведесет година од Макензенове офанзиве на Србију и шездесет година победе над фашизмом, свеска I, Пожаревац, 2006, стр. 107-120, 112.

Подигао је баштинску цркву у селу Лештију (Лешје – постоји данас) која је посвећена пресветој Богородици која је имала поседе, шест села и четири засеока: село Лештије са засеоцима, село Мутница Доња (и данас постоји), са засеоцима, Брестије (непознато), са засеоцима, Зубарје и Невидово (данас Горње и Доње Видово) у Заструми са рибарима, уљаником (пчелињаком) и засеоцима. Даровао је и 100 оваца, 30 свиња, 12 кобила, плуг волова. Пред крај живота (1360), уз допуштење цара Уроша, он је цркву са имањем поклатио манастиру Хиландару. Услед лошег газдовања цар Урош је на захтев потомака жупана Вукослава, Држмана (монаха Дионисија) и Црепа вратио цркву са поседима у баштину. Обновљено властелинство чинили су села: Лештије (Лешје – и данас постоји), Брестница (у близини Лешја, Голубовац), Видово (данас Горње и Доње Видово), Сињи Вир (које се налазило на левој обали Велике Мораве) и Мртва Морава (блато на Годомину, мртваја). Све ово је био део баштине жупана Вукослава. Долази до спора између Хиландара и наследника жупана Вукослава. Коначна пресуда је била у корист Вукославића. Наследник Вукосављев, Цреп Вукославић, није у обновљено властелинство дао Зубарје (држала га једна калуђерица), а село Мутницу Доњу даровао је Лаври Светог Атанасија. Уз дозволу кнеза Лазара он је овом манастиру приложио трг Паракинов брод (Параћин), Петру или Петрушу Горњу и Мутницу Горњу. Након Косовске битке Хиландар је на неки начин опет дошао у посед баштине цркве у Лешју. Спор је решен повељом деспота Стефана Лазаревића издатој у Јагодини 8. јуна 1411. године. Њоме су потомку војводе Црепа, монаху Венедикту Цреповићу враћени поседи цркве у Лешју, а Хиландар је добио друге поседе. Петрушка област се пред крај Деспотовине, 1457. године, помиње као Петрушка власт. Власт је била нова управно-територијална јединица настала реформом територијалне организације од стране деспота Стефана Лазаревића, а као последица завере из 1398. године.⁴¹

⁴¹ Раде Михаљчић, *Прилози српском дипломатичару – даровнице властелинске породице Вукославић*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1976, стр. 99-106; Душко Грбовић, *Петрушка област и Хиландар (1360-1459)*, Петрушка област у средњовековној Србији, Зборник радова са V стручне радионице (округлог стола), одр-

Анализом дипломатичких извора из последње деценије XIV века, закључује се да су моћ и углед кнегиње Милице, монахиње Јевгеније после 1395. године расли, а нарочито после збивања у првој половини 1398. године и њеног анажовања да сачува престо и живот сину Стефана након неуспелог похода Турака на Босну, побуну дела властеле и Стефанових контаката са Угрима. Ово јој је подигло толико углед да је почела у повељама да назива кнегињом и монахињом. Очит доказ за то је повеља коју је самостално издала светогорском манастиру Лаври Св. Атанасија у манастиру Жупањевцу 1. августа 1398. године. Потпис гласи: „Евгенија монахиња кнегиња“.⁴² Овом повељом она је угледном светогорском манастиру вратила трг Паракинов брод и друга села која је из незнања поклоника монаху Сисоју у времену након Косовске битке, а које су држали Раденко и Зуб. Изгледа да су они држали део атара у Паракиновом броду. Поред осуде свог поступка даривања монаха Сисоја у повељи је написано да монахиња Јевгенија Лаври враћа земљу коју су омеђили Шишат и Зуб. Очигледно су Раденко,

жане у Параћину 09. 04. ратне 1999, Параћин, 1999, стр. 58-70; Исти, *Привреда Јагодине у XV веку (до 1459)*, стр. 36-47; Исти, *Турски ујади на територију Пејрушке области*, стр. 107-113, 118, 120-карта Петрушке области; Сениша Мишић, *Пејрушко и Липовачко крајиште*, Моравска Србија – историја и историјска географија, Београд, 2017, стр. 77-86, 78-81; Карту Петрушке области видети: Радослав Прокић, *Средњовековна архитектура Пејрушке области*, Крагујевац 1986, стр. 16; О крајишту и Петрушком крајишту видети и: Милош Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1987, 29-42; Исти, *Крајиште*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, 320-321; Сениша Мишић, *Пејрус*, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, Београд, 2010, стр. 211; О уљанику видети: Ђорђе Бубало, *Улијари*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, стр. 760-761.

⁴² С. Новаковић, *Законски сџоменици*, стр. 496-497; *Actes de Lavra*, IV, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou avec la collaboration de S. Ćirković, стр. 187-189; А. Младеновић, *Повеље и писма гесџоша Стефана*, стр. 229-235; М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије*, стр. 36; А. Фостиков, др В. Петровић, *Јевгенија монахиња кнегиња*, стр. 175; С. Мишић, *Кнегиња Милица и Лазарево наслеђе*, Моравска Србија – историја и историјска географија, Београд, 2017, стр. 47-53, 51-53.

Шишат и Зуб били властелини на подручју Паракиновог брода. Сматра се да је Шишат био старешина Петрушке области, а Зуб самог трга Паракинов брод (данашњи Параћин). Ово упућује на закључак о Параћину као трговачком месту. Паракинов брод је био развијени трг у поседу Црепа Вукославића. Опстао је и током XV века и имао је значајну улогу у развоју трговине на Петрушком крајишту. Акт је написан 6906. (1398) године, индикта 6, августа 1 у манастиру Жупањевцу. Повељу је по заповести „монахиње госпође Евгеније“ написао Радич Дртац. Повеља је печатањена типаром монахиње Евгеније са легендом која је истоветна потпису.⁴³ Сам документ је издат у Жупањевцу. У данашњем селу Жупањевац налазе се остаци два утврђења. То су локалитет „Град“ више Жупањевца и положај „Град“ у Жупањевцу. „Град“ више Жупањевца представља типично висинско утврђење које се налази на 852 м надморске висине. На североисточној страни налазе се остаци цркве, а на западној страни трговиште. На овом простору нађени су комади новца. Нађена је и „погача“ комад гвожђа који представља продукт средњовековне технологије у процесу топљења гвоzdене руде. У самом локалитету пронађен је средњовековни мач који се данас чува у Народом музеју Крушевац. У близини самог локалитета на простору топонима „Ковачница“ пронађена су још два средњовековна мача која се налазе у Завичајном музеју Јагодина. У долини Жупањевачке реке, у самом данашњем истоименом селу налазила се тврђава („Град“ у Жупањевцу). Ова два утврђења су чинила систем одбране. На локалитету „Царине“ налазе

⁴³ С. Новаковић, *Законски сџоменици*, стр. 496-497; *Actes de Lavra*, IV, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou avec la collaboration de S. Ćirković, стр. 187-189; А. Младеновић, *Повеље и писма гесџоша Стефана*, стр. 229-235, 234 цитат; Чед. Д. Марјановић, *Ђурија, Параћин и Јагодина*, Историјски и културни преглед, књига I, Од Римаљна до пада Србије 1459. године, *Темнићски зборник*, књига трећа, Београд, 1936, стр. 94, 122; М. Благојевић, *Крајишња средњовековне Србије*, стр. 36; А. Фостиков, др В. Петровић, *Јевџенија монахиња кнеџиња*, стр. 175; Гордан Бојковић, *Вишезови великоморавске долине у групој џоловини XIV века, Кнеџиња Милица – монахиња Јевџенија и њено доба*, Тематски зборник радова са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године у Манастиру Љубостињи, Трстеник, 2014, стр. 95-110, 105; С. Мишић, *Петрушко и Лиџовачко крајишње*, стр. 79, 84.

се остаци једнобродне цркве чији се остаци и данас јасно распознају и налазе се на траси комуникације између два утврђења. Међу становништвом се говорило о постојању три куле између два града од којих је једна била на брду Стражевици. Сматра се да је Жупањевац био центар средњовековног Левча. У самом селу Жупањевац на заравњеном платоу налазе се остаци средњовековног утврђења и цркве. Ови остаци у народном предању познати су као Жупањевачки град, а у литератури „Град“ у Жупањевцу. Град у основи има потковичасти облик са две делимично очуване куле. Сматра се да је то некада био римски кастел. У самом утврђењу је подигнута црква. Саграђена је на темељима једне старије цркве. Поред њених остатака у XX веку подигнута нова црква посвећена Св. Илији. Сматра се да је кнегиња Милица овде боравила у време зидања Љубостиње 1387-1388. године. Има мишљења да је село (топоним, утврђење) име добило по жупану Николи Алтомановићу. На другој страни су мишљења да је име добило по жупану Николи брату кнегиње Милице који је 1369. године држао жупу Витаљину код Дубровника. Спомине се и у земљама кнегиње Милице 1395. године. Сам град се налази у близини манастира Каленића, 25 км југоисточно од Крагујевца, југозападно од Рековца и близу Јагодине. Сматра се да је био жупски град који је имао велики значај крајем XIV и почетком XV века. О значају града сведочи и податак да су мошти Свете Петке по доласку у државу Лазаревића прво биле смештене у Жупањевцу. Град је, највероватније, разорен у време династичких борби Бајазитових наследника почетком XV века. Свакако да се то десило 1413. године приликом похода султана Мусе на Деспотовину. Том приликом су уништени Бовлан, Сталаћ, Липовац, Петрус, а Крушевац је опседан. По свему судећи тада престаје живот у самом утврђењу. На овом простору су 2009. и 2011. вршена археолошка ископавања. Уз северни зид тврђаве пронађени су остаци конака. Утврђено је да је црква дужине 17 м, а ширине 7 м. Претпоставља се да је настала у периоду крај XII – крај XIII века. Остаци цркве били су видљиви још у XIX веку. Пронађени керамички материјал датован је у период XIV/XV век. Имајући у виду савладарске односе у држави Лазаревића, није искључено да је нека војна личност или више њих бора-

вило у граду у време издавања поменуте повеље. Сматра се да је првобитна улога утврде била да надгледа промет у долини реке Жупањке да би временом прерасла у властеоски стан и на крају у манастир што се највероватније десило после Косовске битке тј. након 1389. године.⁴⁴

⁴⁴ С. Новаковић, *Законски сџоменици*, стр. 496-497; Љ. Стојановић, *Сџари српски родослови и леџописи*, 620 стр. 223, 1121 стр. 290; К. Филозоф, *Жиџије десџоџа Сџефана Лазаревића*, стр. 115-116; *Actes de Lavra*, IV, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou avec la collaboration de S. Ćirković, стр. 187-189; А. Младеновић, *Повеље и писма десџоџа Сџефана*, стр. 229-235; Ђура Даничић, *Ријечник из књижевних сџарина српских*, II, Београд 1863, стр. 160; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, стр. 180; Јован Мишковић, *Краџак опис Јаџодинској округи*, Гласник Српског ученог друштва, књига 64, Београд, 1885, стр. 192-224, 220; Годор М. Бушетић, *Левац*, СКА-Српски етнографски зборник, књига пета, Насеља српских земаља, књига II, уредио др Ј. Цвијић, Београд, 1903, стр. 459-511, 498; Ђуро Сабо, *Жуџањевац*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, I, Загреб, 1925, стр. 757; Мих. Јов. Динић, *О Николи Алџомановићу*, Београд, 1932, стр. 29-30 и напомена 6, стр. 31; Александар Дероко, *Средњовековни трагови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд, 1950, стр. 117; Милутин Гарашанин, Драга Гарашанин, *Археолошка налазишџа у Србији*, Београд, 1951, стр. 160; *Археолошка налазишџа у Србији*, II, Централна Србија, уредник Ђурђе Бошковић, Београд, 1956, стр. 93, 171; Милош Благојевић, *Савладарсџиво у српским земљама после смрџи цара Уроша*, Зборник радова Византолошког института, XXI, Београд, 1982, стр. 183-212, 187-190; Исти, *Крајушџа средњовековне Србије*, стр. 37; Исти, *Државна уџрава у српским средњовековним земљама*, Београд, 2001², стр. 239 (о посебним дворовима); Синиша Мишић, *Поход сулџана Мусе на Десџоџовину*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1987, стр. 75-88, 76 и напомена 8; Феликс Каниц, *Србија, земља и сџановнишџиво – о римској доба до XIX века*, књига 1, Београд, 1991⁵, стр. 623-624; Гордана Милошевић, *Сџановање у средњовековној Србији*, Београд, 1997, стр. 130-131; Д. Грбовић, *Привреда Јаџодине у XV веку (до 1459.)*, стр. 23-24; Исти, *Турски уџаги на џериџорију Пеџрушке обласџи*, стр. 113; Branislav Cvetković, *Two Medieval Swords from the Regional Museum in Jagodina*, *Старинар* LIX /2009, Београд, 2010, стр. 237-246; Душан Рашковић, Марко Грковић, *Археолошка исџраживања налазишџа „траг“ у Жуџањевицу, у Левцу*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, Крушевац, 2014, стр. 319-342, 319-321, 325-330, 332-340; Владан Здравковић, *Уџврђени власџеоски сџан у Жуџањевицу*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Кру-

Крајем XIV века настаје повеља још једном светогорском манастиру, а који је имао поседе на подручју које је предмет овог рада. То је руски манасир Св. Пантелејмона. Акт су заједнички издали монахиња Евгенија и њени синови Стефан и Вук. Документ је потписао кнез Стефан Лазаревић. Сматра се да је поменути акт настао као жеља кнегиње Милице да синовима обезбеди азил на Светој гори у случају губитка власти, а својим кћеркама и себи годишњу ренту која би им омогућила миран живот близу Свете горе. Радослав М. Грујић сматра да је документ настао из разлога немаштине кнегиње Милице. Убицирањем поседа руских манастира у Србији бавио се Радослав М. Грујић. Поседима манастира Св. Пантелејмона бавили су се Пол Лемерл, Жилбер Даргон, Сима Ђирковић и у новије време Дејан Јечменица. О поседу у Белици бавио се Ђорђе Р. Симоновић. Од стране истраживача повеља је различито датована: 1394, 1395 (преовлађујуће мишљење), 1395/1396, 1395/1400, 1399/1400, 1400. Овим документом потврђена су ранија даривања кнеза Лазара и челника Мусе, његовог зета. Монахиња Јевгенија са синовима даровала је још седам нових властелинстава. Даривања владарске породице утицала су и на властелу да пође стопама Лазаревића. У знак ратификације, патријарх потписује на крају. Допуну акта представља уговор између Лазаревића и управе манастира из 1396. године којим се регулишу обавезе манастиру у ситуацији да ктитори манастира изгубе власт. Овом повељом монахиња Јевгенија поклонила је много већу пажњу Св. Пантелејмону него иједан од пређашњих српских владара и дародаваца.⁴⁵

шевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, Крушевац, 2014, стр. 343-368; Владета Петровић, Александра Фостиков, *Цркве и манастири у повељама кнегиње Милице*, Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба, Тематски зборник радова са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године у Манастиру Љубостињи, Трстеник, 2014, стр. 127-137, 134; С. Мишић, *Пејрушко и Липовацко крајишће*, стр. 81; Ђорђе Р. Симоновић, *Ко је нагрљао у Нагрљу*, Левач кроз историју, Нови пут, год. XVII, број 4, Светозарево, 1969, стр. 10; Исти, *Левач – историја и насеља од краја XII до почетка XX века*, Београд, 1983, стр. 8-9.

⁴⁵ *Сџара српска писма*, стр. 271-276; С. Новаковић, *Законски споменници*, стр. 517-520; *Actes de Saint Panteleemon*, edition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dargon, Sima Ćirković, Paris 1982, str. 185-187, 190-191; *Actes de Saint*

Дарована су и села са овог подручја. Даровано је село у Белици Трнава које се налази више Добрање са свим метохом и међама тог села. Село Трнава и данас постоји и налази се 2 км југозападно од Јагодине. Према Станоју Мијатовићу, село Трнава се налази на странама река Белице, Винорачке (Штипљанске) и Вољавачке реке и да изнад села пролази пут Јагодина – Крушевац. Сеоска добра су се налазила око садашњег села и поред реке и то највише према југу на десној обали Белице. Спомиње предање по којем су то била два оделита села која су касније спојена. Наводи и податак да су Белица и Добрања била два посебна села до 1830. године када су наредбом кнеза Милоша спојена. У атару села Колара налази се одјек имена у називу топонима Трновско Збеговиште. Олга Зиројевић наводи податак да је село Добрања (Добрање) 1516. године имало 6 кућа и да је споља обрађивано. Већ средином XVI века Добрања је била мезра (старо селиште, напуштено, расељено село) на које је Дервиш бег населио 40 угарских породица и 10 нежењених мушкараца. Током времена топоним Добрања се

Panteleemon, edition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dargon, Sima Ćirko-
vić, album, Archivesdel` Athos, Paris, 1982, XII-Pl. LV; Александар Младеновић
је у складу са сугестијама Симе Ђирковића обрадио посебно оба примерка по-
веље и то први примерак са датумом настанка – 8. јун 1395. и други примерак
са датумом настанка – 8. јун 1400. А. Младеновић, *Повеље и писма десноша Сше-*
фана, стр. 293-298, 299-313; Радослав М. Грујић, *Светиоџорски азили за српске*
владаоце и власишлу после Косовске бишке, Гласник Скопског научног друштва,
књига XI, Одељење друштвених наука, 5, Скопље, 1932, стр. 65-96, 68-77; Исти,
Руска власишелинства по Србији у XIV и XV веку, Историски часопис, књига V
(1954-1955), Београд, 1955, стр. 53-77, 64; Сима М. Ђирковић, *Раваничка хриси-*
вуља, Манастир Раваница – споменица о шестој стогодишњици, Београд, 1981,
стр. 69-82, 80 напомена 52; Ђ. Р. Симоновић, *Левач – шеришторија насеља од*
краја XII века до почетка XX века, стр. 8; Д. Грбовић, *Државничка делатности*
кнеиње Милице, стр. 383-384; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине у XV веку*, стр. 32;
Дејан Јечменица предлаже да се напусти 1400. година као датум настанка хри-
совуље и сматра да постоје убедљиви докази да је документ настао 1395. године.
Др Дејан Јечменица, *Поседи светиоџорској манастира Светиој Паншелејмона у*
Моравској Србији, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402.
године, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од
20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варвар-
рину, Крушевац, 2014, стр. 183-206, 184-187.

изгубио и сигурно се, по Олги Зиροјевић, стопио са Трнавом поткрепљујући ту тврдњу податком из повеље манастиру Св. Пантелејмона. На подручју села Трнава је пронађен археолошки материјал који је датован у период XIV-XVI века. Археолог Саво Ветнић сматрао је да село Трнаву чине засеоци Трнава на десној обали Белице и засеок Добрања на левој обали поменутих реке. Ветнић сматра да се становништво Добрање иселило у непознатом правцу, јер је земљиште на коме се налазило село однела Велика Моравана. Предање на потес Царевица смешта манастир који је ту наводно подигла кнегиња Милица да би се у њега сместиле удовице чији су мужеви изгинули у боју на Косову. Одатле се Милица пребацила у новосаграђену задужбину у Жупањевцу. У катастарским плановима Јагодине није пронађен ниједан топоним који би упућивао на Добрању. Из изложеног се извлачи закључак да су Трнава и Добрања заиста била средњовековна села и да су у време издавања повеље Пантелејмону била посебне целине. Половином XVI века Добрања је већ била напуштено селиште да би се током времена спојила са Трнавом⁴⁶.

У новије време не прихвата се став Радослава М. Грујића да метох у Дубравици треба лоцирати у крају око Лесковца и да га треба идентификовати са данашњим селом Богојевце. Дејан Јечменица сматра да се село Богослава Бргбале налазило у жупи Дубраници. Новија истраживања су ову жупу лоцирала у овај део Поморавља. Већ је написано се ова жупа налазила дуж десне обале Велике Мораве од Ражња и Сталаћа на југу до Багрданског тенаца,

⁴⁶ *Сѣара срѣска ѱисма*, стр. 273; С. Новаковић, *Законски сѣоменици*, стр. 518; *Actes de Saint Panteleemon*, str. 185-187; А. Младеновић, *Повеље и ѱисма ге-сѣоша Сѣефана*, стр. 293-298, 299-313; Р. М. Грујић, *Светѣиторски азили за срѣске владаоце и власѣелу ѱосле Косовске биѣке*, стр. 69; Исти, *Руска власѣелинѣтва ѱо Србији*, стр. 75; Станоје Мијатовић, *Белица, Насеља и ѱорекло сѣановниѣтва*, ур. Ј. Ердељановић, књига 30, САН, књига LVI, Београд, 1948, стр. 1-213, 153 и напомена 1; Олга Зиροјевић, *Цариѣрадски грум од Беоѣрада до Соѣије (1459-1683)*, Зборник Историјског музеја Србије, 7, Београд, 1970, стр. 3-196, 139 и напомена 283; Ђ. Р. Симоновић, *Левач – ѣериѣорија насеља од краја XII века до ѱочетѣка XX века*, стр. 8; Д. Грбовић, *Државничка делатностѣ кнеѣиње Милице*, стр. 384-386, 391 напомене 24-30; Исти, *Привреда Јаѣодине у XV веку*, стр. 32-36; Д. Јечменица, *Поседи манасѣира Светѣоѣ Панѣелејмона у Моравској Србији*, стр. 189.

више Ђуприје и Јагодине, на северу. Велика Морава је била западна граница жупе, а на исток се протирала десетак километара од реке. До XIV века ово подручје је било обрасло густим и тешко проходним шумама и било је слабо насељено. Од поменутог периода оно почиње демографски да оживљава. Имајући у виду назив село Богослава Бргбале закључује се да се радило о новооснованом насељу за које се није усталило име већ се знало по имену властелина које га је основао. То име се током времена изгубило и данас се на простору где се налазила жупа Дубравница не може се наћи ниједно насељено место чије име би подсећало на некадашњи назив и због тога је веома тешко извршити ближу убикацију места. На Дубравници је крајишка властела Цреп Вукославић и Витомир 25. децембра 1381. године поразила Турке. С обзиром да је наведена властела имала у надлежности крајиште са центром у Петрусу, а које се налазило југоисточно од данашњег Параћина, жупу Дубравницу не би требало тражити која је далеко од поменутог подручја.⁴⁷

Даривања владарске породице утицала су и на угледну властелу да својим даривањима што богатије дарују манастир Св. Пантелејмона. Међу приложницима се помиње и војвода Михаљ (Михаило) који је даровао село Хлапову Пољану и половину брода на Морави. На списку властеле дародаваца био је високо рангиран, одмах иза војводе Николе. О овом војводи нема много података. У Житију деспота Стефана Лазаревића војвода Михаило помиње се на два места. Први пут је поменут у делу где се говори о завери из 1398. године где је прво био на страни завереника да би у одлучном моменту прешао на страну кнеза Стефана и открио му заверу. Други пут се војвода Михаило помиње као предводник српске војске у бици код села Чаморлу под планином Витошом 1413. године, а у оквиру грађанског рата у Османском царству и борбе за наслеђе престола. Поистовећивање ова два Михаила у науци је оспоравано. Миодраг Пурковић и Гордана Бабић су сматрали да се ради о две личности. Гордана Бабић је утврдила да се звао Михаљ и да је вероватно отац потоњег великог војводе Радослава Ми-

⁴⁷ Исто, стр. 198-199.

хаљевића који је био ктитор манастира Богородице Пречисте у селу Радешину код Свилајнца. Војвода Михал је свакако спадао у групу угледних властелина на двору Лазаревића. За Хлапову Пољану се сматра да је данашње Лапово. Дејан Јечменица сматра да је Хлапова Пољана понела име по властелину који га је формирао тј. *иољану* је оживео насељавањем људи. Неизвесно да ли је властелин Хлап то био у време формирања метоха или је насеље чувало име човека који га је основао. Сам брод на Морави требало би тражити или код данашњег Лапова или данашњег Марковца који је географски најближи Лапову. Поседи војводе Михала допирали су до леве обале Велике Мораве. Његови поседи су били источније од војводе Николе који је био први на списку властеле дародаваца и врло је веровато да је било реч о два властелина који су били суседи.⁴⁸

Године 6913. од стварања света (1. септембар 1404. – 31. август 1405) деспот Стефан Лазаревић издаје повељу којом заједно са мајком, монахињом Евгенијом и братом Вуком, уз сагласност Дворског савета (чинили га *іосіођа* и *мајка кира Евѣнија* и „властела царства ми“), деспотици Евпраксији, на њену молбу, поклања у баштину село Јабучје у жупи Левач. Истим правним чином, деспотица Евпраксија поклања поменуто село манастиру Хиландару. У време кнеза Лазара село Јабучје је било у поседу као пронија његовог властелина Младена Псисина. Да би село могло бити поклоњено Хиландару требало је променити статус (постати баштина од проније). Оригинал документа чува се у архиву манастира Хиландара. Сам документ је највероватније настао крајем лета 1405. године, а свакако пре 12. септембра 1405. године. На ово закључак упућује помињање брата Вука што говори о њиховим добрим односима који су се нормализовали у периоду друга по-

⁴⁸ *Сіара срїска іисма*, стр. 273; С. Новаковић, *Законски сіоменици*, стр. 518; *Actes de Saint Panteleemon*, стр. 185-187; А. Младеновић, *Повеље и іисма десіоіа Сіефана*, стр. 293-298, 299-313; К. Филозоф, *Жиіије десіоіа Сіефана Лазаревића*, стр. 88, 117; М. Шуица, *Немирно доба срїскої средњеї века*, стр. 99-100; Д. Грбовић, *Државничка делайносїи кнеїиње Милице*; стр. 386-387, 392 напомене 36-46; Исти, *О личносїи великої војводе Радослава Михаљевића*, Крушевачки зборник, 15, Крушевац, 2011, стр. 197-203, 198 и напомене 2 и 3; Д. Јечменица, *Поседи манастира Свеїої Панїелејмона у Моравској Србији*, стр. 194-195.

ловина 1403. – друга половина 1404. године. Ово је прва повеља коју је Стефан Лазаревић издао са титулом деспота. Самостално издавање документа говори о његовом оснаженом положају у држави Лазаревића. Деспотица Евпраксија је деспотица Јелена Мрњавчевић, жена деспота Угљеше која је имала монашко име Јефимија, великосхимничко име Евпраксија. Била је кћерка кесара Воихне, који је био намесник Дrame и сродник цара Душана. Била је рођака кнегиње Милице и прва српска песникиња. Код истраживача забуну ствара епитет *јосиођа и мајка ми* тј. да ли се он односи на Евпраксију или кнегињу Милицу која је имала великосхимничко име Ефросина. Помен Младена Псисина је једини помен овог властеличића кнеза Лазара. Држање села Јабучја у пронију указује на његову војну обавезу према кнезу Лазару. Сматра се да презиме потиче од псовке или погрдне речи „пасји син“. Село Јабучје постоји и данас и налази се 6 км источно од Крагујевца. Због ширења града ово село је постало предграђе. Утврђено је да се налази на Јабуковачкој реци која је лева притока Лепенице, а не Осаонице како се раније сматрало. Жупа Левач се помиње још у Жичкој повељи Стефана Првовенчаног из 1219. године. Податак да село Јабучје припада Левчу, а раније је припадало жупи Белица, упућује на закључак да се жупа Левач крајем XIV и почетком XV века проширила на рачун Горње Лепенице, а посебно жупе Белице која је сужена на ток истоимене реке. Левач је обухватао Темнић у горњи ток реке Лугомир. Жупа Белица је обухватала слив истоимене реке. Њу је Стефан Немања припојио Србији након смрти цара Манојла I Комнина 1180. године. Помиње се у Хиландарској повељи Стефана Немање из 1198. године, Хиландарској повељи Стефана Немањића из 1199-1202. године, житију Стефана Немање од светог Саве из 1208. године. Из наведеног видимо да су се жупе Левач и Белица, које се помињу крајем XII и почетком XIII века, одржале до почетка XV века, када су почеле да се уводе нове управно-територијалне јединице – власти.⁴⁹

⁴⁹ С. Новаковић, *Законски споменници*, стр. 461; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, стр. 175-181; Сима Ђирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, *Историски гласник*, V (1956), Београд, 1956, стр. 139-152, 148-150; Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Бео-

Значајно место у жупи Белица била је Јагодина. О томе нам сведоче историјски извори с краја XIV и прве половине XV века. Најзначајнији су свакако два документа: 1. Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године која је издата у Јагодној (данашња Јагодина); 2. Златопечатна хрисовуља деспота Стефана Лазаревића од 8. јуна 1411. године такође издата у Јагодној (Јагодини). За тему коју обрађује овај рад посебан значај има разрешница рачуна Живулина Станишића о којој је посвећен и један стручни рад.⁵⁰

град, 1990², стр. 362; Андрија Веселиновић, *Повеља десиоџа Стефана Лазаревића десиоџици Евџракији 1404. септембар 1. – 1405. август 31, индикт XIII*, Стари српски архив, књ. 1 (2002), Лакташи 2002, стр. 131-142; Исти, *Држава српских десиоџа*, стр. 52, 241 и напомена 34а; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине у XV веку*, стр. 13 и напомена 3, стр. 15 и напомена 4, стр. 16 и напомена 5; Сениша Мишић, *Жупе Шумадије*, Моравска Србија – историја и историјска географија, Београд, 2017, стр. 11-19, 14-15; Исти, *Кнеџиња Милица и Лазарево наслеђе*, стр. 52-53; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, стр. 101; Исти, *Милица – кнеџиња немирног доба*, стр. 79-80, 115-116; О власти видети: Михаило Ј. Динић, *Власти за време Десиоџовине*, Зборник Филозофског факултета, X-1, Београд, 1968, стр. 232-244; Јелена Мргић, *Власти*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд 1999, стр. 92-93; Као географски појмови Белица и Левач одржали су се до данас. Област Белица има површину од око 400 км² и 43 насеља и углавном се поклапа са територијом града Јагодине (у територију града Јагодине улази и 10 прекоморавских села која географски припадају Горњој Ресави). На северу се област Белице граничи са северним делом Великог Поморавља (северно од Багрданске клисуре), на западу се граничи са Шумадијом, на југу са Ђупријским Поморављем док је на истоку граница река Велика Морава. На простору између Белице, Темнића, Западног Поморавља и крагујевачке регије (Шумадијски округ) налази се микрорегион Левач. Његов простор се поклапа са територијом општине Рековац. Има површину од 366 км². На том простору налази се 32 насеља, а центар је у Рековцу. Д. Танић, *Средње Поморавље, Ресави и Левач*, стр. 11, 13.

⁵⁰ Historijski arhiv u Dubrovniku, serija *Diversa Cancellariae (1403-1405)*, књига 35, стр. 111 verso; К. Јиречек, *Споменици српски*, стр. 45-46; Љ. Стојановић, *Споре српске повеље и писма*, стр. 190-191; А. Младеновић, *Повеље и писма десиоџа Стефана*, стр. 31-32, 101, 191-199, 214-219; Б. В. Недељковић, *Светозарево пређашња Јагодина*, стр. 16, 19 (црно-бела копија оригинала); Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, стр. 26; Исти, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, Браничево кроз војну и културну историју Србије, II, Зборник радова са научног скупа Историјског архива

Веома важан извор прихода владара у држави Лазаревића било је издавање царина под закуп. Царине су издаване у закуп најчешће дубровачким трговцима. По истеку уговорне обавезе издавана је разрешница рачуна којом се потврђивало да је трговац измирио своје обавезе из пословног уговора односно закупа царина. Издавана је у два односно три примерка: један је остајао владару, други примерак је добијао трговац док је трећи примерак упућиван у Дубровник, дубровачкој влади којом је она обавештавана о свршетку посла, а уједно се обезбеђивала од сукоба са владаром услед евентуално неизмирених обавеза. Документ је разматран на Малом већу које је доносило одлуку о упису у дубровачке књиге. Разрешница рачуна је била акт нижег ранга за коју није био потребан потпис оног који је издаје. Лазаревићи су имали своје курире који су доносили документе у Дубровник. У конкретном случају, разрешница рачуна је издата дубровачком трговцу Живулину Станишићу којом је био ослобођен свих обавеза према владарској породици, дуговања и потраживања као закупца планске и шетоњске царине. Састављена је 15. јула 1399. године у Јагодној (данашња Јагодина) приликом боравка кнеза Стефана Лазаревића у Јагодини. Иначе ово је период након сламања побуне властеле 1398. када кнез Стефан Лазаревић путује и учвршћује власт у земљи и у местима где се задржава са својом пратњом (двором) издаје разна документа. Поменути разрешница рачуна говори да је јула 1399. године боравио у Јагодини Документ су заједнички издали монахиња Евгенија (кнегиња Милица), деспот (?) Стефан и брат му господин Вук. Документ је пример савладарских односа у држави Лазаревића. Милосници су били: челник Хребелан, Шаинац

Пожаревац одржаног 10. октобра 2006. године – У сећање на хероје српске голготе 1916. – свеска 4, Пожаревац, 2007, стр. 67-78; Копију разрешнице Живулина Станишића Завичајни музеј у Јагодини добио је у августу 1997. године љубазношћу колега из Повијесног архива у Дубровнику. Копија је део збирке архивалија. Бранислав Цветковић, *Да ли је мојућа сарађња са колеџама из Хрватске – Дубровачки архив ипак одговорио!*, Нови пут, број 1544, година LII, Јагодина, 20. август 1997, стр. 3; ЗМЈ збирка архивалија, инв. број 30_103/666; О повељи из 1411. године видети и: Душко Грбовић, *Шести векова другої ѿмена Јагодине – Повеља десјоїа Стефана Лазаревића из 1411. іодине*, Нови пут, број 2240, година LXVI, Јагодина 15. јун 2011, стр. 14.

и ризничар Вукашин. Документ је писао дијак Ратко. Документ је у Дубровник однео курир Лазаревића по имену Ивчин Ходановић Рудничанин. Документ је у донет у Дубровник октобра 1404. године. Доспео је у облику писма написан на српском језику. Писмо је било запечаћено печатом деспота Стефана Лазаревића. Разматрано је на Малом већу града 10. октобра 1404. године. По заповешћу кнеза Мароја Чревића и његове изабране властеле у књигу протокола *Diversa Cancellariae* 1403-1405. акт је записао (регистровао) Руско Христифоровић, познати писар дубровачке канцеларије. Документ је у поменути књигу забележен 10. октобра 1404. године. О бележењу у поменути дубровачку књигу Руско је оставио запис и на старосрпском и латинском језику.⁵¹ Сам документ био је под лупом истраживача. Посебну пажњу изазивао је податак да је документ датован са 15. јулом 1399. (годином од Христовог рођења), а Стефан Лазаревић је титулисан као деспот, титулом коју је добио 1402. године. Ту су били извесни технички детаљи, улога доносиоца поруке, Стефаново потраживање од Живулина Станишића 24 литре сребра, регистровање разрешнице Марина Лебровића од 23. маја 1402. године 8. октобра 1404. док је разрешница рачуна Живулина Станишића регистрована 10. октобра 1404. године. Све је то навело Станоја Станојевића да посумња да је овај документ фалсификат. Константин Јиречек је сматрао да је сам документ касније издат, али са ранијим датумом. Овим правцем

⁵¹ Historijski arhiv u Dubrovniku, serija *Diversa Cancellariae (1403-1405)*, knjiga 35, str. 111 verso; К. Јиречек, *Споменици српски*, стр. 45-46 (комплетан текст); Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, стр. 190-191 (само део на старосрпском); *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)*, сабрао и приредио др. А. Веселиновић, Београд 1997, стр. VI-IX; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, стр. 31-32 (део на старосрпском језику); Станоје Станојевић, *Сведочење о српској дипломатији*, XIV, Дијак, граматик, канцелар, номик, логотет, Глас СКА, CVI, други разред 61, Сремски Карловци, 1923, стр. 1-96, 59-60; С. Ђирковић, *Осумњичене повеље кнезиње Милице и деспота Стефана*, стр. 143; Андрија Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспошћевине*, Историјски гласник, 1-2, Београд, 1984, стр. 7-38, 12; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, стр. 230; Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, стр. 26 и напомена 11, стр. 28 и напомена 12; Исти, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 67-69.

је ишао и Сима Ђирковић по чијем мишљењу је разрешница могла настати касније, када је дошло до извршења Живулиновог теста-мента који је састављен 3. септембра 1403. године у Плани, месту где је Живулин Станишић живео и радио, а у Дубровнику је реги-строван 23. новембра 1403. године. Врло вероватно да је изврши-оцима Живулиновог теста-мента била неопходна и разрешница. Дру-га могућност је да је разрешница била издата у облику повеље, а коју Живулин није регистровао. Када ју је у облику писма у Ду-бровник упутила монахиња Евгенија, реконструисана је на основу преписа у регистру и забелешке у књигама и на тај начин је титула деспота доспела у документ. Остале примедбе Ђирковић је аргу-ментовано побио, да је доносилац поруке била личност од пове-рења, да је у Малом већу постојала процедура око упознавања и бележења у регистра. Ђирковић је у вези датовања годином од Хр-стовог рођења навео да је и сам Станојевић написао да је било до-кумената датованих годином од Христовог рођења које су издали Стефан Првовенчани, Стефан Дечански, краљ Душан, Бранкови-ћи, кнегиња Милица, деспотица Јелена. То је период када су кан-целарије обласних господара почеле самостално да издају доку-менте, а имајући у виду да нису имале традицију у састављању формулара и у том погледу су се ослањале на традицију краљевске и царске канцеларије и будући несигурне у томе, биле су подло-жне уношењу новина, што би био случај и са наведеним докумен-том. Потраживање деспота Стефана је оспорено као неосновано, а послужила је као доказ наведена разрешница. У тестаменту Жи-вулина Станишића нису наведени никакви дугови према владар-ској кући, наведена су потраживања која је наплаћивао од кне-гињиних дужника и о томе је од кнегиње имао писмене исправе. Становиште Симе Ђирковића је усвојено у историјској науци мада питање датирања остаје отворено.⁵²

⁵² Миодраг Ал. Пурковић, *Датирања у домаћим српским изворима сре-дњеј века*, Београд, 1933, стр. 740; С. Ђирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Ми-лице*, стр. 143-144, 146-148; Сима Ђирковић, Ружа Ђук, Андрија Веселиновић, *Србија у Дубровачким шестнаестинама у XV веку (I)*, Мешовита грађа – Miscella-неа, нова серија књ. XXII (2004), Београд, 2004, стр. 9-80, 11-14, 49-51; Д. Гр-бовић, *Привреда Јајодине*, стр. 28-29, 29 напомена 13, 30 и напомена 14; Исти,

У интитулацији монахиња Евгенија се назива „славна и богу љубива госпођа Евгенија“ (исто као и у разрешници рачуна Марина Лебровића од 30. јануара 1399) и наводи се испред својих синова што сведочи о порасту њеног угледа након сламања побуне властеле. Такође то нам сведочи о њеној великој самосталности у вођењу државних послова што представља одраз поштовања старијег сина – владара према старој мудрој мајци која је имала државничких способности. Њена реална моћ и углед су расли непрекидно до 1399. године, како у самој земљи тако и иностранству и то упоредо са јачањем политичке и економске моћи државе Лазаревића. Имала је свој двор, своју канцеларију. После 1402. године деспот Стефан Лазаревић је постао кључна личност Лазаревића, али је и поред тога кнегиња Милица (монахиња Евгенија) задржала статус савладара до смрти 1405. године. Имала је сва права каква имају само владари. Уживала је статус владара до пред саму смрт. Помињање Вука Лазаревића је значајно у контексту савладарства у држави Лазаревића. Помиње као „господин Вук“. За Вука се до 1399. године не каже да је „господин“ нити у актима канцеларије Лазаревића нити у писмима која су упућивана у Дубровник. Термин „господин Вук“ имао је сасвим одређено значење у средњовековној Србији. Овај документ нам сведочи да је до октобра 1404. године дошло до измирења два брата с обзиром да је након битке код Трипоља 1402. године дошло до захлађења односа.⁵³

Разрешница рачуна Живулина Сћанишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју, стр. 67, 69 и напомена 4, стр. 70 и напомена 5; Александра Фостиков, *Акци монахиње Јевџеније о разрешењу рачуна Марина Лебровића 1402, мај 23, Ново Брдо*, Мешовита грађа – *Miscellanea*, нова серија, књ. XXXIV, Београд, 2013, стр. 15-24, 15-21, стр. 21 и напомене 22, 23.

⁵³ *Historijski arhiv u Dubrovniku, serija Diversa Cancellariae (1403-1405)*, књига 35, стр. 111 verso; К. Јиречек, *Сџоменици срџски*, стр. 45-46; Љ. Стојановић, *Сџаре срџске џовеле и џисма*, стр. 190-191; К. Филозоф, *Жиџије десџоџа Сџефана Лазаревића*, стр. 98-99; А. Младеновић, *Повеле и џисма десџоџа Сџефана*, стр. 31-32; М. Благојевић, *Савладарсџиво у срџским земљама*, стр. 189-191, 192-193; Д. Грбовић, *Привреда Јаџодине*, стр. 28-29, 29 напомена 13, стр. 30 и напомена 14; Исти, *Разрешница рачуна Живулина Сћанишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 71 и напомена 9; С. Мишић, *Кнеџиња Милица и Лазарево наслеђе*, стр. 52-53.

Живулин Станишић, дубровачки трговац коме је издата разрешница био је члан реда Антунина, корпорације богатих дубровачких трговаца, бродовласника и финансијера. Доселио се половином XIV века у Дубровник. Трговао је и радио у Плани, поткопаничком руднику, где је и преминуо 1403. године. Трговао је гламским сребром. Његов син Никола наставио је стопама оца бора већи и послујући у Приштини где је и окончао живот. Сарађивао је са очевим пословним партнером Николом Твртка Главићем. Грана Живулина Станишића угасила се 1471. године.⁵⁴

Помињање у разрешници људи блиских Стефану Лазаревића као милосника, писара који је прибележио сам документ и курира који је однео акт, упућује на закључак да је у Јагодној (Јагодини) боравио двор и дворска канцеларија Стефана Лазаревића. Као мислосници помињу се челник Хребељан, Шаинац и Вукашин ризничар.⁵⁵

Титула челник је преузета из Византије. Хребељан је у то време био личност високог ранга на двору Лазаревића. Дужност челника је обављао у периоду 1399-1404. године. У повељи деспота Стефана Лазаревића од 2. децембра 1405. године помиње се као велики челник. Године 1423. помиње се као војвода Хребељан. Био је члан делегације која је склопила мир са Млечанима 12. августа 1423. године. Константин Јиречек сматра, с обзиром на име, да би Хребељан могао бити рођак деспота Стефана и вероватно кнегиње Милице (монахиње Евгеније).⁵⁶ Приликом археолошких ископа-

⁵⁴ Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, стр. 30, 30-31 напомена 15; Исти, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 73-74, 74 напомена 15.

⁵⁵ Д. Грбовић, *Привреда Јагодине*, стр. 30-31; Исти, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 71.

⁵⁶ Андрија Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима у Борчу, 1405, децембар 2.*, Стари српски архив, књига 10 (2011), Београд, 2011, стр. 151-164, 158, 161, 163; К. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Срба*, (фото-типско издање), II, Пирот, 2004, стр. 361, 384; Момчило Спремић, *Деспот Бучац Бранковић и његово доба*, Београд, 1994, 66; М. Благојевић, *Државна ујрава у српским средњовековним земљама*, стр. 99-157, 181 напомена 45, стр. 202, 230, 233-236, 270 напомена 101; Исти, *Милосник*, Лексикон српског средњег века, прире-

вања 2006. године на налазишту црква Св. Никола, на локалитету Манастирак у селу Велика Крушевица близу Рековца (Левач) пронађено је низ значајних предмета: сребрна плочица (плакета) са натписом, са чаше челника Хребелана из 1405. године, остава новца угарског краља Жигмунда Луксембуршког (1387-1437), један примерак новца деспота Стефана Лазаревића. Ископавања су вршена на територији коју покрива Завичајни музеј Јагодина. Предмети су завршили у фондovima Завичајног музеја Јагодина. Поменути плакета део је сталне поставке музеја. Сматра се да је црква где су нађени предмети (црква Св. Никола) у ствари породична гробна црква челника Хребелана. Ови налази само потврђују да је Хребелан био значајна личносту на двору Лазаревића.⁵⁷

Сребрна плочица (плакета) са чаше челника Хребелана, крај XIV – почетак XV века, Завичајни музеј Јагодина

дили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, стр. 406-407; Исти, *Челник*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, стр. 812-814; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, стр. 88; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Стјанишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 71-72, 72 напомена 10; М. Шуица, *Милица – кнегиња немирној доба*, стр. 104.

⁵⁷ Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Стјанишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 71-72, 72 напомена 10; Д. Рашковић, М. Грковић, *Археолошка истраживања налазишта „траг“ у Жујањевцу, у Левцу*, стр. 324-325; Соња Перић, Смиљана Додић, *Археолошко одељење, Водич кроз Завичајни музеј Јагодина, Јагодина, 2021*, стр. 40-109, 50, 95, кат. бр. 81.

Други милосник је Шаинац. Константин Јиречек пишући о Турцима у српској служби наводи да је један од војвода деспота Стефана Лазаревића био Шахин (персијски: соко). Наводи да се први пут спомиње у разрешници рачуна из 1399. године. Сматра да је био виђена личност на деспотовом двору 1406. године. Такође је био један од војсковођа у сукобу са султаном Мусом 1413. године. Био је члан делегације која је склопила мир са Млечанима 1423. године. Навео је да једна кула на смедеревском граду носи назив Шаинова кула. Она и данас постоји и најочуванија је кула смедеревског града и налази се са језавске стране великог града. Милош Благојевић сматра да је милсоник Шаинац из разрешнице у ствари кефалија Шаин који је то био највероватније у Плани, поткопаоничком рударском насељу. Сматра да га не треба поистовећивати са војводом Шахином или турском командантима који су носило поменуто име. Да је био кефалија сматра и Андрија Веселиновић, али се не зна када. У једном документу из 1428. године у којем се говори о ликвидацији једног дубровачког трговачког друштва међу дужницима се помињу и Шаин војвода, војвода Радослав Михаљевић и војвода Вукашин. Ако су Шаинац и Шаин војвода исте личности то упућује на закључак да је Шаинац наставио своју службу у доба Ђурђа Бранковића. Помињање се у друштву великог војводе Радослава Михаљевића, што може говорити о његовој вези са Средњим Поморављем и Радославом Михаљевићем. Може се сматрати да је Шаинац била личност која је имала и војне дужности.⁵⁸

О ризничару Вукашину нема много података. Јавља се у још једној повељи деспота Стефана из око 1404. године и претпоставља да је исти Вукашин који се помиње међу дужницима у једном

⁵⁸ К. Филозоф, *Жишције десиоша Стефана Лазаревића*, стр. 117; Константин Јиречек, Јован Радонић, *Историја Срба*, II, стр. 379; М. Спремић, *Десиош Ђурађ Бранковић*, стр. 66, 681; А. Веселиновић, *Држава српских десиоша*, стр. 121, 181-182 и напомена 123, стр. 246 напомена 72; М. Благојевић, *Државна ујрава*, стр. 270 и напомена 103; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Сшанишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 72-73, 73 напомена 11; О Шаиновој кули видети: Др Леонтије Павловић, *Историја Смедерева у речи и слици*, Смедерево, 1980, стр. 329-330.

тестаменту из 1411. године. Поменути податак из документа из 1428. године где се међу дужницима помиње и војвода Вукашин може упућивати на исту претпоставку као и код Шаинца.⁵⁹

Курир Ивчин Ходановић Рудничанин био је, свакако, поверљива личност Лазаревића. У документима се јавља као заједнички изасланик монахиње Евгеније и синова, али с обзиром да се 1402. и 1404. године јавља и као посланик монахиње Евгеније, а везује се за Рудник, највероватније је био у служби кнегиње Милице (монахиње Евгеније). Разрешницу Живулина Станишића донео је као изасланик кнегиње и њених синова. По потреби је вршио службу и у име деспота Стефана Лазаревића. Ивчин је разрешницу рачуна Марину Лебровићу од 23. маја 1402. године и разрешницу рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. донео у исто време, али је разрешница рачуна Марина Лебровића регистрована 8. октобра 1404, а разрешница рачуна Живулина Станишића 10. октобра 1404. године. Помињање Ивчина Ходановића Рудничанина може упућивати и на закључак да је у Јагодини боровио и двор и канцеларија монахиње Евгеније (кнегиње Милице).⁶⁰

⁵⁹ К. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Срба*, II, стр. 362; М. Спремић, *Деспош Ђурађ Бранковић*, стр. 681; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, стр. 205 и напомена 6; М. Благојевић, *Државна управа*, стр. 230 и напомена 96; Исти, *Ризничар*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, стр. 612-622; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 72-73, 73 напомена 12.

⁶⁰ Historijski arhiv u Dubrovniku, serija *Diversa Cancellariae (1403-1405)*, књига 35, стр. 111 verso; К. Јиречек, *Споменици српски*, стр. 45-46; Љ. Стојановић, *Спаре српске повеље и писма*, стр. 188-189, 190-191, 195; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, стр. 29-30, 31-32, 36-37; С. Ђирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, стр. 143-145; Исти, *Књигоноше*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, стр. 303; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 73 и напомена 13; Занимљиво је да је као изасланик кнегиње Милице у Дубровник однео разрешнице Марина Лебровића од 30. јануара 1399. и 23. маја 1402. године. М. Благојевић, *Државна управа*, стр. 232; А. Фостиков, *Акци монахиње Јевтеније о разрешењу рачуна Марина Лебровића 1402, мај 23, Ново Брдо*, стр. 15-21, 21 и напомене 22, 23; М. Шуица, *Милица-кнегиња немирној доба*, стр. 104.

Дијак Ратко је потпуно анонимна личност. Дијаци (писари) по правилу су писали и преписивали исправе.⁶¹

Кнез Мароје Чревић (Мароје Цријевић) био је дубровачки властелин. У изворима се помиње и Марин Цријевић који се у изворима јавља у периоду од 1371. до 1430. године. Раде Михаљчић сматра, иако се Марин Цријевић и Мароје Цријевић истовремено јављају у изворима, да је мало вероватно да се ради о истој личности. Занимљиво је поменути да је разрешница Марина Лебровића од 23. маја 1402 регистрована 8. октобра 1404. по заповести кнеза Марина Цријевића (Марина Чревића), а разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. регистрована је 10. октобра 1404. по заповести кнеза Мароја Цријевића (Мароја Чревића).⁶²

Најзначајнији рударски басен у средњовековној Србији био је Копаонички басен. Једно од већих насеља била је и Плана. Рудно богаство Плана чинило је злато у праху, сребро, гвожђе, бакар, олово. У Плани је постојала и ковница новца. До средине XIV века у месту је био отворен рудник. Први пут се помиње 1346. године. У Плани су Дубровчани имали јаку колонију и конзула. Била је и католичка парохија. Има мало писаних помена о месту (1413, 1459, 1461). Присуство Дубровчана подстакло је домаће становништво да узме више учешћа у трговини. Била је трг и рудник, а данас је име насеља на југозападним падинама планине Жељина.⁶³

⁶¹ К. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Срба*, II, стр. 363; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, стр. 246; Татјана Суботин Голубовић, *Дијак*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, стр. 152; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 73 и напомена 14.

⁶² Historijski arhiv u Dubrovniku, serija *Diversa Cancellariae (1403-1405)*, knjiga 35, str. 111 verso; К. Јиречек, *Споменици српски*, стр. 45-46; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, стр. 188-189, 190-191, 195; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, стр. 29-30, 31-32, 36-37; Раде Михаљчић, *Исказа о примању краља Тврџка II за дубровачког властелина 1405*, 22. *Сейтембар*, Стари српски архив, књига 10 (2011), Београд, 2011, стр. 137-150, 140-141, 147; А. Фостиков, *Акци монахиње Јевџеније о разрешењу рачуна Марина Лебровића 1402, мај 23*, *Ново Брдо*, стр. 15-19, 19 напомена 15.

⁶³ Др Василије Симић, *Плана – средњовековно насеље рударске привреде*, Гласник Етнографског института, 5-6 (1955-57), Београд, стр. 105-122, 105, 107-109; К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 287; К. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Ср-*

Шетоњска царина се налазила у Браничеву и њено име је сачувано у имену села Шетоње које постоји и данас. Налази се на улазу у Горњачку клисуру код манастира Ждрела. Шетоње се први пут помиње у дубровачким документима 1330. године. У Шетоњу се налазио трг. Као закупци шетоњске царине крајем XIV века помињу се Марин Лебровић и Живулин Станишић. Дубровчани су боравили у Шетоњу и у време владавине Турака о чему сведочи један дубровачки документ из 1509. године.⁶⁴

Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године говори нам о боравку двора Лазаревића, укључујући и монахињу Евгенију, у Јагодној (Јагодини). Не зна се шта је била у то доба, да ли летњиковац владара, седиште неког његовог поузданог властелина, град, село. Према Милошу Благојевићу имала је статус трга у доба кнеза Лазара. Претпоставља се да је Јагодина тада била трговачки центар који је имао локални значај за подручје Белице, Левча и део Ресаве.⁶⁵

ба, II, стр. 91 напомена 34, стр. 93, 175, 353, 407, 475; Сима Ђирковић, *Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века*, Работници, војници, духовници, Друштва средњовековног Балкана, Београд, 1997, стр. 79-103, 81-83, 86; Исти, *Мерење и мере у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, 135-168, 157, 162; Исти, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, стр. 240-258, 249; Исти, *Рударство*, Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд, 1999, стр. 631-634; Сима Ђирковић, Десанка Ковачевић Којић, Ружа Ђук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, стр. 28, 31, 33-35, 37-38, 130, 134, 164, 186, 198; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 74-75, 75 напомена 16; Александра Фостиков, *Плана*, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, Београд, 2010, стр. 214-215.

⁶⁴ Разрешница рачуна Марину Лебровићу издата је 30. јануара 1399, а Живулину Станишићу 15. јула 1399. године. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, стр. 188-189, 190-191; А. Младеновић, *Повеље и писма десетог Штефана*, стр. 29-30, 31-32; М. Благојевић, *Државна управа*, стр. 270; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Станишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 75 и напомена 17.

⁶⁵ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, стр. 241-271; Исти, *Повеље и писма десетог Штефана*, стр. 31-32; Чед. Д. Марјановић, *Ђурија, Параћин и Јагодина*, стр. 97; Милан Ђ. Милићевић је написао да су облик Јагодна за Јагодину

Делатност кнегње Милице нашла је одјека и у савременом добу. Од стране Српске православне цркве она је проглашена за светицу и њен дан се обележава 1. августа по новом, односно 19. јула по старом (црквеном) календару. Обележава се заједно са даном посвећеним и њеном сину деспоту Стефану Лазаревићу. Српска православна црква је 2010. године установила Орден царице Милице (преподобне монахиње Евгеније) који се додељује „за истакнути рад у помагању сиромашнима, болеснима, немоћнима и у свему што се сматра као хуманитарна активност или харитативна делатност“. Орден има један степен. У облику је Рупретовог крста са натписом „ЦАРИЦА МИЛИЦА – ПРЕП. ЕВГЕНИЈА“. Носи се око врата.⁶⁶

Јагодина се на свој начин одужила кнегињи Милици. У некадашњем Светозареву⁶⁷ септембра 1969. године поводом 570 година од првог помена Јагодине одржана је манифестација „Од Јагодине до Светозарева“ која је трајала недељу дана (22-28. септембар). У том временском раздобљу „председник“ општине био је познати глумац Миодраг Петровић Чкаља који је као припадник

користили страни путници XVII века и Темњићани у XIX веку. Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, БООК&МАРСО (фототипско издање), Нови Београд, 2005, стр. 202; Д. Грбовић, *Разрешница рачуна Живулина Сјанишића од 15. јула 1399. године као извор за војну историју*, стр. 75-76, 76 напомена 18; Александар Крстић, *Јагодна*, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, Београд, 2010, стр. 122.

⁶⁶ https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Милица_Хребељановић, преглед 23. фебруар 2026; Драгомир Ацовић, *Верност и вера – Одликовања православних и дохалкидонских цркава – Прилози изучавању црквене фалеристике*, Београд, 2019, стр. 389 цитат, 391, 428.

⁶⁷ Јагодина је у периоду 1946-1992. године носила назив Светозарево, по утемељивачу социјалистичког покрета у Србији, Светозару Марковићу који је део живота провео у Јагодини, али има мишљења да је рођен у граду на Белици. Добривоје Јовановић, *Где је била кућа Светозара Марковића у Јагодини*, Зборник Историјског музеја Србије, 29-30 (1995-1996), Београд, 1998, стр. 89-93; Слободан Жикић, *Лейа варош Јагодина (3) – Назив града*, Нови пут, број 1725, година LVI, Јагодина, 14. март 2001, стр. 14; Исти, *Лейа варош Јагодина (4) – Светозарево*, Нови пут, број 1726, година LVI, Јагодина, 21. март 2001, стр. 15; Исти, *Лейа варош Јагодина (13) – Знаменићи Јагодинци (4)*, Нови пут, број 1738, година LVI, Јагодина, 13. јун 2001, стр. 16.

културно-просветне екипе 47. дивизије НОВЈ боравио у Јагодини крајем 1944. и почетком 1945. године. Приказан је филм „Пут око света“, приређена позоришна приредба „Пут око света од Јагодине до Светозарева“. Институције културе (Завичајни музеј, Народна библиотека, Галерија самоуких ликовних уметника (данас Музеј наивне и маргиналне уметности)) приредили су пригодне изложбе. Организован је и читав низ других догађања.⁶⁸

У другој половини 1991. године Извршни савет Скупштине општине Светозарево формирао је Стручну комисију за промену назива дела улица у граду. У првој половини 1992. године Скупштина општине Светозарево је донела одлуку о промени назива дела улица и одређивању назива за нове улице. Главна и значајна промена је била да је главна путна траса кроз град добила нове називе улица. Дотад главна Улица маршала Тита подељена је на два дела. Део од улице од Максима Горког до Првомајске понео је назив кнегиње Милице, а од Првомајске до пруге за стару Фабрику каблова добио је име Стефана Првовенчаног. У наставку главне улице, улица Ђуре Ђаковића је добила име Кнеза Лазара. Тако је главна улица добила нови назив пре поновног враћања граду имена Јагодина које се десило у децембру 1992. године.⁶⁹

⁶⁸ Командир просветно-културне екипе 47. дивизије НОВЈ био је Борислав Михајловић Михиз, касније познати књижевник, а политички комесар Светолик Митић, касније познати новинар. Душко Грбовић, *Фестивал Дани комедије почети и трајање (1969-1972-2023)*, Јагодина, 2024 (каталог изложбе), стр. бб (1-2); *Прошкело пола мандаша*, Нови пут, број 38, година XVII, Светозарево, 24. септембар 1969, стр. 1; *Буран почетак прославе 570. годишњице трага – Чкаљин пути од Јагодине до Светозарева*, Нови пут, број 39, година XVII, Светозарево, 27. септембар 1969, стр. 1-3; Ал. Урошевић, *Изложба у Завичајном музеј – Народи и културе на путу Јагодине*, Нови пут, број 39, година XVII, Светозарево, 27. септембар 1969, стр. 3; Б. Р., *Изложба завичајне шtamпе и књије*, Нови пут, број 39, година XVII, Светозарево, 27. септембар 1969, стр. 3; А. У., *Слике бивших ученика гимназије*, Нови пут, број 39, година XVII, Светозарево, 27. септембар 1969, стр. 3; Д. Јаковљевић, *Пути око света од Јагодине до Светозарева*, Нови пут, број 40, година XVII, Светозарево, 1. октобар 1969, стр. 6-7.

⁶⁹ С. Станковић, *После одлуке Скупштине општине Светозарево о мењању назива дела улица у граду и одређивању назива досадашњим безименим улицама – Ко је ко у вашој улици?*, Нови пут, број 1240, година XLVII, Светозарево, 29. април 1992, стр. 5; Чланови комисије били су: Саво Ветнић, археолог и пред-

Нови грб Јагодина је добила у другој половини 1997. године. Идејно решење је урадило Српско херадличко друштво „Бели орао“ под председништвом арх. Драгомира Ацовића. У записнику Комисије за утврђивање предлога грба Јагодине је записано и: „Предложено решење се ослања на елементарну алузију на име града (Јагодина – јагода). Без обзира на етимолошки основ градског имена, асоцијативни потенцијал је безрезервно везан за појам јагоде. Стога је амблематско позивање на штит који представља плод јагоде, као и суперпонирани зелени јагодни тролист који са петељком алудира на крст, истовремено и ванвременска и надидеолошка синтагма која може да покрене житеље Јагодине, без обзира на политичку или било коју другу врсту личне и идејне опредељености. Бедемска круна је елемент територијалне хералдике – према утврђеном кодексу – указује на величину и територијални статус власника грба. За држаче грба предложене су иконичке фигуре св. апостола Петра и Павла, што директно подсећа на градски празник и крсно име. Градски стег, који се овим решењем имплицитно усваја понавља композицију са штита, само сада на квадратном пољу. Трака са именом града и годинама првог помињања комплетира предложено решење.“ Грб је на овај начин сажео у свом решењу најранију историју града и новију историју. На ленти уз име града – Јагодина – исписане су и године првог помињања: 1399. и 1411. Као градска слава утврђен је 12. јул – Св. Петар и Павле. За Дан општине Јагодина одређен је 15. јул (без померања на 28. јул) због првог помена у писаним изворима (1399. – акт монахиње Евгеније (кнегиње Милице) и синова).⁷⁰

седник; Драгица Милосављевић, правник и секретар; Снежана Марковић, професор књижевности; Љубица Здравковић, историчар; Милутин Којић, историчар уметности; Миодраг Алексић, етнолог; Нинослав Станојловић, историчар; Душко Грбовић, историчар; Зоран Марковић, историчар; Добривоје Јовановић, политиколог; Драгослав Дедић, историчар. С. Станковић, *После одлуке Скупштинине оштинине Светозарево о мењању назива дела улица у граду и одређивању назива досадашњим безименим улицама (2) – Нове и старе улице*, Нови пут, број 1242, година XLVII, Светозарево, 13. мај 1992, стр. 4; С. Жикић, *Леја варош Јагодина (4) – Светозарево*, Нови пут, број 1726, стр. 15.

⁷⁰ Б. Џ., *У субошу и ушорак у Јагодини – Градска слава и Дан оштинине*, Нови пут, број 1538, година LII, Јагодина, 9. јул 1997, стр. 1; Бранислав Цветковић, *Дан оштинине Јагодина – Зашио баиш 15. јул*, Нови пут, број 1538, година LII, Ја-

Споменик кнегињи Милице у парку испред Скупштинине зграде Јагодине, а иза Завичајног музеја Јагодина, снимак 2025. (фото. Душко Грбовић)

Почетком априла 2005. године на седници Скупштине општине Јагодина донета је одлука да се у парку испред зграде Скупштине подигне монументални споменик кнегињи Милице. Одлука је

година, 9. јул 1997, стр. 1; Исти, *Образложење члана комисије за утврђивање предлога зграда Јагодине – Грб и сљеде Јагодине*, Нови пут, број 1538, година LII, Јагодина, 9. јул 1997, стр. 2 и цитат.

реализована 2007. године. На Дан града (који је у померен) 28. јула 2007. године свечано је откривен споменик кнегињи Милици. Споменик је освештао владика шумадијски Јован. Спомен обележје је свечано открио председник општине Драган Марковић Палма. Овај споменик представља прво спомен обележје кнегињи Милици у Србији. Изливен је у бронзи, висине 2,5 метра, рад академског вајара Мирољуба Стаменковића. Споменик је коштао око 25 хиљада евра, а средства су обезбеђена кроз донације грађана и привредника. Иницијатор подизања споменика било је Удружење грађана „За Јагодину и 52 села“. Споменик је подигнут у знак захвалности пошто се у њеном акту из 1399. године први пут помиње Јагодина. Том приликом глумица Ивана Жигон је извела пригодан уметнички програм.⁷¹

Текст ћемо завршити са два цитата о кнегињи Милици. Константин Филозоф је написао: „Достојна славе и веома мудра мати (Милица), која је превазилазила многе изабране матере, оставши, као што каже Соломон, храбра жена, имала је све врлине, као што знају сви око ње који су поцрпли милост из њезине руке и који се надали да је приме. Али будући у толикој власти, знала је и светске (ствари) у којима је тешко снаћи се; и по лепоти беше не само жена, него и Дисејс многи у саветима. А ко ће побројати божанствене и свештене украсе и дарове црквама и манастирима? Ко се неће задивити гледајући такву (њезину) спрегу са онима који гледају ка једином Богу и како делима превазилази заповести; и ишла је напред на све већа (дела)“.⁷² Томислав М. Симић Калпачки је написао: „Кнегињу Милицу сврставамо у ред најбољих, најпозитивнијих жена српских владара, али и најзначајнијих жена у српском роду уопште. За њу можемо рећи да је најбољи женски изданак лозе Немањића“.⁷³

⁷¹ Б. Ј., *Поводом Дана града у Јагодини свечано откривен споменик кнегињи Милици – Јагодина се одужила кнегињи*, Нови пут, број 2047, година LXII, Јагодина, 1. август 2007, стр. 3.

⁷² К. Филозоф, *Житије десјоша Стефана Лазаревића*, стр. 86 цитат.

⁷³ Томислав М. Симић Калпачки, *Жене српских владара*, Београд, 2010, стр. 153-171 (о кнегињи Милици), 171 цитат.

РЕЗИМЕ

Кнегиња Милица, супруга кнеза Лазара, оставила је значајан траг у српској средњовековној историји. Посебно је значајна њена делатност у периоду 1389-1405. године. Њена делатност има значаја и за Средње Поморавље. У периоду њеног деловања настало је пет докумената везано за овај простор. То су две повеље манастиру Лаври Св. Атанасија (1394/1395; 1398), једна повеља манастиру Св. Пантелејмона (крај XIV века), једна повеља манастиру Хиландару (1404/1405), једна разрешница рачуна (1399). Године 1992. главна улица у Јагодини је понела име кнегиње Милице. На ленти грба Јагодине установљеном 1997. године исписана је година 1399. Њој у част у Јагодини је подигнут споменик 2007. године.

Соња Милићевић

ПОРТРЕТИ КНЕЗА ЛАЗАРА И КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ У ЦРКВИ УСПЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ МАНАСТИРА КУРТЕА ДЕ АРЂЕШ¹

Апстракт: У раду се анализирају портрети кнеза Лазара и кнегиње Милице у цркви Успења Пресвете Богородице манастира Куртеа де Арђеш као јединствен пример комеморативно-династичког ктиторства у Влашкој почетком XVI века. Комбиновањем иконографске, епиграфске, историјске и конзерваторске анализе утврђује се да ове представе функционишу као визуелни механизам династичке меморије и легитимације ктитора Нагоја Басараба и Деспине Милице Бранковић. Посебна пажња посвећена је реткости оваквих приказа ван Србије и њиховој улози у формирању пост-византијске владарске идеологије у Влашкој.

Кључне речи: Куртеа де Арђеш, ктиторски портрет, кнез Лазар, кнегиња Милица, Нагоје Басараб, Деспина Милица, династичка меморија, Влашка, иконографија

1. УВОД

Портрети кнеза Лазара Хребелјановића и кнегиње Милице у цркви Успења Пресвете Богородице манастира Куртеа де Арђеш представљају један од најзанимљивијих и у исто време најређе ра-

¹ Ауторка је цркву посетила крајем априла 2025. године. Непосредно пре ауторкине посете манастирској цркви, започети су радови на консолидацији грађевине и рестаурацији фресака; ктиторска композиција Нагоја и Деспине била је прекривена, те је у раду коришћена копија фреске из XVI века из Музеја града Куртеа де Арђеш, док су портрети кнеза Лазара и кнегиње Милице репродуковани према оригиналној фресци из XIX века. Анализа портрета заснива се, поред релевантне литературе, и на непосредном увиду у оригинални живопис. Аутопсија: Куртеа де Арђеш (Румунија), црква Успења Пресвете Богородице – унутрашњи живопис, 28-29. април 2025.

зматраних примера прожимања српске и влашке владарске традиције у поствизантијском периоду. Њихово присуство у простору монументалне владарске задужбине војводе Нагоја Басараба (1512-1521) и његове супруге Деспине Милице Бранковић, која је припадала светородној линији Бранковића, отвара читав низ питања која надилазе оквир уског иконографског описа и захтевају интердисциплинарни приступ.

Према натписима и предању, данашња црква подигнута је између 1512. и 1517. године на темељима старије цркве из XIV века, повезане са владавином раних Басараба.² Та чињеница условљава да се Куртеа де Арђеш посматра као место дугог трајања култа и династичке меморије, а не само као „ренесансни“ гест Нагоја Басараба.³ У том меморијалном простору, ктиторски иконографски портрет Лазара и Милице делује као слој који повезује српску и влашку традицију владарског покровитељства.

Полазиште овог рада јесте иконографска чињеница да су Лазар и Милица у цркви манастира Куртеа де Арђеш представљени у пози ктитора: са моделом храма, у владарској одежди и са натписима који јасно идентификују њихове личности. Насупрот томе, историјски ктиторски статус храма припада војводи Нагоју и Деспини Милице, чија ктиторска композиција чини засебну целину у живопису. Оваква двострукоост – раздвајање правно-ктиторског и „иконаграфског“ ктиторства – поставља основно истраживачко питање овог рада: како и зашто су портрети Лазара и Милице укључени у програм Куртеа де Арђеша и на који начин њихово присуство учествује у артикулацији влашке владарске идеологије у XVI веку?

Посебно је значајно што је Нагоје Басараб на престо ступио као представник бочне гране династије, са ограниченим наследним правом, што је у раном XVI веку чинило његов владарски легитимитет осетљивим и подложним оспоравању. Управо у том контексту уметнички програм цркве функционише као средство

² Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeș*, București: Editura Meridiane, 1967, 9; Чедомиљ Мијатовић, „Српски одзраци из румунске историје“, *Летопис Мишине српске* 187/3 (1896), 30-31.

³ Alina Payne, "Renaissance in the Balkans? Neagoe Basarab and the Monastery Church at Curtea de Argeș, ca. 1512–1517.", *I Tatti Studies* 27/1 (2024).

политичке легитимације: предачке фигуре Лазара и Милице уводе се у ктиторски хор како би се преко Деспине Милице Бранковић артикулисала династичка линија која Нагојеву власт ослања на престиж српске светородне традиције. Овај аспект чини иконографску формулу ових портрета неизоставним делом ширег механизма владарске само-репрезентације.

Рад полази од претпоставке да ове представе не треба тумачити ни као наслеђе „старијег“ живописа, ни као изоловану стилску реминисценцију српске уметности, већ као смишљени вид комеморативно-династичког ктиторства. Лазар и Милица су, у том кључу, „ктитори“ по иконографској формули, а по смислу предачки заступници стварних ктитора – Нагоја и Деспине Милице.⁴ Постављени у ктиторски низ, они у визуелној равни потврђују династичку везу између влашке куће Басараб-Крајовешти и српске светородне лозе Лазаревића и Бранковића.

Методолошки, рад комбинује иконографску, епиграфску и стилску анализу са историографским увиђајима, водећи рачуна и о историји обнове споменика. У оквиру ограниченог обима, рад се свесно не упушта у свеобухватну историју српско-влашких односа, већ се усредсређује на један мотив – двоструки портрет Лазара и Милице у Куртеа де Арђешу – и на питања која тај мотив покреће: иконографску формулу, династичко памћење, модел владарске репрезентације и реткост појаве ван простора средњовековне Србије.⁵

2. МАНАСТИР КУРТЕА ДЕ АРЂЕШ И УМЕТНИЧКО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Црква Успења Пресвете Богородице у Куртеа де Арђешу подигнута је у другој деценији XVI века као задужбина војводе Нагоја Басараба (1512-1521) и његове супруге Деспине Милице Бранковић, ћерке деспота Јована Бранковића и потомкиње светородне

⁴ Т. Стародубцев, *Српско зидно сликарство у земљама Лазаревића и Бранковића*, Београд, 2016.

⁵ Колико нам је познато, ово је усамљен пример укључивања ктиторске композиције српског владарског пара у иконографски програм влашке задужбине.

лозе Лазаревића.⁶ Грађење је започето већ у првој години Нагојеве владавине, а црква је свечано освештана 1517. године.⁷ Осликовање унутрашњости цркве завршено је 1526. године, након смрти Нагоја и његовог сина Теодосија, током владавине Радуа де ла Афумаћија (1522-1523, 1524-1529), који је, кроз брак са Роксандом, једном од Нагојевих ћерки, стекао статус ктитора и наследника задужбине. Живописање је извео сликар Добромир, за кога се у старој литератури сматрало да је српског порекла.⁸

Аушорка испред цркве Усијења Пресвете Богородице манастира Куршеа де Аршеи, април 2025. @ Милојко Милићевић

⁶ Деспина Милица је, према досадашњим истраживањима, била кћи деспота Јована Бранковића и Јелене Јакшић – последње генерације српске светородне куће Бранковића. По оцу је била праунука деспота Ђурђа Бранковића и чукунунука Маре Лазаревић, ћерке кнеза Лазара. На тај начин Деспина Милица потиче директно из лозе Лазаревића, а кроз линију кнегиње Милице и из лозе Немањића. Са таквим пореклом Деспина Милица је у Влашку пренела не само углед Бранковића као последње српске владарске куће, већ и престиж „светородних корена“ Немањића и Лазаревића. С друге стране, по својој прабаби Јерини Бранковић, била је потомкиња истакнуте византијске (грчке) породице Кантакузина.

⁷ Grigore Ionescu, *Curtea de Argeș. Istoria orașului prin monumentele lui*, București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1940, 120-122, 129.

⁸ N. Ghika-Budești, *L'ancienne architecture religieuse de la Valachie: essai de synthèse. Bulletin de la Commission des Monuments Historiques de Roumanie XXXV/1-2* (1949), 57.

Историјат изградње, обнављања и осликавања Куртеа де Арђеша захтева посебан опрез при тумачењу данашњег живописа. Поготово је потребно имати у виду тврдњу о постојању раније цркве у Арђешу – престоници влашких војвода у време Лазара и седишту митрополије – у којој су били осликани владарски портрети војводе Владислава I, Радуа I, као и кнеза Лазара и кнегиње Милице.⁹ Према Чедомиљу Мијатовићу, војвода Нагоје и Деспина Милица су 1512. године „оборили стару цркву до темеља“ и подигли нову, али су у нови живопис поново унели ликове старих ктитора – међу њима и Лазара и Милицу – на истом месту, уз јасно уочљив модел храма „са десет кубета“ и натписе у старословенским скраћеницама.¹⁰ Овај податак указује на дубље историјске и династичке везе између српске и влашке владарске куће и сугерише континуитет култа који је већ у XV веку постојао у влашком простору.

У другој половини XIX века, у време Карола I, спроведене су темељне конзерваторске интервенције (1875-1886) под вођством француског архитекте Андреа Лекомта ди Нуија (André Lecomte du Noüy). Последица радикалних захвата била је готово потпуно уништавање или уклањање првобитног живописа: сачувано је мање од пет процената изворних фресака из XVI века.¹¹ Фреске су одвојене од зида и пренете у Музеј старина, данашњи Национални музеј уметности Румуније у Букурешту, где се и данас чувају у виду панела. Један значајан фрагмент – крунисана глава са ореолом – за који се, на основу стилских особина, тврди да је лик кнеза Лазара, пронађен је у епископској палати у Рамнику.¹²

⁹ Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeș*, 1967, 9; Grigore Ionescu, *Curtea de Argeș. Istoria orașului prin monumentele lui*, 120, 185. (О датовању на темељима старије цркве и континуитету култног места.)

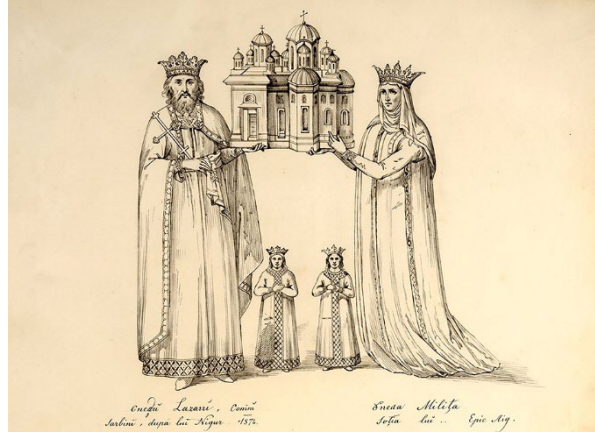
¹⁰ Чедомиљ Мијатовић, нав. дело: 30-31. Јелена И. Николић, *Презентација владарске породице...*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2025, 48, фн. 309. Доступно: <https://uidok.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/6470> (приступљено 23. 7. 2025).

¹¹ Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București: Meridiane, 1978, 44-52. (О фазама живописа: Раду де ла Афумаți, Vintilă, Radu Paisie, Mircea Ciobanul / Pastir, Alexandru II Mircea.)

¹² Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeș*, 15. – Фрагмент који приказује лице кнеза Лазара и данас се чува у палати Рамничке епископије, а неколико

Сачувани фрагменти
кититорској портрети
кнеза Лазара из цркве
Успеле Пресвете
Богородице манастира
Куртеа де Арђеш

Кнез Лазар и кнегиња Милица,
црква, Георгије М. Таттареску
(Gheorge M. Tattarescu),
Национални Албум, 1860, Национални
музеј уметности Румуније

Цртеже целокупног живописа – који су касније послужили као основа за поновно осликавање – израдили су 1860. године Георге Таттареску и Жан-Жил Антоан Лекомт ди Нуи за Национални албум. Упоредивањем цртежа са сачуваним фрагментом Лазареве главе открива се важна разлика: иако се на фрагменту јасно види нимб, он изостаје у верзији кититорске композиције коју је цртао Таттареску. Највероватније је управо то разлог што нимб на Лазаревом портрету није поновљен на фресци из XIX века.¹³

фрагмената са анђелима у лету, данас се налазе у музеју манастира Арђеш. У Музеју града Куртеа де Арђеш чува се верна копија оригиналног кититорског (заветног) портрета из XVI века, чија фотографија се користи као илустрација у раду. Аутопсија извршена 29. априла 2025.

¹³ Део цртежа из Националног албума репродукован је код: Pavel Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București: Meridiane, 1974; O. Boldura et al., *Mărturii. Frescele Mănăstirii Argeșului*, București: Editura Arcadia, 2019. (О цртежима André Lecomte du Nouÿја, IMUAU Archive, 6.A.143.) Извор: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6763/>, где су објављени и поједине фотографије фресака и фрагмената и цртежи Andréa Lecomte du Nouÿја из 1878. (IMUAU, Archive, 6.A.143.), настали током рестаурације. Ови материјали омо-

Овакви примери наводе на опрез у „читању“ арђешког живописа: оно што данас видимо није у потпуности одраз првобитног програма, нити нужно репродукује његов изглед из периода владавине Радуа де ла Афумађија, Раду Пајсија или Матеја Басараба, када је живопис обнављан и допуњаван. Због тога је свако тумачење портрета – укључујући и представу кнеза Лазара и кнегиње Милице – условљено свешћу о рестаураторским интервенцијама и променама у концепту.¹⁴

Истовремено, у XIX веку Куртеа де Арђеш добија статус националног симбола Румуније. Представљање цркве у централном делу румунског павиљона на Светској изложби у Паризу 1867. године учврстило је њену улогу у модерном националном наративу, што је директно утицало на начин на који је споменик конзервиран и „репрезентован“. Управо овај деветнаестовековни слој интерпретације обликовао је и каснију рецепцију: питања датовања, аутентичности и реконструкције постају неизбежна при анализи сваког појединачног елемента програма.

Кључна програмска осовина цркве јесте ктиторска (заветна) композиција са ликовима Нагоја Басараба и Деспине Милице, приказаних у чину предаје модела храма, са владарским инсигнијама и јасним натписима, у присуству своје деце Теодосија, Јована, Петруа, Роксанде, Стане и Ангелине. Та сцена формулише ктиторски правни оквир задужбине и представља „матрицу“ за читање свих осталих портретских представа у храму: сваки лик у близини ктиторског појаса који носи модел храма или инсигније нужно се тумачи у односу на овај оснивачки чин. Управо у таквом

гућавају прецизно поређење фрагмената и фресака са касније изведеним копијама, које су поред арђешког сликара Н. Константинескуа (N. Constantinescu) извели француски сликари; Емил-Фредерик Никол, Шарл Пол Ренуар, Лик-Оливије Мерсон и архитектин брат уметник Жан-Жил Антоан Лекомт ди Нуи (Emile-Frédéric Nicolle; Charles Paul Renouard; Luc-Olivier Merson; Jean-Jules Antoine Lecomte du Nouy). Izvor: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6763/>

¹⁴ Јелена И. Николић, *Презентација владарске породице...*, 82, фн. 548. и 83, фн. 549. (О изостављеном нимбу на Татарескуовом цртежу и тумачењу као могућем пропусту или процени цртача и за поређење тордираних кула на цртежима Lecomte du Noüy.

контексту постављени су и ликови Лазара и Милице – као иконографска ктиторска представа, али са комеморативно-династичком функцијом.¹⁵

Напокон, програм Куртеа де Арђеша у потпуности је уклопљен у шири поствизантијски идеолошки оквир влашких и молдавских дворова: владар као чувар православља, наследник византијског церемонијала и покровитељ Цариградске патријаршије и Свете Горе.¹⁶ Управо тај идејни оквир објашњава спајање литургијског, репрезентативног и династичког унутар сакралног простора ове владарске некрополе – и открива зашто је у програму цркве било места за комеморативно укључивање ликова српских предака владарске куће Басараб. На тај начин, црква у Арђешу представља истовремено и текст (архитектура, натписи, фреске) и контекст (историја обнове, идеологија репрезентације), без чијег двоструког читања портрети Лазара и Милице не би могли бити адекватно разумљиви.

*Нагоје Басараб и Десина Милица –
владарско покровитељство*

Лик војводе Нагоја Басараба заузима посебно место у румунској историји као пример „хришћанског војводе“ (*princeps christianus*), чија владавина обједињује политичку опрезност, дипломатску вештину и изразито наглашену духовну и ктиторску делатност.¹⁷ Његова „Учења сину Теодосију“ представљају један од врхунаца румунске старе књижевности, у којем се идеали православног владарства, покајничке побожности и династичке одговорности спајају у особену политичку теологију.¹⁸

¹⁵ Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeș*, нав. дело; „Pe urmele lui Negru Vodă – Mănăstirea Curtea de Argeș“, <http://uav2020.ro/istorie/pe-urmele-lui-negru-voda/manastirea-curtea-arges/> (приступљено 22. 07. 2025).

¹⁶ M. D. Grigore, "Endowment, Rule, and Theology...", у: *Medieval Mount Athos between Wealth and Poverty*, ур. Z. Chitwood (Leiden – Boston: Brill, 2023), 197-241.

¹⁷ R. Gothoni, G. Speake, M. D. Grigore (ур.), *Neagoe Basarab – Princeps Christianus*, Oxford: Peter Lang, 2021, приступљено 26. 07. 2025. <https://dokumen.pub/qdownload/neagoe-basarab-princeps-christianus...>

¹⁸ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, приступљено 12. 08. 2025: <https://tineretulortodox.md/wp-content/uploads/2011/03/basarab-neagoe-invataaturile.pdf>

Кийиорска композиција – Најоје Басараб и Десина Милица (којија оријиналне фреске из XVI века, Градски музеј Куршеа де Арђеш)
@Милојко Милићевић

У том светлу, подизање цркве у Куртеа де Арђешу јавља се као централни архитектонски и програмски гест његове владавине. Ктиторство Нагоја и његове супруге Деспине Милице Бранковић – праунуке деспота Ђурђа Бранковића – има двоструки карактер: с једне стране, оно уобличава претензију влашке куће да буде носилац православне државне традиције у условима турске преласти; с друге, оно се ослања на престиж светородне српске лозе као симболички ресурс легитимације.¹⁹

Везивањем своје династије за Лазаревиће и Бранковиће, а посредно за Немањиће (кнегиња Милица) и Кантакузине (деспотица Јерина – Ирина), Нагоје подиже цркву у Куртеа де Арђеш као место у којем се спајају „древна Србија“ и „нова Влашка“ у једном проширеном, поствизантијском идеолошком хоризонту.²⁰ У том контексту, присуство портрета Лазара и Милице унутар истог храма у којем су сахрањени Нагоје, Деспина и њихова деца, добија специфичну тежину: они постају „видљиви“ преци и духовни заштитници династије која је кроз брачне везе преузела њихово наслеђе.

Архитектура и стил цркве

Архитектура цркве у Куртеа де Арђешу једна је од највише коментарисаних у румунској научној литератури. Истраживања истичу сложени спој византијског, оријенталног и, делимично, западног (поготово ренесансног) наслеђа, који је у XIX веку, након радикалне обнове по пројекту Андреа Лекомт ди Нуија, постао и симбол модерног румунског националног стила.²¹

Упркос интервенцијама XIX века, основни просторни концепт цркве се може повезати како са касновизантијском традицијом тако и са споменицима моравске архитектуре – триконхални план, али необичне композиције: проширени правоугаони нар-

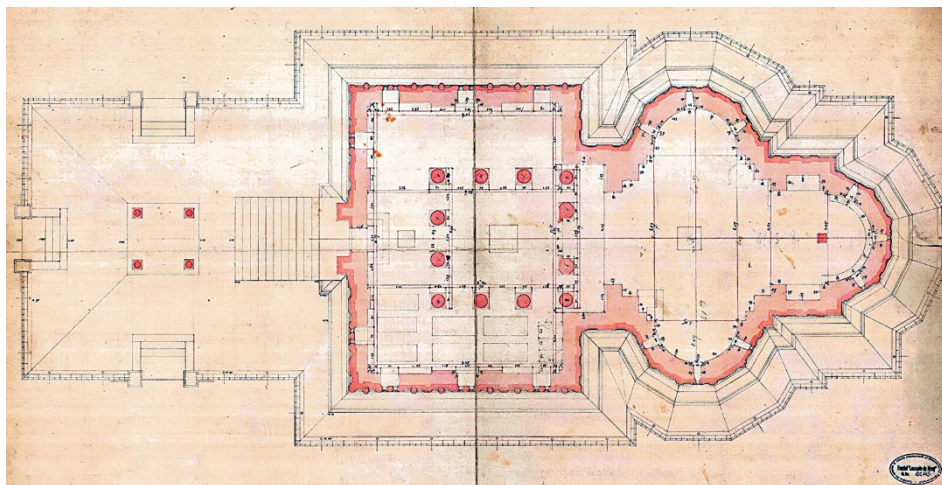
¹⁹ Ђ. Радојичић, *Српско-румунски односи XIV-XVII века*, Нови Сад, Филозофски факултет, 1956, 13-29.

²⁰ Elisabeta Negrău, *Cultul suveranului sud-est european și cazul Țării Românești*, Iași, 2011.

²¹ Horia Moldovan, „André-Émile Lecomte du Noüy...“, *Caiete ARA* 6 (2015), 155-175.

текс оријентисан хоризонтално који се протеже изван издуженог наоса са обе стране. Ступањем у цркву долази се до централног квадратног дела нартекса (у ширини наоса) оивиченог са 12 стубова који носе високу куполу на пандантифима. Два бочна, ужа дела нартекса (иза стубова) садрже гробнице ктитора–владара. Полукружна олтарска апсида споља је петострана. Купола пантократора, која крунише наос, има осмоугаони тамбур и споља и изнутра.

План Цркве Усијења Пресвете Бојородице према Лекомшћу ди Нуцу, крај XIX века

Оваква унутрашња организација – јасно артикулисана зона нартекса, наоса и олтара, са наглашеним местима за владарске гробове – омогућава да црква функционише као владарска некропола, у складу са моделима познатим из српских и византијских средишта.²²

Црква се налази на двометарској подигнутој платформи и са земљом је повезује 12 степеника. Изграђена је од мермера и тесаног камена.²³ Геометријски разуђена фасада богате рељефне

²² Поповић, Даница. *Српски владарски гроб у средњем веку*. Београд, 1992.

²³ Арђешка црква и Црква Светог Николе манастира Деалу (обновљена из темеља за време владавине Радуа Великог 1499-1501 и завршена за време владавине његовог брата Влада Млађег 1510-1512, кога на власти наслеђује Нагоје

декорације исклесане у камену показује „оријентализујући“ слој у коме се сусрећу османски, кавкаски и локални балкански утицаји.²⁴ Горњи регистар фасаде је састављен од низа слепих arkada, од којих свака садржи рељефни декоративни камени диск. На местима где се спајају лукови arkada смештена је по један мањи рељефни диск, сваки са бронзаном птицом на себи. На масиван и богато украшен кровни венац (мукарнас типа) надовезују се такође богате рељефне камене резбарије, које покривају цео горњи део цркве, укључујући кров и куполе. Доњи регистар је формиран од правоугаоних поља, у чијим оквирима се наизменично смењују уски вертикални рељефно декорисани урамљени панели и прозорски отвори. Ова два регистра дели кордон венац – увијена трака у потпуности украшена цвећем и стилизованим резбаријама – који окружује целу цркву на средини висине зидова. Коначно, цркву карактеришу две наспрамне куполе распоређене на угловима западног чеоног периметра које имају закривљене и искошене прозорске отворе, што куполама даје ефекат тордираности.

Ако узмемо у обзир потврде археолошких и архитектонских истраживања да је Нагојева црква подигнута преко темеља старе митрополије,²⁵ онда, нови храм не представља „нови почетак“, већ свесно обнављање старе престоничке традиције и њено

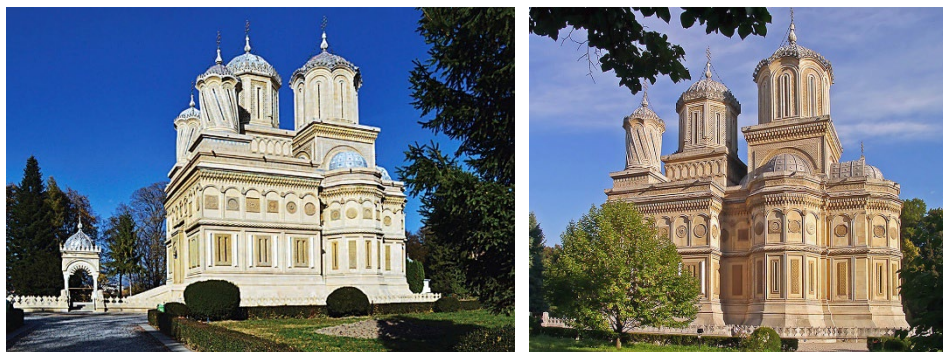
Басараб) су једине у Влашкој чија је архитектура у потпуности изведена од тесаног камена. Стилске сличности и веома блиски датуми њихове изградње указују на то да су обе дело једног те истог мајстора – мајстора Маноле, на кога је сећање овековечено у румунској народној легенди и поезији. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești* (1937); N. Ghika-Budești, *L'ancienne architecture religieuse de la Valachie*, B. C. M. H. R. XXXV (1949), 22; Emil Lăzărescu, *Biserica Mănăstirii Argeșului*, 1967.

²⁴ Чедомиљ Мијатовић, нав. дело, 31; Ion-Radu Mircea, „Relations culturelles roumano-serbes...“, 390; Pavel Chihaiia, *Procesul moșiei flaminzești...*, Argeșis 4 (1972), 29; Nicolae Constantinescu, *Timp și spațiu voievodal...*, 71.

²⁵ Поједини извори наводе да се ради о цркви коју је подигао Раду I (око 1377 – око 1383/1385). Чедомиљ Мијатовић, нав. дело, 31; Ion-Radu Mircea, „Relations culturelles roumano-serbes...“, 390; Други је вежу за владавину Влада II (1436-1442 и 1443-1447). Видети: Pavel Chihaiia, *Procesul moșiei flaminzești...*, Argeșis 4 (1972), 29, приступљено 9. јуна 2025: https://biblioteca-digitala.ro/reviste/Argesis/Argesis-04-Studii-si-comunicari-Muzeul-Judetean-Arges-1972_247.pdf; Nicolae Constantinescu, *Timp și spațiu voievodal...*, 71.

уобличавање у монументални поствизантијски програм. Стога је црква у Куртеа де Арђеш истовремено: седиште митрополије, владарска некропола, визуелни манифест влашке владарске идеологије и катедра епископа.²⁶

Појед на Цркву Усиња Пресвете Богородице у Куртеа де Арђеш @Horia Moldovan

3. СРПСКО-ВЛАШКЕ ВЕЗЕ ОД XIV ДО XVI ВЕКА

Српско-влашке везе током XIV-XVI века развијају се у сложенем политичком и културном оквиру Балкана, обележеном распадом српског царства, јачањем локалних господара и постепеним продором Османског царства. Интересе српске и влашке стране повезују и заједнички противник (Османлије) и истоветно ослањање на византијско православно наслеђе.²⁷

²⁶ Године 1793, црква је стекла статус епископске резиденције, чиме је основана Арђешка епархија. Након завршетка рестаураторских радова и осветљења 1886. године, краљ Карол I је цркву подигао у ранг епископске катедре и прогласио цркву краљевском некрополом. Данас улогу надбискупске катедрале има Нова архијерејска црква у Куртеа де Арђешу, подигнута у XX веку и позната као некропола савремене румунске краљевске породице. (О статусу епархије, рестаурацији и краљевској некрополи – према доступној историјској грађи.)

²⁷ Ђ. Радојичић, нав. дело (1956); Rade Mihaljčić, Lazar Hrebeljanović: *istorija, kult, predanje*, Београд: Nolit, 1984.

Династичке и породичне повезаности

Први поуздан династички контакт на „највишем нивоу“ датован је у 1360. годину, када је цар Стефан Урош V оженио Ану, кћерку влашког војводе Николе Александра.²⁸ Тим браком је установљена динамика узајамног политичког повезивања која ће се продубити у наредна два века: српске племкиње постају супруге влашких владара, док се истовремено потомци Басараба повезују са српским племством и владарским кућама.²⁹ Већ у доба кнеза Лазара и његових наследника могуће је пратити прве династичке додире између Хребељановића и Басараба: бракови кћери српских владара са влашким војводама, као што се помиње династички савез између куће Хребељановић и куће Басараб остварен 1379. или 1380. године удајом Марије, биолошке ћерке кнеза Лазара, за Дана I, а потом и удаја унуке кнеза Лазара, ћерке Маре и Вука Бранковића, Ане за Мирчу I (брата Дана I) 1384/86. године.³⁰

Након пропасти Србије и деспотовине, улогу носиоца српске светородне традиције преузимају Бранковићи, чија се активност простира између Угарске, Срема и подунавских кнежевина. Потомци деспота Ђурђа и његових синова, нарочито Максим Бранковић, играју важну улогу у Влашкој као посредници у преношењу српске духовне традиције. У том континуитету, брак Деспине Милице, ћерке Максимовог брата Јована Бранковића, са Нагојем Басарабом представља кључни тренутак. Кроз њу се светородна линија Лазаревића-Бранковића инкорпорира у влашку владарску кућу Крајовешти-Басараб, а култови Лазара и српских светих владара постају део породичне меморије влашких кнежева.³¹ Управо

²⁸ Владимир Ђоровић, *Историја српског народа*. Приступљено 13. 05. 2025: www.maksimovic.rs

²⁹ Лопандић, Душко. *Династичке куће су владале Европом*, Нови Сад: Мали Немо, 2008, 225-230.

³⁰ Mihai-Florin Hasan, "Încă ceva despre Mircea cel Bătrân...", *Revista Bistriței* 2 (2019): 49-52, фн. 268-270; приступљено 16. јула 2025: [33-revista-bistriței-XXXIII-2019 PDF biblioteca-digitala.ro](http://33-revista-bistriței-XXXIII-2019-PDF-biblioteca-digitala.ro): 49-52, фн. 268, 269, 270; Constantin Obedeanu, *Les relations historiques...*, 49-59; Dan Pleșia, „Despre genealogia lui Mircea cel Bătrân“, *Revista Istorică* 19 (2010): 55-58.

³¹ Rade Mihaljčić, *Lazar Hrebeljanović* (СКЗ, 1989), 301-305.

у тој династичкој перспективи присуство портрета Лазара и Милице у Куртеа де Арђешу добија природно објашњење: они нису „страни“ ликови, већ преци домаће владарске куће.

Духовне и монашке везе

Монашке и духовне везе између Србије и Влашке одиграле су посебно важну улогу у формирању заједничког православног простора. Фигура Никодима Тисманског, монаха српског порекла и сродника Лазаревог, стоји у средишту тог процеса.³² Као оснивач манастира Тисмана и других монашких центара у Влашкој, Никодим преноси атонску и српску традицију монашког живота, типичарне дисциплине и преписивачке културе у северно подунавље. Црквенословенски језик постаје службени језик цркве и канцеларије све до средине XVII века,³³ а манастири попут Тисмане, Водице, Козије и Бистрице функционишу као чворишта словенско-византијске културе, у којој значајно учешће имају и српски монаси.

У XV и почетком XVI века ту линију настављају Бранковићи. Максим Бранковић, некадашњи деспот Ђорђе, као митрополит Влашке представља кључну фигуру у преношењу српске литургијске, књижевне и иконографске традиције у влашки контекст.³⁴ Његова ктиторска делатност, укључујући манастир Крушедол, показује како се моравска архитектонска и ктиторска матрица ада-

³² Emil Lăzărescu, „Nicodim de la Tismana...“, *Romanoslavica* XI (1965), 237-285; *Cuviosul Nicodim de la Tismana. Viața și minunile*, 19-25; Ranko Jakovljević, „Călugarul Nicodim“, *Studii de știință și cultură* XII/2 (2016), 108-111, приступљено 28. маја 2025, <https://revista-studii-uvvg.ro/files/SSC%20nr%202%20-%20iunie%202016.pdf>

³³ Иако је словенски језик, тачније његова влашко-молдавска редакција, био званични писани језик, локално становништво је у свакодневном животу говорило румунски. Од XVI века, а посебно у XVII веку, све је више докумената на народном румунском језику, који постепено преузима примат. иако се језик променио, румунски је наставио да се пише ћириличним писмом све до краја XIX века, када је усвојена латиница. (Прим. аут.)

³⁴ С. Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад 2007.

птира на новим просторима.³⁵ Паралелно с тим, влашки владари – укључујући и Нагоја – јављају се као велики ктитори атонских манастира, чиме се затвара троугао Србија – Влашка – Света Гора.³⁶

Култ светог кнеза Лазара у иосикосовском периоду

Култ кнеза Лазара као светог мученика, утемељен у Раваници и потврђен у житијима и службама (Данило III)³⁷, већ у XV веку добија надлокални карактер. У доба османске доминације, Лазарев мученички статус постаје модел хришћанске отпорности и духовне победе. Влашки владари су усвајали овај модел како би нагласили континуитет са идејом „православне краљевске жртве“ и симболичке заштите хришћанства.³⁸ Посредством српских монаха култ Лазара, као темељни мит српског идентитета, постаје део духовног пејзажа влашких манастира као што су Тисмана, Козија и Бистрица.³⁹ За Бранковиће је Лазар био директни предак и модел хришћанског владара-мученика, а у емигрантским срединама и њиховим круговима, култ Лазара им је био ослонац легитимације и духовног самодефинисања. У том смислу, представљање Лазара и Милице у цркви манастира Куртеа де Арђеш може се разумети пре свега као визуелна артикулација династичке меморије и духовне повезаности, а не као знак постојања посебног, „локалног“ Лазаревог култа у Влашкој.⁴⁰

³⁵ Арсеније Бугарски, „Свети Максим (Бранковић) у Влашкој...“, *Машица српска* (2002), 7-18.

³⁶ Alice Isabella Sullivan, „Donors and donations in sixteenth-century Wallachia and Moldavia“, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa* LXVIII/1 (2023), 15-46.

³⁷ Патријарх Данило III, *Слово о светом кнезу Лазару*, ур. Т. Јовановић, Београд – Крагујевац, 2000, 72-88.

³⁸ Răzvan Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident*, Bucureşti: Meridiane, 1978, 215-223.

³⁹ Ema Miljković; Ionuț Cojocar, „Cultural Transfer and Religious Identity in Medieval Wallachia“, *South-East European Studies* 12 (2020), 91-93.

⁴⁰ Elisabeta Negrău, „Rulers' Contributions to the Cult of Saints...“, *Patrimonium* 4 (2011), 129-140.

4. ПОРТРЕТИ КНЕЗА ЛАЗАРА И КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ У КУРТЕА ДЕ АРЂЕШУ

У оквиру сложеног програмског устројства цркве Успења Пресвете Богородице манастира Куртеа де Арђеш, портрет српског владарског пара уклопљен је у простор нартекса који функционише као прелаз између спољашњег и унутрашњег – место где се верник сусреће са наративом о ктиторима и светим узорима пре уласка у литургијски простор. Портрети делују као увод у „генеалогију“ храма, у којој се историјски актери распоређују тако да говоре о пореклу духовног ауторитета задужбине. С обзиром да нема извора који поуздано потврђују њихов статус историјских ктитора храма, они се у контексту живописа сагледавају као фигуре „иконографских ктитора“, чија је улога превасходно комеморативна и династичка.

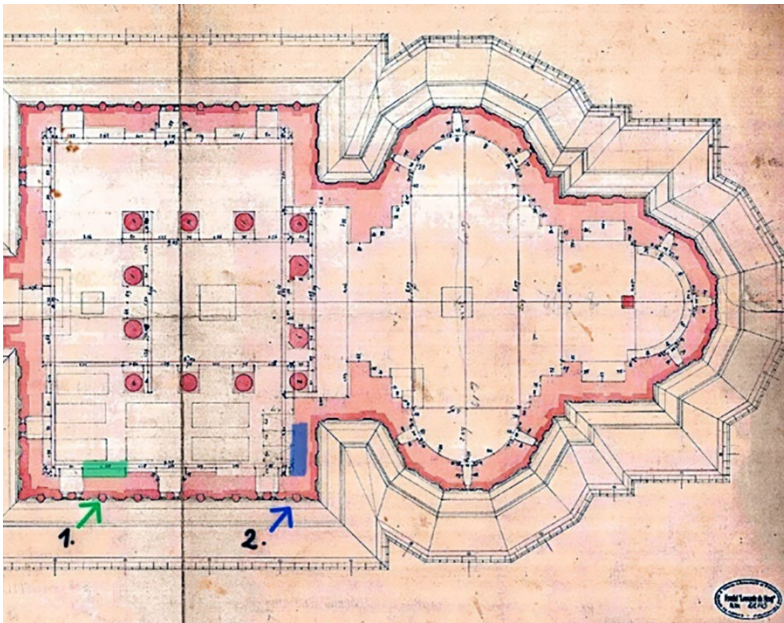
*Ктиторска композиција – кнез Лазар и кнегиња Милица
@Милојко Милићевић, 2025.*

ОПИС ПРЕДСТАВЕ

Положај у храму

Ктиторска представа кнеза Лазара и кнегиње Милице налази се десно од улаза у цркву, на јужном зиду нартекса (положај 1). У непосредној близини, на источном зиду јужног дела нартекса налази се ктиторска композиција војводе Нагоја Басараба и његове супруге Деспине Милице Бранковић (положај 2), чиме је јасно конструисан дијахронички програм династичке меморије и легитимације владарске власти. Укључивање српског владарског пара у овај репрезентативни програм омогућило је визуелно повезивање влашке династије Басараба са светородном лозом Лазаревића-Бранковића, чији је наследник била управо Деспина Милица.⁴¹ Положај портрета у близини стварних (правних) ктитора цркве омогућава „дијалог кадра“: поглед најпре сусреће влашки владарски пар, затим, крећући се зидом, наилази на Лазара и Милицу – као да прав(н)и ктитори „излазе“ из традиције коју они представљају.

⁴¹ Ј. И. Николић, *Рејрезијација владарске породице...*, 2025, 65-84, 149-151.

Композициони однос

Композиција портрета кнеза Лазара и кнегиње Милице у Куртеа де Арђешу заснована је на раваничкој композицији и јасној оси симетрије: владарски пар издужених фигура, стоји фронтално уоквирен архитектонским орнаментом и луковима који наглашавају свечани, „иконички“ карактер представе. Лазар се (из угла посматрача) налази лево, Милица десно; обе фигуре су исте висине и задржавају достојанствен, миран став, благо окренуте једна ка другој, али без наглашене међусобне динамике, као и у раваничкој ктиторској композицији. Обоје једном руком придржавају модел храма, што их иконографски визуелно и идеолошки изједначава у улози „ктитора“. Испод модела, између владара, налазе се фигуре два мала детета (Стефана и Вука), са крунама на глави, у свечаним одежама и са рукама склопљеним у молитви, што је усклађено са моравским династичким портретима у којима деца симболизују непрекинути наследни низ (континуитет лозе).⁴² У односу на раваничку композицију, где су деца индивидуализованија и ближе једном од родитеља (кнезу Лазару), арђешко решење их свесно поставља у сам центар између Лазара и Милице, чинећи од њих визуелну „спону“ која повезује предачки пар са будућим поколењима. С обзиром да су портрети Лазара и Милице смештени у непосредној близини портрета Нагоја Басараба и Деспине Милице и да им претходе, они несумњиво припадају „предачком“ корпусу и имају меморијално-репрезентативну функцију.

Модел храма

Иако се у досадашњој литератури заступа мишљење да модел храма који држе кнез Лазар и кнегиња Милица представља Раваницу, пажљива анализа композиције – посебно поделе фасаде на горњи регистар са слепим аркадама и доњи са правоугаоним пољима, као и улаз у храм – указује да је у питању стилизован приказ управо цркве Куртеа де Арђеш. Та подела са наглашеним хоризонталним регистрима, доследно одговара геометријској структури фасаде арђешког храма.

⁴² С. Радојчић, *Поршреши српских владара...*, 65, 78-79, 88-93, 125.

*Модел храма на књижевним композицијама
(лево Напоје и Десина, десно Лазар и Милица)*

Чињеница да ни српски ни румунски истраживачи XIX века нису препознали модел као верну архитектонску репродукцију ни раваничке, ни арђешке цркве – Мијатовић га описује као „цркву са десет кубета“, а румунски аутор као „цркву у српском стилу са једанаест купола“⁴³ – не противречи њиховој интерпретацији: у византијској традицији модел задужбине ретко се приказује са архитектонском прецизношћу, већ се своди на иконографску формулу чија је сврха симболичка, а не документарна. Отуда модел храма у рукама Лазара и Милице треба разумети као стилизовани приказ цркве Куртеа де Арђеш и визуелно сведочанство *предачкој књижевности* – не у историјском, већ у иконографском и комеморативном смислу, у ком се модел храма, са великим бројем купо-

⁴³ Уп. Чедомиљ Мијатовић, нав. дело, 31; Ion-Radu Mircea, „Relations culturelles roumano-serbes...“, 390.

ла, јавља као симбол двоструког порекла – српског (као наслеђе ктиторске традиције, али и Лазаревог учешћа у подизању многих влашких задужбина) и влашког (као предмет династичке легитимације). Овакво тумачење је једино могуће, с обзиром да не постоје поуздани историјски извори који би потврдили кнеза Лазара као ктитора старије митрополитске цркве на чијим је темељима Нагоје Басараб подигао нову задужбину.⁴⁴

Огело

Лазар је представљен у владарском орнату: обучен у тамно плаву тунику дугих рукава потпасану у струку бледо плавим појасом везаним у чвор. Туника је дуж средине, око врата и по дну украшена златним везом. Огрнут је бордо-пурпурним плаштом који је обрубљен везеном златном ивицом и закопчан везеном траком која повезује кружне орнаменте. Плашт је извезен понављајућим златним орнаментима – орлови уписани у кругове. Лазар има бујну, коврцаву косу и карактеристично раздвојену браду. Милица је одевена у дугу тамнозелену тунику без рукава, извезену понављајућим флоралним мотивима. Око рукавског отвора, дуж средине и бокова, и по дну туника је украшена златним везом. Испод тунике носи унутрашњу хаљину дугачких и уских рукава оивичених златном бордуром. Миличину главу и рамена прекрива платнени вео (мофорион). Боја рукава идентична је боји Лазаревог плашта, а боја мараме боји његовог појаса.

⁴⁴ Вреди напоменути да би евентуална реконструкција изгледа старије митрополитске цркве, могла отворити нову перспективу у тумачењу модела храма у рукама Лазара и Милице. Уколико би будућа археолошка или архитектонска истраживања показала да модел иконографски одговара структури ранијег храма, то би могло представљати додатну потврду ранијим запажањима – попут Мијатовићевог – да се „кнез јавља као ктитор цркви Арђешкој“. Такав резултат не би аутоматски поништио садашње тумачење представе као комеморативно-династичке, али би захтевао њено ревидирање у правцу сложеније интерпретације, која би укључивала и континуитет, како Лазаревог учешћа у подизању влашких задужбина, тако и старије ктиторске меморије. До открића релевантних материјалних доказа, модел храма у овој композицији остаје најубедљивије читљив као симболички знак иконографског ктиторства – визуелни механизам који повезује предачку српску традицију са новим влашким династичким идентитетом.

Инсиџније, іесїови

И Лазар и Милица имају високе златне круне отвореног типа, богато украшене стилизованим флоралним мотивима, а на ногама ципеле у боји злата. Лазар у десној руци држи крстолико жезло, а Милица левом руком упућује гест „показивања“ (*gestus praesentis*) ка храму – не додирује га, него га представља. Та подела улога визуелно наглашава Лазареву улогу „предачког ктитора“ и Миличин положај посреднице и заступнице.

Наїїїиси уз ликове (еїїїрафски осврїї)

Савремени латинични натпис уз ликове KNEZ LAZAR и SI DOAMNA LUI MILICA припада реконструкцији XIX века. Оно што је од посебног значаја јесте да изворни натпис „у скратницама: *Госїодинь кнезь Лазарь и Госїожда кнеїина Милица* није очуван,⁴⁵ а реконструкција, услед званичног увођења латинице не прати доследно стари слој.⁴⁶

Иконоїрафска анализа

Посебно место у тумачењу арђешке киторске формуле заузима питање владарског легитимитета војводе Нагоја Басараба. Династија Крајовешти-Басараб, чији је Нагоје био представник, почетком XVI века није располагала несумњивим наследним правом на престо. Он није припадао главној грани династије Басараб, већ је на власт дошао уз подршку моћне бојарске породице Крајовешти и политичку сагласност Порте, што је његов положај чинило деликатним и изложеним различитим видовима оспоравања. У усло-

⁴⁵ Чедомиљ Мијатовић, нав. дело, 30.

⁴⁶ Латинично писмо је званично уведено у румунски језик 1860. године. За разлику од румунских секуларних текстова који су после 1828. године, захваљујући Граматици Јона Хелијаде-Радулескуа, почели да користе прелазно писмо, верска литература је користила ћирилицу све до 1881. године, када је Синод Румунске православне цркве одлучио да ћирилицу замени латиничним писмом у црквеним књигама. Virgil Malin, „Înlocuirea alfabetului chirilic cu alfabetul latin în tipăriturile noastre bisericești“, *Mitropolia Olteniei* XIV (1962), 10-12: 624-640.

вима такве нестабилне династичке позиције, визуелни програм Куртеа де Арђеша добија и јасну политичку димензију: уметност постаје средство учвршћивања владарске легитимације.

У том контексту треба разумети и укључивање портрета кнеза Лазара и кнегиње Милица. Њихово присуство нема за циљ да означи историјско задужбинарство, већ да произведе симболички ефекат повезивања Нагојеве куће са престижном српском светородном линијом Лазаревића и Бранковића. Увођење „предачких ктитора“ у програм представља намерну иконографску стратегију: тамо где прекинути династички континуитет није могао бити утемељен у историјским чињеницама, он је конструисан кроз визуелну реторику. Лазар и Милица, постављени у ктиторску позу и опремљени моделом храма, делују као фигуре које својим ауторитетом надомешћују оно што је Нагојевој владарској кући недостајало – дубину породичне традиције и престиж светородног порекла.

Кључну улогу у том процесу имала је сама Деспина Милица Бранковић, Нагојева супруга, чије је порекло пружало најлегитимнији „канал“ за преношење владарског ауторитета. Као потомкиња Лазаревића и Бранковића, она је у политичкој култури Влашке била живи носилац српске светородне традиције; путем њеног порекла, Нагоје је могао да своју владавину представи као наставак признате православне и владарске линије. Управо зато се у програму Арђеша појављују Лазар и Милица – не да би означили сопствено учешће у градњи храма, већ да би визуелно потврдили легитимитет владарског пара који стоји у његовој основи. Њихови портрети постају „видљив доказ“ да династија Крајовешти није нова, нити узурпаторска, већ да се њено право на власт може симболички извести из старе, мученичке и правоверне српске владарске лозе.

Иконографски ктиторски код – модел храма, свечане инсигније, ктиторска поза – функционише као механизам који преображава стари владарски ауторитет у савремени политички ресурс. Лазар и Милица, иако историјски (бар у светлу досадашњих истраживања) нису били ктитори Арђеша, унутар овог програма постају ктитори Нагојевог права на владавину. Њихова улога је трансфор-

мисана из историјске у идеолошку: они су предачки заступници, духовни и политички „оснивачи“ симболичке вертикале којом се легитимише владарска моћ у Влашкој у првој половини XVI века. Овако формулисани односи јасно показују да је ктиторски код у Арђешу употребљен као визуелна реторика династичког континуитета – и да управо та реторика објашњава присуство српског светородног пара у једној влашкој владарској задужбини, која чином предаје симболичког модела храма не „дарује“ и не „приноси“ задужбину већ *духовно и полиитичко ктиторство* – светородне српске лозе у влашки династички контекст.

У оквиру тако конципиране идеолошко-династичке поставке, иконографија саме композиције потврђује стабилан ктиторски код који је у поствизантијској уметности препознатљив: модел храма, свечане владарске одежде, инсигније и персонални натписи. Ови елементи чине представу визуелно јасно означеном као ктиторску, без обзира на то што Лазар и Милица нису историјски оснивачи храма. Управо чин држања модела – макар и схематизованог – добија централну улогу, јер их укључује у „драматургију“ ктиторског чина као предачке заступнике светородне лозе.

Упоређивање арђешке композиције са српским примерима ктиторских портрета показује да се не ради о копирању конкретног прототипа, већ о адаптацији општег ктиторског модела у функцији династичке легитимације. Статичка фронталност, симетрично постављање владарског пара и централно истакнут модел храма подсећају на српску традицију. То указује да модел храма овде функционише као симболички знак – визуелна формула која артикулише идеју предачког присуства унутар влашке владарске меморије.

Тако постављено, ктиторство Лазара и Милице у Арђешу представља визуелни механизам легитимације који повезује Нагојеву кућу (Басараб-Крајовешти) са српском светородном линијом (Лазаревићи-Бранковићи). Ова „иконографска позајмица“ омогућила је да се Лазар и Милица читају као фигуре од пресудне важности за Нагојев владарски легитимитет, који је преко Деспине Милице црпео свој престиж из српског духовног и династичког наслеђа.

Правно-ктиторски и иконографски ктиторски статус

Потребно је јасно разграничити два нивоа: правно-ктиторски статус, који припада историјским оснивачима, и иконографски ктиторски статус, који се може доделити фигурама укљученим у ктиторску формулу без историјског учешћа у подизању храма. У Куртеа де Арђешу, право-ктиторски статус припада искључиво војводи Нагоју Басарабу и Деспини Милици; њихов портрет, натписи и модел храма, као и гробнице унутар нартекса, недвосмислено дефинишу правни и литургијски оквир задужбине.

Лазар и кнегиња Милица, међутим, представљају други тип ктиторске улоге: „предачко-иконаграфске ктиторе“. Њихово укључивање у ктиторску матрицу нема правни, већ симболички карактер. Основни разлог њиховог појављивања јесте династичка потреба да се владарска кућа Нагоја Басараба легитимише кроз српску светородну лозу, чији је последњи истакнути огранак била породица Бранковић. Управо преко брака са Деспином Милицом, Нагојева династија повезује своје владарско право и са престижним наслеђем Лазаревића.

У том контексту, „унете“ фигуре предака су визуелни гарант легитимитета који оснажује идеју континуитета и наследности. Овај механизам није стран поствизантијској уметности; напротив, он се уклапа у широко распрострањену праксу уношења предака у задужбинске циклусе ради династичког самопредстављања.

Симболичко „наслеђивање“ ктиторског достојанства преко српске светородне лозе тако постаје кључна ставка у читању арђешког програма. Лазар и Милица су унесени унутар ктиторског поретка не као оснивачи, већ као носиоци идејног легитимитета, који омогућава да се Нагојев чин ктиторства постави у ширу династичку и духовну традицију.

У том кључу, ктиторска композиција Лазара и Милице у Куртеа де Арђешу представља јединствен пример „проширеног“ ктиторског круга, у којем се изван историјског чина подизања храма успоставља симболичко ктиторство засновано на наслеђу и духов-

ном ауторитету предака. Овакво читање, међутим, мора бити стално проверавано у погледу историје цркве, њеног живописа и на-кнадних обнова, које условљавају меру сигурности у тумачењу.⁴⁷

5. ИСТОРИЈА ЖИВОПИСА И ПРОБЛЕМИ ДАТОВАЊА

Како је већ истакнуто, данашњи изглед живописа у Куртеа де Арђешу резултат је сложене историје осликавања, уништавања, обнове, конзервације и реконструкције. Основни слој фресака настао је у првим деценијама XVI века, убрзо после завршетка градње храма, у духу поствизантијске монументалне продукције повезане са кругом око Нагоја Басараба. Тај првобитни програм допуњаван је током XVII века, у време Радуа Пајсија и Матеја Басараба, чиме је додатно наглашена меморијална и династичка функција цркве.

Радикални преокрет наступа у XIX веку, када је, у околностима формирања модерне румунске државе и трагања за националним стилем, одлучено да се спроведе потпуна архитектонска и сликарска обнова храма. Интервенције Андреа Лекомта ди Нуија довеле су до тога да је велики део првобитног живописа уклоњен, а сачувани фрагменти пренети у музејске збирке. Нови живопис, настао крајем XIX века, није био једноставна копија старог стања, већ његова реконструкција, заснована на цртежима, описима и тадашњим естетским критеријумима.

Портрет Лазара и Милице у данашњем облику мора се тумачити као хибрид: он почива на стварно постојећој, ранијој ктиторској композицији, али је у визуелној артикулацији посредован кроз призму XIX века. Чињеница да се сачувани фрагмент Лазарева главе с нимбом не подудара у потпуности са данашњом фреском, упозорава да не можемо бити сигурни у доследну реконструкцију осталих детаља. Зато је при анализи портрета неопходно разликовати: (1) оно што знамо о првобитном програму и сликовним решењима на основу докумената, цртежа и фрагмената, и (2) оно што се данас види на зиду, као резултат рестаураторске интерпретације.

⁴⁷ Видети фн. 44.

Проблеми датовања и аутентичности не доводе, међутим, у питање само постојање и значај ктиторске композиције Лазара и Милице. Напротив, управо чињеница да је она, упркос радикалним прерадама, опстала и поново уведена у програм XIX века, сведочи о томе да је доживљавана као интегрални део идентитета храма и као важан елемент његове династичке меморије.

6. ИСТОРИОГРАФСКА ТУМАЧЕЊА

Историографија је дуго времена посматрала портрете Лазара и Милице у Куртеа де Арђешу или као куриозитет – доказ „старих“ веза између Срба и Румуна – или као иконографску ре-минисценцију српске уметности без већег програмског значаја. Тек са развојем истраживања поствизантијске уметности и владарске идеологије подунавских кнежевина, постало је јасно да је овај мотив потребно сагледати у ширем контексту династичких стратегија представљања.

Једна линија тумачења наглашава комеморативно-династичку функцију: Лазар и Милица појављују се као предачки заступници, чије присуство визуелно потврђује преузимање светородне традиције од стране влашке куће Басараб-Крајовешти. У том светлу, портрети функционишу као „иконе памћења“ које повезују прошлост (српску државу и њене свете владаре) и садашњост (Нагојеву Влашку) у једну идеолошку целину.

Друга линија тумачења истиче реткост појаве оваквих предачких ктитора ван оквира матичне државе, наглашавајући да је системско укључивање српских владарских ликова у храмовни програм Влашке изузетак, а не правило. Управо та реткост указује на постојање јасне и промишљене намере: Лазар и Милица нису ту зато што су „познати светитељи“, већ зато што су кључни чвор у родослову Деспине Милице и њене династије.

Трећа, новија перспектива полази од појма визуелне политике: у условима османске превласти, влашки владари граде свој идентитет бранилаца православља и наследника византијског царског модела. Увођењем Лазара и Милице у храмовни програм, Нагоје не само да се повезује са престижним српским наслеђем, већ и преузима модел владара-мученика и владарке-заступнице, који

је већ био снажно артикулисан у српској традицији. На тај начин, арђешки портрети постају део ширег, поствизантијског „језика“ владарске репрезентације.

ЗАКЉУЧАК

Портрети кнеза Лазара и кнегиње Милице у цркви Успења Пресвете Богородице манастира Куртеа де Арђеш представљају јединствен визуелни документ о начину на који су се српска и влашка владарска традиција укрштале у поствизантијском периоду. Укључени у ктиторски појас храма, али без историјског ктиторског статуса, они оличавају специфичан облик комеморативно-династичког ктиторства: предачко присуство које својим духовним ауторитетом подупире легитимитет Нагоја Басараба и Деспине Милице.

Историја живописа и конзерваторске интервенције XIX века уносе дозу неизвесности у погледу појединости првобитне композиције, али не доводе у питање њен основни смисао. Напротив, чињеница да су Лазар и Милица и у обновљеном програму задржали своје место сведочи о трајности меморијалне функције коју су има-ли у идентитету храма.

Посматрани у ширем контексту српско-влашких веза, ови портрети показују да су династички савези, монашке и духовне споне и култ светог кнеза Лазара створили густу мрежу односа у којој се политичко и духовно међусобно оснажују. Црква Успења Пресвете Богородице манастира Куртеа де Арђеш је у том погледу више од архитектонског ремек-дела: она је визуелна мапа једног заједничког православног простора, унутар којег фигуре Лазара и Милице делују као чворишта династичке меморије и духовне идентификације, али и важно визуелно сведочанство културно-историјских и духовних веза између средњовековне Србије и кнежевине Влашке.

РЕЗИМЕ: *Раг се бави иконографским и историјским тумачењем портрета кнеза Лазара Хребељановића и кнегиње Милице у цркви Успења Богородице манастира Куртеа де Арђеш, једном од кљу-*

чних сіоменика влашке уметності XVI века. Иако Лазар и Милица немају историјску везу са подизањем храма, њихови портрети укључени су у књижевни програм као фигуре комеморативно-династичког карактера. Управљајући сложеним идеолошким контекстом раној XVI века, манастирски живописни програм служио је као визуелни инструмент лезионизације владарске куће Крајовешти-Басараб, чији је политички положај био ослабљен недоследном јасноћу наследног права. Кроз брак војводе Наџоја Басараба и Десине Милице Бранковић, поштомкиње свесторонне лозе Лазаревића-Бранковића, српска владарска традиција постаје симболички ресурс на који се надовезује влашка династија. Портрети Лазара и Милице формулисани су у препознатљивој књижевској иконографској мајрици – са моделом храма, владарским инсигнијама и децом у центру композиције – али у функцији идејној, а не историјској књижевности. Ова „иконаграфска позајмица“ омогућила је да се српски владарски портрети као извор предачког ауторитета који лезионизира Наџојев књижевни текст и владарско право. Рад анализира проблем ауθενциности живописа, историјску обнову у XIX веку, као и трансмисију српске духовне и владарске традиције у Влашку, показујући да је Куртеа де Арђеш место где се династичка меморија, литургијска функција и политичка идеологија преплићу у јединствен постивизијски програм.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

Извори

- Патријарх Danilo III, *Слово о свештом кнезу Лазару*, Т. Јовановић ур., Београд – Крагујевац, 2000, 72-88.
- *Cuviosul Nicodim de la Tismana, Viața și minunile*, Тисмана, Манастир Тисмана, 2006.
- *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Приступљено 12. августа 2025. <https://tineretulortodox.md/wp-content/uploads/2011/03/basarab-neagoe-invataturile.pdf>

Монографије, књиге, зборници

- Бугарски, Арсеније. „Свети Максим (Бранковић) у Влашкој по румунским изворима“, *Милица српска* (2002), 7-18.

- Nicolae Constantinescu, *Timp și spațiu voievodal în Argeșul istoric (1200-1500) : Studii de istorie și arheologie*, Pitești, 2013.
- Vladimir Ćorović, *Историја српској народа*, приступљено 13. маја 2025: <https://www.maksimovic.rs>
- Rikard Gothoni, Graham Speake, Mihai-D. Grigore, (ур.), *Neagoe Basarab – Princeps Christianus*, Oxford, Peter Lang, 2021.
- Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, приступљено 17. јуна 2025. <https://pdfcoffee.com/istoria-arhitecturii-romanesti-pdf-free.html>
- Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeș*, București, Meridiane, 1967.
- Duško Lopandić, *Династије које су владале Европом : занимљиви рогослови*, Нови Сад, Мали Немо, 2008.
- Rade Mihaljić, *Lazar Hrebeljanović : историја, култи, предање*, Београд, Нолит, 1984; друго изд. СКЗ 1989.
- Elisabeta Negrău, *Cultul suveranului sud-est european și cazul Țării Românești*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza“, 2011.
- Constantin Obedeanu, *Les relations historiques entre les Roumains et les Serbes*, Bucarest, Imprimeria Statului, 1929.
- Даница Поповић, *Српски владарски троб у средњем веку*, Београд, Институт за историју уметности ФФ, 1992.
- Светозар Радојчић, *Поршрејши српских владара у средњем веку*, Београд, Завод за уџбенике, 1995.
- Борђе Сп. Радојичић, *Српско-румунски односи XIV-XVII века*, Нови Сад, Филозофски факултет, 1956.
- Татјана Стародубцев, *Српско зидно сликарство у земљама Лазаревића и Бранковића*, Београд, 2016.
- С. Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад, 2007.
- Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, București, Meridiane, 1978.

Чланци у часописима

- Pavel Chihaia, „Procesul moșiei flaminzești de lângă Curtea de Argeș.“ *Argeșis. Studii și comunicări* 4 (1972), доступно: <https://biblioteca-digitala.ro>
- Mihai-Florin Hasan, „Încă ceva despre Mircea cel Bătrân...“ *Revista Bistriței* 2 (2019), 16-61.
- Ranko Jakovljević, „Călugărul Nicodim“, *Studii de știință și cultură* XII/2 (2016), 108-111.
- Emil Lăzărescu, „Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească (până la 1385)“, *Romanoslavica* XI (1965), 237-285.
- Ion-Radu Mircea, „Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle.“ *Revue des Études Sud-Est Européennes* I/3-4 (1963), 390.
- Horia Moldovan, „André-Émile Lecomte du Noüy. Medieval Architecture at the Beginning of Romanian Modernity“, *Caiete ARA* 6 (2015), 155-175.

- Elisabeta Negrău, „Rulers' Contributions to the Cult of Saints: Patron Saints of Wallachia (14th–18th Centuries)“, *Patrimonium* 4 (2011), 129-140.
- Alina Payne, „Renaissance in the Balkans? Neagoe Basarab and the Monastery Church at Curtea de Argeş, ca. 1512-1517.“ *I Tatti Studies* 27/1 (2024).
- Dan Pleşia, „Despre genealogia lui Mircea cel Bătrân“, *Revista Istorică* 19 (2010), 55-58.
- Alice Isabella Sullivan, „Donors and Donations in Sixteenth-Century Wallachia and Moldavia“, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa* LXVIII/1 (2023): 15-46.
- Ema Miljković; Ionuţ Cojocaru, „Cultural Transfer and Religious Identity in Medieval Wallachia“, *South-East European Studies* 12 (2020), 91-93.

Дисертације

- Јелена И. Николић, *Рејрезенција владарске породице влашкој војводе Њајоја Басарабе у цркви Успјења Богородице манастира Куртеа де Арђеш*, Докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, 2025.

Аутопсија

- Куртеа де Арђеш (Румунија), манастир Успења Пресвете Богородице - унутрашњи живопис, Аутопсија извршена 28-29. априла 2025.

Дарија Тимофејев

КТИТОРСТВО У РУСКИМ И СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ МАНАСТИРИМА: КОМПАРАТИВНИ ПОГЛЕД

Апстракт: Манастир са својим покровитељем налазио се на пресеку три аспекта живота средњовековних држава – духовног, економског и политичког. Кроз компаративни преглед српског и руског ктиторства долазимо до низа закључака – обе словенске ктиторске традиције су пратиле исти византијски модел, али су се обликовале у зависности од сопствених тренутних потреба државе. Улога ктитора у српским манастирима била је већа, неголи у руским кнежевинама, можемо да претпоставимо да је у српским земљама био већи утицај византијског модела. С друге стране, у удаљеним од Византије руским земљама та жеља за опонашањем владавине базилевса стиже касније – са централизацијом и уједињењем државе.

Кључне речи: ктиторство, историја руско-српских односа, Византијски комонвелт, средњевековни манастири.

Српска историографија дефинише ктиторско право у Србији као скуп права и обавеза власника имовине, намењене за корист Цркве – или скуп ограничења за власника, који је својој имовини дао црквену намену.¹ Дакле, први и главни облик ктиторске власти у Србији над манастиром био је у давању земље као главног ресурса црквене економије у том периоду. Осим обрадиве земље (без права продаје трећим лицима), српски манастир је од ктитора добијао и низ законских привилегија.

¹ Сергије Троицки, *Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији*, Београд, 1935, стр. 81-133.

Законске привилегије нису важиле за ситуације везане за боравак ктитора на додељеним манастирским поседима. У таквим тренуцима, сваки посед је морао да обезбеди низ подаја – оброк, позноб, понос, проводу. Део трошкова покривао је манастир, део је плаћала метохија (манастирско имање). Под оброком су се подразумевале додатне намирнице за исхрану владара и његове пратње. Под позобом се подразумевала додатна исхрана за коње владара. Скоро све манастирске земље давале су оброк и позоб у смањеном облику, или су чак потпуно биле ослобођени од тих обавеза.² Понос, повоз, повод значили су транспорт владара до одређеног места. Наведене дажбине су се могле повећати и кроз поклоне владару или могућу надокнаду штете. Насеље је колективно одговарало за сваку штету коју би владар примио на њиховој земљи – али монашке земље су често биле ослобођене и ових обавеза.³ Такође, манастири су често били ослобођени плаћања жировине и травнице – пореза на коришћење планина, шума и других специфичних природних површина.⁴

Статус владар је био висок – али не треба и прецењивати ктиторова имовинска права на манастирској имовини. Епископске и катедралне цркве нису могле бити обухваћене ктиторским правом.⁵ Манастирске земље су углавном задржавале своју црквену намену, манастир је могао трајно да користи сву своју имовину без ограничења. У неким случајевима земља се ипак није давала манастиру већ су истакнути монаси могли да добију имовину од све-товног власника на доживотну употребу. Било је и ретких али познатих случајева секуларизације манастирских поседа.⁶

² Марија Копривица, *Власћелинство и економија манастира средњовековне Србије*, Ниш, 2022, стр. 183.

³ Милош Благојевић, „Оброк и приселица“, „Историјски часопис“ XVIII, 1971, стр. 155-188.

⁴ Марија Копривица, *Власћелинство и економија манастира средњовековне Србије*, Ниш, 2022, стр. 184.

⁵ Сергије Троицки, *Књижевност и право у Византији и Немањинској Србији*, Београд, 1935, стр. 93.

⁶ Милош Благојевић, „Секуларизација хиландарских поседа у средњовековној Србији“, *Осам векова Хиландара, историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Београд, 2000, стр. 51-58; Марија Копривица, „Харистике у средњовековној Србији“, БИГ 11, 2020, стр. 23-36.

У замену за земље и привилегије, манастир је ктитору давао низ права. У делу С. Троицког, ова права су формулисана у облику четири категорије – статутарна, административна, имовинска и религиозна. Та права би могли користити не само оснивачи црквених установа. Тако су, сматра историчар, ктиторска права била подељена и у две друге категорије – за владаре са оригиналним и индиректним правом на ктиторство. Оригинална права су припадала оснивачу установе. Индиректна права је могло добити или лице које ју је обновило, или лице које би добило те привилегије преносом са једног ктитора на другог – наслеђивањем, даривањем или заменом. Оснивач црквене установе називан је првим ктитором, а сви индиректни ктитори после њега називани су „другим“ или „новим“. Важно је нагласити и да само крупни дародавци би могли бити сматрани „новим“ ктиторима.

Статутарна права су омогућавала да ктитор одређује манастиру типик и повељу. Власт над типиком давала је ктитору власт над распоредом манастирског живота, дајући му право да одреди скуп правила за структуру, практике, организацију друштвеног живота и дужности монашке заједнице. Ова правила понекад би постала примарна тема типика (као у Студеничком и Хилиндарском типика) и засенили би литургијски аспект. Зато што би општи закони слабо регулисали права ктитора,⁷ она би била прописана у типик у. Тај типик би био састављен по византијском узору, с тим да су у српском типик у права ктитора ипак била знатно израженија него у византијском. (Нарочито у случајевима комбиновања власти владара са влашћу ктитора).

Под влашћу над повељом означава се обдаривање манастира службеном исправом, којом се дају одређена права и привилегије – неопходне за успостављање права својине на земљу и ресурсе, права на ослобађање од пореза и војне службе, права на судски имунитет (појашњење правних предмета који потпадају под надлежност манастира). Ови документи су имали одлучујућу улогу у управљању и привредном функционисању манастира.

⁷⁷ Сергије Троицки, *Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији*, Београд, 1935, стр. 111.

Статутарно право је нераскидиво повезано са административним правом, јер је повела такође одређивала постављање високих званичника. Под административним правима подразумевало се право назначавање сопственог „намесника“ – игумана, право да владар по постригу може да постане старешина сопствене задужбине и право (обавеза) да се обезбеди живот задужбине. Ктитори су посебну пажњу посвећивали обезбеђивању својих задужбина не само земљом за узгој пшенице и винограда, већ и стоком, пашњацима за њихову исхрану, пчелињацима, рибањацима, сољу, уљем итд. Стога је манастир могао да делује у области трговине и као продавац произведених вишкова, а не само као купац неопходних залиха.

Имовинско право је дозвољавало ктитору да се извршава управа земљом. У оквиру овог управљања земљиштем ктитор је могао издавати харистикије – тј. да пренесе право својине на земљу на појединце за изузетне заслуге. Истовремено, ова пракса преносења црквене земље појединим свештеницима је релативно ретка⁸ и претпоставља враћање дарованог назад манастиру након смрти привременог држаоца. Али владар би могао и заувек одвојити црквене земље од манастира. Феномен секуларизације, тј. Даровања црквеног земљишта као проније или његово присвајање владару или локалној властели било је прилично редак и понекад праћен накнадом.⁹ У појединим манастирима ктитор је имао и право да по потреби добија издржавање за себе и своју породицу од задужбине – уз сагласност братског сабора и уз строго уговорене услове за такво издржавање. У оквиру имовинског права ктитор је имао и могућност да прерасподели манастирске земље – односно да замени наделе или да промени њихово разграничење.¹⁰

⁸ Марија Копривица, *Власћелинства и економија манастира средњовековне Србије*, Ниш, 2022, стр. 93.

⁹ Милош Благојевић, „Секуларизација хиландарских поседа у средњовековној Србији“, *Осам векова Хиландара, историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Београд, 2000, стр. 51-58.

¹⁰ Марија Копривица, *Власћелинства и економија манастира средњовековне Србије*, Ниш, 2022, стр. 217.

Посебно можемо издвојити и право ктитора да у случају опасности потражи заштиту на територији манастира. Формално се то право може посматрати и као део категорије административних и имовинских права – ктитор је имао право да се склони на сопственом поседу (чак и ако је он било у црквеној употреби). У Србији крајем XIV и почетком XV века право на склониште и издржавање за себе и породицу постаје посебно актуелно за властелу и добија посебан обим.

Ритуално право је било изражено у сахрани ктитора у цркви, помени га у молитвама, присуству лика ктитора на осликаним зидовима манастирске цркве.¹¹

Ритуално право би било посебно наглашено у изворима током целог постојања феномена ктиторства. На пракси се власт ктитора првенствено декларисала кроз власт над земљом. Идеолошки, ова власт је декларисана кроз византијски мотив светог владара – култ светости се активно подржавао владаровом задужбином. Тај мотив био је један од главних фактора духовне културе и идеологије средњовековне Србије, један од значајних покретача уједињења српских земаља у јединствену државу (краљевина, деспотовина), уточиште идеје о српској државности кроз векове османске доминације.

Појава поштовања владара у Срба неодвојива је од феномена свете владарске династије Немањића и идентитетски значајне тријаде владара-мученика – Јована Владимира, Стефана Дечанског и Лазара Хребљановића.

Из византијске традиције сакрализације владара, усвојене су идеје строге централизације за уједињавање претходно одвојених територија у државу, чије је право на управљање објашњено кроз идеје повлачења паралела између моћи Божије на небу и цара на земљи. Међутим, Србија, која је усвојила византијско схватање владара као Божјег намесника, дуго није могла да полаже право на исту идеолошку поруку о јединственој моћи једног владара, уступајући ту посебност византијском цару. Обожење ср-

¹¹ Сергије Троицки, *Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији*, Београд, 1935, стр. 81-133.

пских владара није било изражено кроз паралеле са Христом, већ више кроз афирмацију побожности и честу канонизацију владара.

Истовремено, култ „светог владара“ у Србији (као ни у Русији) није био статичан, развијао се и трансформисао у зависности од спољнополитичких прилика – па од процвата династије Немањића и владавине Стефана Душана, већ је сам српски владар претендовао на улогу не само побожног – већ правог изабраног владара „јединог царства“, овенчаног царском круном и са тенденцијом замене Византије (која је пала у опадање).¹²

Сликање икона и осликавање зидова манастира такође је био један од најважнијих облика подржавања култа светости краљева. Завршетак процеса спајања византијског уметничког и политичког модела „светог владара“ са српским социокултурним стварностима везује се за прву половину– средину XIV века (од Милутина до Душана Силног). Овај спој значио је учвршћивање лика владара – што се одразило и на храмовну конструкцију епохе, и декорацију ентеријера фреско-сликарством. Понављају се помнути мотиви царске одежде и ореола,¹³ макете изграђеног храма (кнез-ктитор га држи у рукама), слике кнеза окруженог другим свецима. Промене које илуструју перцепцију владара од Милутиновог доба су промена позе владара (фронтална и церемонијално-репрезентативна, као у Византији), појава генеолошког мотива попут „Немањнићеве лозе“ у Пећском манастиру тридесетих година XIV века и у Студеници крајем XIV и почетком XV века. Међи њима постојале су специфичне варијације, које су укључивале представнике византијског царства, династије Комнена и бугарске династије Асена. Лоша очуваност живописа не дозвољава нам да поуздано идентификујемо приказане особе и да дефинитивно проверимо претпоставку. Репрезентативна је не само чињеница цртања стабла Немањића већ и његова локација у храму. Обично је

¹² А. В. Серегин, Христианская самоидентификация формы государства и правовой системы средневековой Сербии, Философия права, 2018, стр. 122-125.

¹³ Иван М. Ђоревећ, *Зидно сликарство српске власиеле у доба Немањића*, Београд, 1994.

цртана на северном делу зида, тј. наспрам јужног, на коме се у византијској традицији налазило „Исусово дрво“ – списак земаљских Христових предака.¹⁴ У низу композиција све је још очигледније – тако на слици цркве Богородице Љевишке (1310-1313) Милутин је приказан као аутократор, који прима власт од самог Христа. Ова црква има посебан статус за „Свете владаре“ Србије – Краљ Милутин је њену изградњу и украшавање завршио у посебном периоду свог владања – између „два доба и његове унутрашње политике и односа између Цариграда. Као царски зет, уједињен са царем римљана већ осам година, краљ Милутин је, 1307. године, када је Богородица Љевишка завршена, морао, ипак, још чекати на остварење пуноће свог новог положаја“¹⁵ – краљица Симонида због раног узраста није могла постати мајка будућег наследника. У храму Св. Ђорђа у Полошком манастиру, фрескописаном у периоду 1343-1345. године Душан је крунисан од стране Христа, док му анђеоло предаје у руке симбол владарске моћи – мач¹⁶ – што говори о очигледним претезањима Немањића на сопствен мимезис, односно идеју повлачењу паралеле између божанске моћи на небу и сопствене на земљи. Овде се чини умесном поменути интересантну ремарку С. Троицког, према којој су српски владари, попут фараона, саграђени храм доживљавали као будућу гробницу – односно истовремено и симбол свог положаја и облик легитимизације своје власти.¹⁷

У постнемањићском периоду регионални владари су кроз ктиторство указивали на своју везу са светородном династијом.¹⁸ Кнез Лазар је поново оживео накратко угашену традицију подизања погребне цркве, коју би великодушно награђивао поседима –

¹⁴ Е. А. Немыкина, *Имперская идеология в задужбинах Душана Сильного и его вельмож в Македонии, Актуальные проблемы теории и истории искусства*, 2021, стр. 492-498.

¹⁵ Влада Станковић, *Милутиин свети краљ*, Београд, 2022.

¹⁶ Војислав Ј. Ђурић, „Три догађаја у српској држави XIV века и њихов одјек у сликарству“, „Зборник за ликовне уметности“, 4, 1968, стр. 76.

¹⁷ Сергије Троицки, *Књижевност и право у Византији и Немањићкој Србији*, Београд, 1935, стр. 122.

¹⁸ Марија Копривица, *Власителства и економија манастира средњовековне Србије*, Ниш, 2022, стр. 35.

као и Стефан Душан, богато је даривао цркве на својим земљама и ван њих, односно српске и светогорске цркве. У његовој задужбини, манастиру Раванице, по наредби владара, почело је формирање новог за Србију богословског мотива – идеје светог кнеза-мученика, који је касније постао карактеристичан.¹⁹ Први од тријаде владара-мученика (Јован Владимир, Стефан Дечански и Лазар Хребљановић) био је Јован Владимир, који је доживео сурову и мучку погибију кроз посечење главе 1016. Његова смрт и канонизација постали су узор за формирање даљег модела рањег владара-мученика у књижевности – са својим карактеристичним двојним поређењима (добро и зло), величањем владара, епитетима, описима природе, помињањем божанског чуда.²⁰ Било би инспиративно поредити овај рани српски владарски култ са страдалим 1015. првим руским светим владарима свештеномученицима Борисом и Глебом.

Владари-мученици требали су да изазивају саосећање и демонстрирају хришћанско смирење, али су притом често задржавали атрибуте Божијег изабраника – карактеристичне за византијске владаре богате симболе моћи – владари били су обучени у богато извезене огртаче и тунике, пурпур и круну. Традиција спајања мучеништва и припадности византијској традицији богате сакралне декорације била је стабилна и опстала након губитка државности, па је на икони 1577. из Дечанског манастира Стефан Дечански приказан у свечаним царским хаљинама, седећи на пурпурном престоу, не додирујући земљу ногама (ноге се ослањају на пурпурну столицу), са православним крстом у рукама, са круном и ореолом.

Бројни локални великаши постнемањићког периода истичали су своје право на „дериватно“ односно индиректно ктитор-

¹⁹ Раде Михаљчић, *Лазар Хребљановић : Историја, култ, предање*, Београд, 1984, стр. 140-156; Смиља Марјановић Душанић, „Династија и светост у доба породице Лазаревић – стари узор и нови модели“, „Зборник радова Византолошког института“, 43, 2006, стр. 77-95.

²⁰ К. Miłkowska, "The death of Serbian rulers in Serbian iconography", *Studia Humanitatis*, 2019. <https://st-hum.ru/content/milkowska-k-death-serbian-rulers-serbian-iconography>

ство постојећих манастира и обновљања запуштених манастира – тако су Бранковићи преузели ктиторство над Хилиндаром и обновили запуштени манастир Светог Павла на Атоњу.²¹

Пораз у Косовској бици 1389. године имао је дубоке импликације на српско племство и структуру власти у региону. После битке, од краја XIV и почетка XV века, схватање феномена ктиторства у манастирима претрпело је значајне промене услед развоја политичког пејзажа у српским земљама. Ктитори су првобитно били утицајне личности које су подржавале цркву и често су биле везане за племство. Међутим, како се политичка ситуација погоршавала, стабилност која је омогућила процват ових фигура била је нарушена.

Значајно је била смањена моћ владара, што је утицало на њихову способност да делују као ктитори у традиционалном смислу – односно многе племићке породице изгубиле су своје земље и утицај, умањујући своју улогу заштитника и давача „милости“ (дарова, уступка, потврде стечених права).

Као што је горе поменуто, право на тражење склоништа брзо је постајало релевантније од права на легитимизацију моћи. Поклони манастирима претворили су се у куповину адрфата.²² Под адрфатом се подразумевало давање од стране манастира доживотног издржавања лицу које би том манастиру предало имовински или новчани дар. Адрфати су основани на прелазу векова у манастирима (углавном Атоњу) у условима тешке спољнополитичке ситуације и осећаја приближавања турског освајања. Локација таквих владара, који би желели да се замонаше и добију уточиште за себе и своју породицу може се пратити и по записима монаха, који су завештали своје имање свом манастиру. Посебно би требало нагласити да поред обавеза везаних за издржавање ктитора, манастири би задржавали и све дотадашње духовне обавезе према ктитору.²³

²¹ Момчило Спремић, *Бранковићи и Света Гора*, Београд, 2005, стр. 409-420.

²² Милош Ивановић, „Света гора као уточиште за властелу из Српске деспотовине“, „Наш Траг“, 3-4, Велика Плана, 2013, стр. 358-370.

²³ Е. С. Левшина, *Сведения об институте адрфата в сербских актах конца XIV-начала XV в., Вспомогательные исторические дисциплины*, 2014, стр. 154-161.

Промене у међународној ситуацији одразиле су се и на смањивању моћи манастира. Допринос ктитора манастиру више није повезан са великим донацијама земљишта, већ више са пружањем новчаних донација и других облика подршке.

И ктитори и манастири покушавали да се прилагоде променљивом друштвено-политичком пејзажу – али у XV веку су се суочили са значајним изазовима и трансформацијама. Период је обележен последицама османских освајања, која су довела до губитка многих манастирских поседа и пада њихове економске моћи. Упркос овим недаћама, манастири су и даље имали кључну улогу у очувању српске културе, вере и идентитета. Служиле су као сигурно уточиште за монахе и ктиторе, неке њихове економске активности су се наставиле, иако у смањеном обиму. Монашка имања су често била стратешки лоцирана у близини села, што им је омогућавало да се баве пољопривредом и трговином како би издржавали своје заједнице.

Тема феномена манастирског ктиторства у Русији је релативно мало проучена руском историографијом. Мало је разматрана интеракција ктитора са епископским катедрама, а канонски правни аспекти делатности ктитора у Русији нису у потпуности проучени²⁴ – иако према Ј. Н. Шапову, Т. Ј. Фоминој и низу других истраживача, већина руских манастира пре монголске инвазије била је ктиторска. На ту чињеницу указују непосредни извори, као и детаљи о животу монаха, облицима односа између манастира и архиепископских седишта.²⁵ Може се приметити да постојећа историографија феномена ктиторства у Русији углавном је усмерена на питања храмоградње и унутрашњег уређења – односно већина дела је написана са нагласком на историју уметности и археологију.²⁶

²⁴ П. Гайдено, Несколько замечаний об институте ктиторов в домонгольской Руси (на примере Печерского монастыря), Вестник Екатеринбургской духовной семинарии, 2016, стр. 31.

²⁵ Я. Н. Шапов, Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв. Москва, 1989, стр. 131-148; Белхова М. И. Монастыри на Руси XI — середины XIV века. Монашество и монастыри в России. XI-XX века: Исторические очерки, Москва, 2002, стр. 28-32; Фомина Т. Ю. Епископская власть в домонгольской Руси: истоки, становление, развитие. Москва, 2014, стр. 161-176.

²⁶ П. С. Стефанович, Некняжеское церковное строительство в домонгольской Руси: Юг и Север. Церковно-исторический вестник, 2007, 1, стр. 117-133; Л. А. Секретарь, Монастыри Великого Новгорода и окрестностей, Москва, 2011.

Први познати подаци о изградњи кнежевских манастира јављају се већ средином XI века, у време када је Русија добила за владика првог Руса по рођењу – Илариона, чувеног аутора *Слова о закону и благодати*. Према *Повести минулих лета*, Ярослав је 1037. године у Кијеву основао, заједно са другим великим и познатим грађевинама, два манастира – Светог Ђорђа и Свете Ирине.

Према постојећим изворима знамо да су кнежеви могли оснивати цркве и манастире. Обично у кнежевским црквама је служило црно свештенство.²⁷ Кнежевске цркве, као и свештенички манастири били су у потпуности издржавани од кнежевског двора, без ослоњања на обичајни црквени приход – десетину.²⁸ Ктиторске црквене јединице у Русији биле су прилично затворене организације намењене за верске потребе кнежевске породице. Ово вероватно објашњава оскудност података о њима у изворима.²⁹

Ктиторски манастири у Русији имали су основне функције сличне оним у Србији – кнез (и његови потомци) су имали ритуално право (могли бити тамо сахрањени) и право да током живота потражи уточиште.³⁰ О административним и имовинским правима ктитора, и о њиховом месту у хијерархији црквене власти знамо релативно мало. Истраживачи овакву неистраженост објашњавају стањем извора и недостатком јасног система канона – у том систему није било континуитета и јединства, све је у великој мери зависило од локалне политичке воље која се мало базирала на канонско право.³¹ О покушају структурирања овог система можемо говорити тек од краја XIII века – од Црквеног сабора 1274. (или

²⁷ М. И. Белхова, *Монастыри на Руси XI – середины XIV века. Монашество и монастыри в России. XI–XX века: Исторические очерки*, Москва, 2002, стр. 28–32.

²⁸ Я. Н. Щапов, *Государство и Церковь Древней Руси X–XIII вв.* Москва, 1989, стр. 131–148.

²⁹ М. И. Белхова, *Монастыри на Руси XI – середины XIV века. Монашество и монастыри в России. XI–XX века: Исторические очерки*, Москва, 2002, стр. 30.

³⁰ ПСРЛ (Полное собрание русских летописей), Т. 2. Стб. 327.

³¹ П. Гайденко, *Несколько замечаний об институте ктиторов в домонгольской Руси (на примере Печерского монастыря)*, *Вестник Екатеринбургской духовной семинарии*, 2016, стр. 35.

1273. године) у Владимиру. Као резултат тог Сабора, усвојен је био једин Номоканон – Крмчија Саве Српског, примљена уз посредовање бугарског деспота руског порекла Јакова Светослава. Нова крмчија је означила почетак канонско-правног јединства већег дела митрополије (управо дела, не и свих земаља услед фрагментације настале после монголске најезде).³²

Средњевековно руско световно право није посебно прецизирало статус ктитора. Руска црква као и српска, очигледно је користила византијски модел односа између царева и царских манастира. Морамо да пронађемо специфичне особине руског статуса ктитора да се он упореди са српским моделом.

Ктиторски манастири у Русији су често имали релативно висок степен независности од митрополије.³³ Манастир, који је био под кнежевском јурисдикцијом, могао је доћи у неслагање са административном влашћу локалног владике.³⁴ Посебно илустративни примери су бројни манастири и кнежевске цркве у Смоленску и Новгороду. Период Новгородске републике се обично рачуна од 1136. године односно од владавине Свјатослава Ољговича (првог новгородског кнеза, који није био послан Кијевским престолом већ изабран је од стране Новгородског већа). Том приликом кнез је требао да се ожени и новопридошли владар је морао да ступи у брак што је пре могуће – (В. Н. Татишчеву) – ћерком новгородског посадника Петриле.³⁵ Међутим, локални епископ, одан митрополији и Великом кијевском престолу, одбио је да венча владара – и тада је Свјатослава Ољговича венчао „свој поп“ у новоизграђенох катедрали Светог Николе. Занимљиво је да је иако венчање је извео „свој поп“, обред је био обављен у катедрали коју је основао кнез Мстислав, кога су Новгородци мало пре проте-

³² А. А. Горский, Средневековая Русь. О чем говорят источники, Москва, 2016, стр. 124-128.

³³ М. А. Морозов, Императорское ктиторовство при Комнинах и Российские традиции. Труды кафедры истории России с древнейших времён до XX в., Санкт-Петербург, 2006, стр. 362-375.

³⁴ Щапов Я. Н. Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв, Москва, 1989, стр. 131-148.

³⁵ В. Н. Татищев, Собрание сочинений, Москва, 1994, Т. 2, стр. 136.

рали. Тако је кнежевска саборна црква Светог Николе је била завршена и освећена 1136. године – и постала је симболом самосталности Новгорода.³⁶

Морамо напоменути да су се цркве и манастири у Новгороду прилично тешко уклапају у опште трендове. Тако су највећи кнежевски манастири Новгорода (Јурјев, Пантелејмонов манастири) били дубоко уткани у самоуправну структуру града. Некадашњи кнежевски новгородски манастири уз игумне проистекле из локалне великашке властеле и уз стицање великих вредности и земљишних поседа, временом су се претворили у снажне организације бојарских родова. Уз гробнице локалних кнежева тамо су се формирали и некрополе највиших новгородских бољара.³⁷

Локални јерарси су оснивали манастире и на североистоку Русије. У манастирима у Суздаљу и Јарослављу су проналазили кадрове за постављење за епископе у Ростову. У исте манастире су се повлачили владари, напуштајући престо и прихватајући схиму. У североисточној Русији манастири су били претежно ктиторски³⁸ – а ли су у исто време, за разлику од Кијева, манастири тамо су ређе били места сахрањивања чланова кнежевских породица. У североисточној Русији ова пракса није заживела – тако већина потомака Јурија Долгоруког није сахрањена у манастиру, већ у Успенској катедрали, коју је изградио Андреј Богољубски (осим неких владара, који су били сахрањени у градским црквама својих кнежевина). При томе ктиторова права и на цркве и на манастире била су увек наследна. Тако су кијевски кнезови, на основу традиције, добијали права на Печорски манастир – иако нису изворно били његови оригинални ктитори. Печорски манастир, за разлику од многих других манастира, првобитно није био ктиторски, једноставно се налазио у близини Кијева – иако је могуће да је таква локација манастира у почетку била заснована на перспективи подршке владара.

³⁶ ПСРЛ (Полное собрание русских летописей), Т. 3. П. 209.

³⁷ Я. Н. Щапов, Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв, Москва, 1989, стр. 132-145.

³⁸ М. И. Белхова, Монастыри на Руси XI – середины XIV века, Монашество и монастыри в России, XI-XX века: Исторические очерки, Москва, 2002, стр. 30.

По релативно ограниченим изворима о правном статусу ктитора знамо да је ктитор-господар имао низ значајних овлашћења поред одржавања манастира – могао је да интервенише у низ аспеката живота монаха, имао је власт над постављањем игумана и одбацивањем њихових наследника, и постригом монаха.³⁹ Кнез је могао да интервенише и у преношењу положаја на одређена лица. Ово показује имитацију византијског обрасца у руском ктиторском покровитељству где је такође испољаван високи ниво повезаности владара и цркве.⁴⁰

Предавање земље манастирима пратила је забрана даљег преноса односно препродаје у друге руке, а таква забрана би, под повољним условима, задржала правну снагу неколико генерација – што је у пракси водило ка ширењу манастирског поседа готово у недоглед. Тиме је оваква својина од самог почетка постала привилегована, а обим привилегија се повећао у другој половини XIII века – са ослобађањем цркве од данка у корист Хорде. Поред земље, ктиторски манастир је добивао и посебан статус, чиме би био уклоњен из потпуне контроле митрополије.⁴¹

Предавањем земље манастиру, ктитор би престао да буде номинални власник земље. Одређени престо (Спаса, Богородице, Св. Софије, Св. Ђорђа), коме је манастир припадао, постао би тај власник земље. Али овај престо је исто поседовао земљу искључиво номинално, јер није могао ни на који начин располагати овим поседом – само је ктиторски манастир могао да га користи. Тако, с једне стране, кнежевски манастири су били потчињени митрополиту и епископу – с друге стране, користили су своје земље, задржавали право на њих и поседали посебан положај под патронатом кнеза. Тако је велика црквена имовина била распарчана међу многим црквама и није представљала јединство. Формално ује-

³⁹ М. А. Морозов, Церковная собственность и ктиторство в Византии при императоре Юстиниане. Труды исторического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2010, 2, стр. 85.

⁴⁰ Л. А. Дмитриев, Лихачёв Д. С. Житие Феодосия Печерского. Памятники литературы Древней Руси: XI – начало XII века, Москва, 1978, стр. 324, 325.

⁴¹ Я. Н. Шапов, Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв, Москва, 1989, стр. 145.

дињена црква имала је формално уједињене својих поседа – у пракси црквене земље су биле расцепкане и због тога нису представљале супериорну економску моћ. Црквене земље су снабдевале манастире и помагале су у одржавању других извора црквене власти – верске доминације над друштвом и централизованог административног система. Ова моћ је била витална функција за кнезатитора и временом почела је да снажно доприноси уједињењу земље.

У замену за земље, кнежеви су користили идеолошке функције својих манастира – као центара идеолошког живота Русије. У њима су живели писци, историчари и хагиографи – преписивали су и састављали канонске текстове, житија, хронике, поучне текстове које су се ширили руским земљама. Идеолошки задаци делатности престоних манастира (у Кијеву и Владимиру) и њихова моћ давали су њима и још једну функцију то су биле школе за обуку будућих високих црквених администратора првог реда у руским кнежевинама – у чијој надлежности су била готово сва питања идеолошког развоја државе, црквени и породични живот властеле и осталог становништва Русије. Идеолошка делатност манастира је била повезана и са њиховим политичким деловањем – подржавањем власти појединих кнезова или учешћем у њиховом свргавању.⁴²

Важна функција свештенства манастира, која не може а да се не спомене, било је одржавање „култа светих кнезова“ – тј. вере у божију изабраност као начина легитимисања владарске власти. Ктитор би био сахрањен у храму свог манастира – односно манастир би формирао сакралан простор око кнежевог гроба. Сахрањивање на светом месту било је пожељно за сваког свеца и такође се тицало и владара – и то не само оне канонизованих. Традиција сахрањивања кнезова у цркви објашњава се комбинацијом високог друштвено-политичког статуса и често ктиторског статуса према храму – изграђени манастир би постао породична гробница појединца или његовог рода.⁴³

⁴² Я. Н. Щапов, Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв. Москва, 1989, стр. 148.

⁴³ П. И. Гайдено, "К проблеме типологизации монастырей домонгольской Руси" Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях, СПб, 2016, стр. 369-

Изградња храма од стране кнеза у Русији доживљавала се као принос Богу од побожног владара – одраз тог схватања феномена може се наћи у бројним ктиторским сликама. Лик кнеза који држи сопствени храм у рукама типичан је за унутрашње осликавање не само зидова (слика се традиционално налазила изнад кнежевске гробнице у храму), већ и црквене опреме – тако на пример у предмонголској Русији најчешћа слика (после Христа и Богородице) на личним крстовима и кутијама за делиће моштију (енколпионима) био је такозвани „борисоглебовски“ лик светих кнезова са храмом. Неки истраживачи долазе до закључка да је тело кнезактитора (не обавезно канонизованог) било део овог приноса – што технички указује на прелазак тела у статус моштију.⁴⁴

Напори руских кнезова да сакралишу сопствену власт укључују и пренос сахрањених моштију у нови храм – на пример, поновно сахрањивање посмртних остатака Олега и Ярополка у кијевској Софији. Кнежева гробница, по обичају, није смела да буде ван цркве зграде (храма или капел) – чак и ако он није имао никакве везе са њеном изградњом. Истовремено, сакрализација гробног места означавала је не само архитектонски комплекс око покојника, већ и сакрализацију простора око њега унутра храма – увек је требао да буде опремљен иконама, кнежевском одеждом и сликама. Богатство кнежевског гроба – спој светости и богатства – традиција је која је у Византији показивала богоизабрани статус цара и његову високу позицију владара и заштитника међу свим хришћанским народима – док Русија (пре концепта „Москва је трећи Рим“) тешко да би могла да претендује на такву идеолошку поруку. Тако је у овој фази та усвојена традиција била прилично формална.

Да резимирамо, ктиторски манастири са игуманском влашћу су били посебно значајна политичка снага у средњовековној Русији пре уједињења распарчаних земаља под влашћу москов-

386; Т. Е. Самойлова, "Священное пространство княжеского гроба". Иеротопия. Создание сакральных пространств в Византии и Древней Руси, Москва, 2006, стр. 579-611.

⁴⁴ Н. П. Кондаков, Изображения княжеской семьи в миниатюрах XI в, СПб., 1906., стр. 42-44; А. С. Преображенский, Ктиторские портреты Средневековой Руси XI начала XVI века, Москва, 2012, стр. 542.

ског кнеза. Економску основу овог посебног стања чиниле су манастирске земље, стицане од краја XI почетка XII века. Комуникација са локалним кнезовима-ктиторима (или кнезовима и бољарским династијама као ктиторима у Новгороду) само је подржавала манастирску независност. Ситуација је почела да се мења крајем XIII века, када је монашка организација добила организацију у виду потчињавања архимандрији (најмоћнијем локалном манастиру) – значајну улогу у тој промени одиграли су кнезови, заинтересовани да одрже сопствену контролу над манастирима преко митрополита и епископа. Чак и у самосталном Новгороду локална архимандрија – која је деловала по свим канонима градског самоуправљања и у оквиру тога заступала интересе монаха у већу – била је основана у некадашњем кнежевском манастиру. Ово показује снагу изворних традиција посебног статуса кнежевских манастира.⁴⁵

Након монголске инвазије, манастирском животу као и целокупном културном животу био је потребан препород. Оживљавање монаштва у потпуном смислу почело је тек средином XIV века – и трајало је до средине XV века. Било је основано скоро две стотине нових манастира, обновљени су стари – међу којима је посебан значај добио манастир Св. Тројице (који је основао Сергије Радоњешки 1337. године). Највећи број манастира налазио се на територији Новгородске земље, где је било више властеле која је имала жељу и могућност да наступе у улози ктитора.

Са почетком централизације земље сачувани су били главни аспекти везе између кнеза и кнежевских задужбина. Дмитриј Донски је био сахрањен у кнежевској Архангелској катедрали – у традицију северозападних земаља, место сахране је градска ктиторска црква, не ктиторски манастир. Ту су били сахрањени и сви наследници московског престола – све до првог цара. Институција локалних монашких кнежевских манастира постепено је губила на важности – у контексту постепеног припајања земаља Московској кнежевини.

⁴⁵ Я. Н. Шапов, Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв, Москва, 1989, стр. 131-148.

Наш кратак упоредни преглед српског и руског начина функционисања ктиторства у манастирима на основу извора и историографије омогућио нам је да дођемо до низа закључака.

Словенске ктиторске традиције су биле изграђене на споју византијских идеја са сопственим социополитичким наслеђем. Традиције су пратиле византијски модел, али се разликују и једна од друге – развијају се и обликују у зависности од тренутних потреба државе. Улога ктитора у српским манастирима била је већом него ли у руским кнежевинама. Можемо да претпоставимо да је утицај византијског модела у српским земљама је био већи, па и већи значај имале претензије на мимезис, односно улогу „светог владара“. С друге стране у руским земљама удаљеним од Византије та жеља за опонашањем владавине византијског базилевса стиже касније уз улогу Софије Палеолог и балканских монаха.

Јачој улози кнежевских манастира у Русији посебно у периоду феодалне распарчаности доприносила је и слабија власт митрополита. Касније стицање Русијом аутокефалије доприносило је томе да митрополита није био „кнежев човек“ и био је „човек са стране“ што је смањивало његов ауторитет. Посебно је то било битно након распарчавања удеоних кнежевина који су конкурисали за власт и тежили су потпуној независности. Најзад и саме димензије Русије и раздаљине између градова објективно су смањивали покушаје потпуне контроле са стране централне власти. Са развојем идеја „Москва-Трећи Рим“ у Русији, повећава се и утицај владара-ктитора на манастире и цркве, а повећава се и централизација кнежевина.

Морамо истаћи извесну оскудицу извора о питањима господара-ктитора у Русијина основу храмовних слика. Овај значајан историјски извор доказује објективно високи значај ктиторства у манастирима Србије где је очуван значајан обим портретних слика ктитора у црквама. У Русији таква истраживања су тежа – због очигледне непопуларности оваквих слика у касном средњем веку и фрагментарног очувања раних споменика, што нам не дозвољава да судимо о специфичностима портрета који су се налазили у

манастирима различитих кнежевина.⁴⁶ Морамо да истакнемо и то да је историографија правног аспекта ктиторства у руским манастирима још оставља простор за даља истраживања.

RESUME

The role of monasteries in medieval society in Serbia and Russia can be analysed through the function of the ktetor – the founder and patron. The monastery, closely tied to its ktetor, occupied a unique position at the intersection of spiritual, political, and economic life. The relationship between founder and foundation served as a vital bridge connecting the Church with the structures of state authority.

Both Serbian and Russian ktetorial traditions arose from a synthesis of Byzantine ideals and native sociopolitical heritage. While both followed the Byzantine model, their evolution diverged depending on local conditions and state needs. In Serbia, the ktetor's role was particularly pronounced, reflecting stronger Byzantine influence and the ruler's aspiration to embody mimesis – the imitation of imperial "holy power". In Russia, more distant from Byzantium, this aspiration emerged later, especially with the influence of Sophia Paleolog and Balkan monks who carried Byzantine ideas northward.

The initial stronger role of princely monasteries in medieval Russia was reinforced by the relatively weak authority of the metropolitan, who, even after Russia gained autocephaly, was often viewed as an outsider rather than a princely representative. Feudal fragmentation and vast distances between regions further limited ecclesiastical centralization. However, with the gradual unification of Russian lands into a centralized empire, the ruler's influence as ktetor expanded, and monastic patronage once again became a tool of state ideology – mirroring, in a new form, the sacred model of Byzantine realm.

⁴⁶ А. С. Преображенский, Ктиторские портреты Средневековой Руси XI начала XVI века, Москва, 2012, стр. 542.

ЛИТЕРАТУРА

- K. Miłkowska, "The death of Serbian rulers in Serbian iconography", *Studia Humanitatis*, 2019. <https://st-hum.ru/content/milkowska-k-death-serbian-rulers-serbian-iconography>
- М. И. Белхова, Монастыри на Руси XI – середины XIV века. Монашество и монастыри в России, XI-XX века: Исторические очерки, Москва, 2002.
- Милош Благојевић, „Оброк и приселица“, „Историјски часопис“, 18, 1971, стр. 155-188.
- Милош Благојевић, „Секуларизација хилиндарских поседа у средњовековној Србији“, *Осам векова Хиландара : историја, духовни животи, књижевности, уметности и архитектуре*, Београд, 2000, стр. 51-58.
- П. И. Гайдено, К проблеме типологизации монастырей домонгольской Руси, Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях, СПб, 2016, стр. 369-386.
- П. И. Гайдено, Несколько замечаний об институте ктиторов в домонгольской Руси (на примере Печерского монастыря), Вестник Екатеринбургской духовной семинарии, 2016, стр. 31-52.
- А. А. Горский, Средневековая Русь. О чем говорят источники, Москва, 2016.
- Л. А. Дмитриев, Лихачёв Д. С. Житие Феодосия Печерского. Памятники литературы Древней Руси: XI – начало XII века, Москва, 1978.
- Иван М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске власице у доба Немањића*, Београд, 1994.
- Војислав Ј. Ђурић, „Три догађаја у српској држави XIV века и њихов одјек у сликарству“, „Зборник за ликовне уметности“, 4, 1968, стр. 68-76.
- Милош Ивановић, „Света гора као уточиште за властелу из Српске деспотовине“, „Наш Траг“, 2013, стр. 358-370.
- Н. П. Кондаков, Изображения княжеской семьи в миниатюрах XI в, СПб., 1906.
- Марија Копривица, *Власиџелинство и економија манастира средњовековне Србије*, Ниш, 2022.
- Марија Копривица, „Характеристике у средњовековној Србији“, „Београдски историјски гласник“, 11, 2020, стр. 23-36.
- Е. С. Левшина, Сведения об институте аделфаата в сербских актах конца XIV – начала XV в, Вспомогательные исторические дисциплины, 2014, стр. 154-161.
- Смиља Марјановић Душанић, „Династија и светост у доба породице Лазаревић – стари узор и нови модели“, „Зборник радова Византолошког института“, 43, 2006, стр. 77-95.
- Раде Михаљчић, *Лазар Хребельановић : Историја, кули, предање*, Београд, 1984.

- М. А. Морозов, Церковная собственность и ктиторство в Византии при императоре Юстиниане, Труды исторического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, 2, 2010, стр. 77-87.
- М. А. Морозов, Императорское ктиторство при Комнинах и Российские традиции. Труды кафедры истории России с древнейших времён до XX в, Санкт-Петербург, 2006, стр. 362-375.
- Е. А. Немыкина, Имперская идеология в задужбинах Душана Сильного и его вельмож в Македонии, Актуальные проблемы теории и истории искусства, 2021, стр. 492-498.
- А. С. Преображенский, Ктиторские портреты Средневековой Руси XI начала XVI века, Москва, 2012.
- Т. Е. Самойлова, "Священное пространство княжеского гроба", Иеротопия. Создание сакральных пространств в Византии и Древней Руси, Москва, 2006, стр. 579-611.
- Л. А. Секретарь, Монастыри Великого Новгорода и окрестностей, Москва, 2011.
- А. В. Серегин, Христианская самоидентификация формы государства и правовой системы средневековой Сербии, Философия права, 2018, стр. 122-125.
- Момчило Спремић, *Бранковићи и Света Гора*, Београд, 2005.
- Влада Станковић, *Милушин свети краљ*, Београд, 2022.
- П. С. Стефанович, Некняжеское церковное строительство в домонгольской Руси: Юг и Север. Церковно-исторический вестник, 1, 2007, стр. 117-133.
- В. Н. Татищев, Собрание сочинений, Москва, 1994, Т. 2, стр. 136.
- Сергије Троицки, *Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији*, Београд, 1935, стр. 81-133.
- Т. Ю. Фомина, Епископская власть в домонгольской Руси: истоки, становление, развитие. Москва, 2014.
- Я. Н. Щапов, Государство и Церковь Древней Руси X-XIII вв, Москва, 1989.

Драгана Вучићевић

САЖЕТАК О РУДАРСТВУ И РУДАРИМА У СРБИЈИ ТОКОМ XIV И XV ВЕКА

Предмет рада је приказ значаја рударства за привреду, културу, јачање самосталности и државности средњовековне Србије, пратећи економски и војно-политички положај области којима је припадао рудник. Приказан је свакодневни живот у рударским насељима која ничу и развијају се у периоду владавине Немањића (нарочито током XIV и XV века), уз посебан осврт на допринос рудара Саса (који долазе у XIII веку). Развој металургије и ковнице новца од метала из сопствених рудника имају пресудну улогу за стабилизацију саме државе и њен економски и културни престиж.

У периоду од средине XII до средине XV века, рударство постаје економски најважнија привредна област која је директно омогућила процват државне моћи, обезбедивши и почетни моћни отпор надолазећој најезди османских освајача и одлагање надирања ка Европи.

Посебно место припада Законику¹ о рудницима (тзв. „Новобрдски Законик“) деспота Стефана Лазаревића. Овај Законик је јединствен споменик правне науке средњовековне Србије, који по правној и историјској вредности превазилази националне оквире.

Црквене и владарске повеље, картографски прикази, као и дубровачки трговачки архиви, заједно са подацима о алатима, рударској механизацији, техникама експлоатације и мерама заштите на раду, прилог су сажетом прегледу интердисциплинарних истраживања средњовековног рударства у Србији. Увидом у геолошке, археолошке, нумизматичке изворе и лингвистичке анализе,

¹ У литератури се често наилази и на термин „Закон о рудницима“.

добијају се значајни историјски подаци о рудницима, убификацији рударских насеља, али и животу и правима средњовековних рудара и осталих становника. На тај начин осликава се концепт њиховог функционисања у национално и верски мешовитим срединама, не занемарујући ни језичку разноврсност и усложњавање рударске терминологије током времена.

Кључне речи: рудници, рударска насеља, Новобрдски Законик, рударски алати, ковнице новца, Саси, рударска терминологија

Рударство у средњовековној Србији је најчешће засновано на експлоатисању рудника из ранијих периода, пре свега античких, али неретко се темеље и на праисторијским ископавањима. Подаци о античком рударству, који би се добили путем археолошких испитивања, онемогућена су често самом природом рударске експлоатације, пошто свака нова рударска активност брише трагове претходне активности. У рудним областима, нарочито за време СФРЈ, приликом експлоатације, посебно у олово-цинканим минерализацијама, често се наилазило на бројне појаве остатака експлоатације среброносних руда у току старог и средњег века, које тада нису минералошки детаљно анализирани, а представљају не само геолошки, већ и значајан археолошко-историјски споменик о технолошким достигнућима ранијих периода. Управо ти остаци шљаке² омогућавају да се, полазећи од њиховог минералног састава, на егзактан начин открију неки детаљи старе металуршке технологије.³

Човек је одувек имао потребу да природу истражује и прилагођава себи, најпре због пуке егзистенције, а затим и због побољшања услова живота и радозналости. Међу најбогатија археолошко-рударска подручја Европе спада територија Србије са нала-

² Шљака: троска, згура, отопина – називи за узгредни производ старе преиндустријске металургије.

³ Вуковић, Софија *Минералне асоцијације старих олово-цинканих шљака у Шумадији*, „Гласник Природњачког музеја“, серија А, књига 38, Београд, 1983, стр. 12.

зиштима најстаријих рударских радова: Рудна глава код Мајданпека, Беловоде код Петровца на Млави, Плочник код Прокупља, Мали Штурац (Прлови, односно Прљуша) на Руднику,⁴ Стојник на Космају, Јармовац код Прибоја, Дели Јован, Рујник и др.

Трагови праисторијског рударства у источној Србији, а нарочито остаци рудника на Рудној Глави⁵ код Мајданпека, у залеђу горње клисуре Ђердапа, ушли су у светске регистре најстаријих европских и малоазијских археометалуршких центара.⁶

⁴ Топоним Прљуша већ самим својим анзивом указује на могућност да се у прошлости могла одвијати нека од рударских делатности. На званичном сајту Музеја рудничко-таковског краја, може се видети да је „локалитет Прљуша на планини Рудник проглашен је за археолошко налазиште – територију од посебног историјског и културног значаја. Локалитет је регистрован 1980. године, а ископавања започета осамдесетих година XX века настављена су 2010. године, у организацији Археолошког института из Београда и Музеја рудничко-таковског краја. Горски кристал и малахит са Прљуше, коришћене су још у неолиту. Експлоатисање руде бакра потиче из раног бакарног доба (енеолита) и везује се за културу Бубањ-Хум I (око 4.000 године пре нове ере). На површини локалитета документовано је више од двадесет праисторијских окана, а цела падина је прекривена крупним сипаром у коме се налазе праисторијски камени рударски батови са жлебом Досадашњи налази потичу из најмлађих окана на врху локалитета, јер су праисторијски рудари копали од дна према врху брда, засипајући стара окна јаловином. Метални предмети израђени од руде из овог рудника откривени су на енеолитској некрополи у Долнославу (Јужна Бугарска), што доказује значај најстарије експлоатације рудника и разгранате путеве трговинске размене сировина на Балкану.“

⁵ Рудна глава је рано енеолитски рудник на брду код Мајданпека, стар око 7.000 година и један од најстаријих и најразвијенијих рудника бакра, са значајном производњом карбонатних минерала бакра, малахита и азурита. Рударски рани енеолитски радови из периода раног неолита нађени су на дневном копу савременог рудника, са серијом камених батова(насивних чекића) и сматра се епохалним открићем

⁶ Примарни рударски радови из „градачке фазе винчанске културе“, откривени на дневном копу модерног рудника магнетита. Следећи рудне жиле халкопирита и магнетита, винчански рудари су својим „окнима“ достигали до дубине између 18 и 20 метара, што је била приближно граница истраженог слоја, који је у себи садржао карбонатне минерале бакра (малахит и азурит). Управо малахит и азурит, у целом старом свету, означавају почетак металургије бакра (рудну експлоатацију тог метала). Према расположивим подацима (коришћењем карбонске, C-14 методе), раноенеолитско рударство бакра одговара средини петог миленијума (Б. Јовановић, у Д. Мркобрад).

Почетак средњовековне рударске производње на територији српске државе⁷ могао би се представити и као обнављање, с обзиром да је на већини рудника који су били активни у средњем веку, било производње и у античко доба, као и раније. Коришћене су једноставније технике у обради метала, нарочито гвожђа, неопходног у изради алата, оружја и оруђа.⁸ На основу тренутно доступних података, претпоставља се да је та производња била мањег обима и да није премашила потребе. У последњој деценији XIII века на Руднику је започета експлоатација среброносних руда. Експлоатација Рудника, а затим и авалских рудника (са рударским центром Рудиште),⁹ траје све до пада Београда под турску власт, 1521. године. Без обзира што су, из економских разлога, освајачи желели да у овим рудницима наставе експлоатацију, свака рударска активност полако замире у првим деценијама XVI века. За време средњег века, пошто за власнике ови рудници (као и Ново Брдо, Сребреница итд.) представљају извор економске и политичке моћи, за њих се воде огорчене борбе, свим средствима. На Руднику се налазила друга по реду отварања ковница новца у Србији, која је уједно и најдуже радила (до 1521). Рударство добија на замаху доласком Саса у XIII веку. Мора се нагласити да је српско рударство почело да се обнавља знатно пре доласка Саса у српске земље, о чему сведоче археолошки налази, као што је постојање кованог новца из времена Немањића итд. Новац је морао да се кује од метала, што је у непосредној вези са постојањем рудника, односно ковницама у близини рудника. Поред тога, сама чињеница да је краљ Стефан Урош позвао Сасе, представља доказ да су нека лежишта руда већ постојала и да се рударство почело развијати, те је за даљу експанзију била потребна додатна радна снага, као и напредне технике и алати. Развој рударства и рудницима придружених насеља, имао је за последицу развој трговине, занатства, стварање

⁷ Наћи територију коју обухвата, држава краља Милутина плус...

⁸ У својим радовима, В. Симић износи теорију да се шљачишта античке и средњовековне старости могу топографски разликовати по претпостављеном коришћењу водене снаге за покретање мехова, којима је, у средњем веку, распаливана ватра у металуршким пећима.

⁹ Сада заселак Паланка у селу Рипањ (С. Вуковић, 1983).

мреже путева којима су се служили трговачки каравани и убрзани привредни развој. Процес урбанизације достиже врхунац у првој половини XV века. Чак и тргови који нису имали директне везе са рударским пословима, као што су били Ваљево и Зворник, свој развој дугују близини рударских центара (Сребреница итд.), али исто тако и близини важних трговачких путева који су водили ка унутрашњости Србије и даље, ка Угарској, а с друге стране ка Приморју и даље, на Запад.

Средњоевековна трговина по унутрашњости Балканског полуострва морала је, према Константину Јиричеку, бити караванског типа, нарочито у његовој западној, претежно планинској половини. Немогућност колског саобраћаја на већим растојањима због недостатка путева, као и слаба искоришћеност потенцијала речних токова, усмерили су трговце на коња, као главно превозно средство. У јахању на планинским коњима су се посебно истицали вештином сточарски Власи, доприносећи процвату трговине, дајући јој нешто „специфично балканско“.¹⁰ Потрага за рудним лежиштима водила је најчешће даље од равнице, у шумске планинске пределе. Избор места где би се могла развити постројења за прераду руде зависио је најпре од саме експлоатације (како би се смањили трошкови транспорта), а близина шуме и богатство водених токова као извора енергије и средства за испирање, била од пресудног значаја.¹¹ На примеру рудника Кижевак¹² на Копаонику, где су лежишта олова, цинка, мангана и гвожђа, на надморској висини 600 до 1.000 метара, у шумама четинара, букве и храста, са мноштвом бујичних потока, упоредо са долинама брзих река (Самоковка, Брзећка, итд), доказало се да својства ових природних целина директно утичу на организацију топионица, чак и кад нису у директној близини рудних извора (Суво Рудиште, Оштра Чука, Рудница, Бећировац).¹³ На подручју Рудника најбројнија, али релативно мала шљакишта су се налазила у долинама река (Јасени-

¹⁰ Динић, Михаило (1978). *Српске земље у средњем веку: Историјско-географске студије*. Београд: Српска књижевна задруга.

¹¹ Ђирковић, Ковачевић-Којић и Ђук 2002, 57

¹² Такође и Рупчине

¹³ Богосављевић-Петровић 2006, 78 у Вранић, Марко

ца, Мајданска), а могу бити удаљена више километара од самих рудних налазишта.¹⁴ Кроз топономастику данашњих насеља се могу претпоставити и пратити где су вршени експлоатациони и топионички радови,¹⁵ као и убификација лежишта. Тако на падинама Копаоника постоје река Самоковка и Вигањска, Кижевак и Рупчине,¹⁶ у околини Новог Брда¹⁷ Нишино коло, Качиколо и Сребрно коло, а на Голији¹⁸ Плакаоничка река.

ДОЛАЗАК САСА У СРБИЈУ

Према Константину Јиричеку, саски (саксонски) рудари „бе-ху Немци, досељени из Угарске. Њих су Срби звали, као и у Босни, Бугарској и Влашкој, Сасима: *Сасинь*, множ. Саси, а Дубровчани и *Theotonicí* или *Tedeschi*. Документарно помињу се они први пут у једној недатираној повељи краља Уроша I 1243-1276, по којој је граница имања захумске епископије, на брду Смречнику код Брскова, ишла „оуз“ *бръдо надъ Сасе*. Јасније су вести за владе краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1321). Домовину ових немачких рудара пре ваља тражити у северној Угарској, код такозваних Саса у Ципсу, него код ердељских Саса.“

Саси су у Србију дошли средином XIII века. Постоје две теорије о мотивима њиховог доласка, једна је да су дошли на позив Стефана Уроша I Немањића (1243-1276),¹⁹ а друга да су се склонили бежећи пред најездом Монгола. Мавро Орбин каже да је „Урош довео Немце веште рударству“. Саси се први пут спомињу 1254. године у повељи Уроша I, по којој је „граница имања захум-

¹⁴ Највећа шљакишта у јаругама и терасастим деловима су у непосредној близини старих радова (Вуковић, 1992, 135-136; Вранић, оригинал у Vuković, Sofija, 1992, „Rekonstrukcija drevne metalurške tehnologije na osnovu mineralnih asocijacija starih šljaka“, у *Arheologija i prirodne nauke*, uredio Dragoslav Srejić, 133-142, Beograd, SANU.

¹⁵ Који упућују на стара окна, кола или самокове или простор мокре сепарације руде (плаконице).

¹⁶ Симић, 1975, В. Богосављевић, Мркобрад и Д. Богосављевић, 1988.

¹⁷ Савић, 1956, према М. Вранић.

¹⁸ Симић, 1975а.

ске епископије на брду Смречнику код Брскова, ишла узбрдо над Сасе“, али Саси су и пре овога били у Србији. Не зна се да ли су Саси најпре дошли у Брсково, и оданде се ширили, или су ови из Брскова привукли још њих из Угарске. Саси, врсни рудари, радници и копачи, са собом доносе и нове начине налажења и прераде руда, првенствено сребра, бакра, олова. Рударски тргови, као административни центри, појављивали су се на тешко приступачним и странпутним местима, које убрзо постају раскрснице важних путева.²⁰

Становништво рударских градова представљало је посебну категорију у оквиру феудалног уређења, са правом на своје посебно уређење, чије устројство и развој можемо у великој мери да реконструирамо на основу сачуваних података у Брскову (првој саској општини са аутономијом), Сребреници, Новом Брду и Руднику. Саси су уређивали своја насеља тако да се на челу налазио кнез (*comes*), под чијом је јурисдикцијом било целокупно становништво града. Први, по имену познати кнез у Брскову саског порекла *comes Vreibergerus* (*Fabrigar* или *Frajberger*, помиње се и као Пребегар у једној повељи краља Драгутина). Управо у његово време, Сасе помињу у писму из Брскова из 1280. године.²¹ У каснијем периоду, кнезови, као представници власти, јављају се и у већим и

²⁰ Марко Вранић, Утицај средњовековног...

²¹ Поред Повеље Уроша првог, то је друго помињање Саса. Писмо, потврђено печатом, у име народа, а које је брсковски кнез Фрајебргер упутио извесним Дубровчанима открива да су, у бар првим деценијама аутономије, у управи Брскова учествовали сви његови становници. У истом периоду поједини становници Брскова означавани су у латинским документима термином *civis*. Формулација *et totus populus eiusdem civitatis* указивала би да у Брскову још увек није дошло до социјалног раслојавања у оквиру саског дела становништва које је собом донело и утемељило уређење по узору на уређење саских градова у остатку Европе, посебно где је живело становништво немачког порекла. Ко је чинио *populus* Брскова и да ли се ова формулација односила само на саско становништво, није јасно. Податак из повеље краља Драгутина у којој пише: „и Пребегар да не влада над њима“ (мисли се на Дубровчане), говорио би да је кнез до тог тренутка највероватније имао судску јурисдикцију над целокупним римокатоличким становништвом града. Издвојеност саске заједнице у том периоду огледала се и у постојању мешовитих судова који су решавали спорове Саса са Дубровчанима.

у мањим рударским насељима. Били су помоћници кефалија, а касније војвода, заповедника тврђава и управника власти, у вођењу цивилних управних послова у граду. Највероватније их је постављала власт, или их је, у случају да су их бирали грађани, морао потврдити владар.²²

У Руднику је присутан саски нотар, *notarius Teutonicorum*, 1312. године. Почетком XIV века, Саси се јављају око Копаоника, а у Новом Брду крајем XIV века. Саси нису дошли масовно, већ као радници и стручњаци који су се постепено стопили са Србима. Први Саси су били чисти, и без словенизованог „ић“ у презименима, али то се мења од средине XIV века, да би већ крајем XVI века дошло до готово потпуне асимилације. И домаће становништво, уз размену свих дотадашњих знања и технологије са Сасима, усавршава занат, тако да стручне и већ прослављене српске рударе траже у најам по уговорима и Алфонсо V Арагонски 1452. и војвода од Фераре 1455. године. Временом сам назив „Сас“ не означава етничку, већ професионалну припадност, као што то показује „Саски закон Сулејмана Величанственог“.²³ Академик Владислав Скарић је у својој књизи *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*²⁴ у једној фусноти изнео следеће запажање: „У турском тексту Саског закона султана Сулејмана реченице су мјестимиче тако чудно конструисане, да се из конструкције види да је турски текст преведен са неког туђег језика.“ Осим тога он каже: „држим, да би постанак оног нашег закона града Новог брда, који се спо-

²² У Сребреници дужност кнеза обављају Дубровчани, док у Новом Брду ниједан кнез није био Дубровчанин, колико је познато. У време деспотовине, своје кнезове имали су и Трепча, Јадар, Црнла, Зајача, Вишеград, Заслон.

²³ Фехим Спахо, тада службеник аустроугарске земаљске владе Босне и Херцеговине, а будући реис-ул-улема Југославије, објавио је 1913. године у Гласнику Земаљског музеја Босне и Херцеговине, у оригиналу и преводу, документ који је назвао *Турски рударски закон, 1*. Реч је о четири закона које је донео Сулејман Величанствени. Последњи од њих се назива „Стари саски закон и људски обичаји мајдански“ и датира са самог почетка његове владавине (извор Андрија Катанчевић, *Брсково и рецејџија средњовековној рударској праву*, 2014, „Гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ“).

²⁴ Владислав Скарић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*, Београд, 1939.

миње 1434. године, могао бити у вези са рударском радњом оног краја, т. ј. да су баш рудари... тражили и добили узакоњене привилегије за Ново Брдо и уредбу за његове руднике.²⁵

Проучавајући студиозно различите изворе, на примерима Влаха и Саса уочава се преплитање различитих врста идентитета. Власи су, као сточари, несумњиво представљали посебну друштвену групу, али није извесно да су словенизацијом изгубили своју етничку посебност. Извесно је да су се они у XV веку чвршће везали за земљу, али је и под Османлијама велики број људи имао статус Влаха. Саси су, од времена када су се као рудари населили у Србији средином XIII века и стекли посебан правни положај, током времена путем асимилације, нестали као етничка категорија. Међутим и у XV веку термин Сас је опстао као ознака правно-социјалног идентитета одређених људи у рударским градовима.²⁶

Многи извори наводе на закључак да се друштвено раслојавање, захватајући приморске градове XIV века, под њиховим утицајем, прелило и на рударска насеља у средњовековној Србији. Успостављање градских већа, која потискују и замењују дотадашње народне скупштине свих становника – *communitas, universitas*, представљају први корак ка формирању посебног слоја – властеле, из кога се касније издваја аристократски слој елите. Градска већа у којима се огледала градска аутономија, била су присутна и у саским насељима.²⁷ На пример, у Сребреници, градско веће састављено од 12 пургара, укључујући најпре кнеза, а затим и војводу, обављала је судске и извршен послове, као и извршну власт.²⁸

²⁵ Скарић, 1939, 4 фн. 6.

²⁶ Милош Ивановић, *Етнички и правно-социјални идентитети у српској средњовековној држави од XIII до средине XV века*, „Синеза“, 6, 2025, стр. 83-93.

²⁷ Њих су чинили пургари, о којима, као и начину на који су бирани и трајању мандата, немамо пуно података. У Сребреници и Новом Брду су присутни пургари, а термин води порекло од немачког *burger*-грађанин. Јиречек сматра да су Саси имали свој суд *curia Teotonicorum*, састављен од пургара, којим је председавао судија са палицом. Динић је на основу податка 1452. године потврдио да су пургари чинили градско веће од 12 чланова, које је са кнезом и војводом управљало градским пословима. Пургари су били и Срби, тако да се 1423. године у Сребреници помињу Вукосав, Радивој, Дивоје и Никут.

²⁸ Владета Петровић, *Друштвено раслојавање у српским средњовековним рударским градовима*, „Наша прошлост“, 12, 2012, стр. 79-88.

„У нашим изворима, *Душанов законик* спомиње Сасе у члану 123.²⁹ Узимајући у обзир да писаних споменика о Сасима нема много, за присуство и улогу Саса у српским крајевима значајну улогу има топономастика. Поједини локалитети се називају по њима У бањској повељи краља Милутина и раваничкој повељи кнеза Лазара наводи се да је граница једног села ишла „сашким путем“, а поменути треба и топониме: Сашка рупа, Сашка река, Саси код Сребрнице, Саси код Вишеграда. Деспот Ђурађ челнику Радичу потврђује поседе, између осталог село Саси у Лепеници, а сам Радич у повељи Кастамониту броји делове сашких места у Новом Брду и Руднику. У вези са рударском терминологијом, постоје топоними: Цеове код Јањева и Новог Брда, Цеови код Копорића, Цовиште код Плана, Цево у Бинчу, Шпат код Сребрнице, Шлегово код Кратова, Штона код Такова, Штовна и Штовно на Копаонику, Лешница на Косову, Кварц код Сребрнице, села Ба, Герман.

У рударском праву, спомињу се термини цех, штолна, шурф, орт, крам и други. Обични рудари називани су словенским термином – рупници, док су стручњаци и надзорници звани шафар, трајбар, хутман, урбурар итд. У градовима који су се развили од Саса, налазимо нерударске професије са немачким називима: пургари (етимолочки од нем. *Bürger* – грађани), шустери, снајдери.

Од техника, битна је дубина копања, која је са Сасима досегла 100 сежања, што отприлике износи 180-190 метара, загревање минералне масе ватром и хлађење водом, пречишћавање сребра уз помоћ олова, одвајање злата од сребра уз помоћ киселина. Ово поступци доводе до повећања броја ковача, златара, ковача мачева, пушкара, бравара и других занатлија и услужних делатности.

²⁹ О Сасима: О трговима; што су куда посекли Саси горе до овога сабора, у земљу нека имају; ако су кому властелину без права узели земљу, да се суде са њима властела по закону Светога краља, а отсада унапред Сасин да не сече, а што посече, оно да не обрађује и људе не смешта, само да стоји пуста, да расте гора; нико да не забрани Сасину гору, колико треба тргу, толико да сече (*Душанов законик*, чл. 123). Саско право је подразумевало да се шума може неограничено сећи, али Душанов закон јасно поставља границе. У вези са овим, треба напоменути још и да Душанов законик дозвољава римокатолицима слободу вероисповести, изградњу храмова и упражњавање верских обреда, али (посебно у члановима 6, 7. и 8), санкционише прелазак „хришћанина (православаца) у латинску јерес“.

Рударство је утицало на стварање урбаних центара. Уз руднике се развијају најјачи привредни центри Ново Брдо, Трепча, Рудник Након доласка Саса, Србија доживљава општи економски успон, тако да се у првој половини XV века у Србији производило четвртина до петина европског сребра.³⁰

Преко њих се обавља трговина и увоз различитих производа за локално становништво, као и извоз различите робе из Србије, чији путеви воде ка унутрашњости Балкана, али и ка Италији и Западу, преко приморских градова, Котора, Дубровника и др. Последица континуиране трговинске размене била је развој новчаног система у српским земљама и околини. Историјски извори дају податке чак о ценама појединих основних врста робе, као и висини дажбина (цене некретнина, пореза, такси, глоба, али и сребра, занатских услуга, закупа).³¹ Имајући у виду да су то подаци који се фрагментарно односе на цене стоке, сточних производа, житарица, вина, соли, уља, финих прехранбених артикала, текстила и оружја, као и на плате државних службеника, слугу, најамника, пастира у односу на дуг период од два века, ти се подаци ипак сматрају недовољним.³²

РУДНИЦИ ЗЛАТА

Највише лежишта злата је исцрпено у време робовласничког периода. Поред лежишта злата расипнога типа, има у Србији на више места и корених лежишта злата, највише злата има у источној Србији. Барски католички надбискуп Адам Гијом, пореклом Француз, будући добро обавештен од својих верника, који су били претежно рудари и топионичари (већином и власници рудника, а готово сви трговци металом), оставио је 1332. године белешку³³ о рудницима злата и сребра у Србији тог времена, да је у Ср-

³⁰ Александра Фостиков, *Рударство у средњовековној Србији*, „Напредак“ Vol. V / No. 3, 2024.

³¹ Слободанка Стојаковић, *Привреда, новац и цене у средњовековној Србији*, „Нумизматичар“, 26-27-20081 NM, Numizmatičar, et al. NUMIZMATICAR 26-27 (2003-2004) 2008. Narodni muzej u Beogradu, 2008.

³² *Исцо*.

³³ <https://www.scribd.com/document/210779720/Simic-V-Rudnici-Zlata-u-Srednjovekovnoj-Srbiji-Prema-Savremenom-Poznavanju-Nasih-Rudista>

бији било пет рудника злата, исто толико сребра, и више рудника у којима су сребро и злато били помешани, односно где је копано сребро са примесама злата. Ови се подаци сматрају врло поузданима, јер су истраживањима, заснованим на писаним изворима, потврђене информације. У то време радили су Брсково, Рудник, Трепча, јањево, Рогозна, Ново Брдо, Трешњица, те Липик. Од наведених рудника, Брсково, Јањево и Ново Брдо, производили су сребро са примесама злата. Рудници самородног злата исцрпљени су већ до половине XIV века. Самородног злата било је на рудиштима Великог Мајдана, Авале, Рипња, Космаја, Копаоника, Рогозне.³⁴

Сребро: Посебна делатност била је одвајање племенитих метала од руде. Након дугог и веома сложеног процеса, на огњишту би остајало сребро, које се називало плико. Међутим, сребро из овог првог топљења није било још потпуно чисто, те се даље пречишћавало новим топљењем. Овај завршни поступак, тј. пречишћавање пликог, непречишћеног сребра у латинским изворима се називао *affinatio*, иначе у старом рударском праву: *фињање*, *жежење* сребра. Тек тако добијено сребро, под називом *фино сребро* (*argento fino*), постаје важан предмет трговине, знатно вреднији од непречишћеног сребра. Трговачке књиге браће Кабужић из Дубровачког архива (1426-1433) дају информације о високом степену обраде и саставу племенитих метала из српских средњовековних рудника. Отпад који би настао приликом пречишћавања пликог сребра у *фино*, био је бакар. Браћа наводе и цену. На две ставке на рачуну из 1430. године налазе се и дотад непознати подаци о гламском сребру, у чијем се саставу, поред злата, налазио и бакар, наводећи и тачно одређен њихов однос по литри, као и трошковима поступка одвајања злата од сребра. Тако, уз сваку пошиљку гламског сребра, одваја се и 10 гроша по једном литру *per partidura*, тј. Трошкови за одвајање злата од сребра. Дуго се претпостављало да су се метали из Србије извозили, а затим пречишћавали једино у Ве-

³⁴ Војислав Симић, *Рудници злата у средњовековној Србији према савременом познавању наших рудишта*.

нецији.³⁵ Међутим, ову предрасуду демантује податак да је у јесен 1320. године у Котору је, према уговору, годину дана радио Млечанин Лука Балдарија, *afinator*, и то за плату од девет либара венецијанских гроша. Његов посао је свакако био везан за пречишћавање неког метала. У Дубровнику је до 1421. године било слободно да свако пречишћава своје сребро. Међутим, у јуну те године, одлучено је да се у ковници удеси нарочито место за чишћење сребра. Златарима је посебно дозвољено да за своје потребе чисте до десет литара сребра. Познато је да се у ковнице новца примало само пречишћено сребро (*argento fino*), једино употребљиво за новчану масу. Браћа Кабужић 1428. године купују за ковницу 4 литра финог сребра по цени од 22 перпера по литру. Поступак пречишћавања пликог у фино сребро почео је рано да се примењује и у самим рудницима и рударским градовима у Србији. На то указује и појава сребрног новца из Брскова 1276. године, гдје се 1280. први пут спомиње и ковница новца. Косовски рудници и околна насеља, а посебно Јаћево и Ново Брдо, богати сребром, оловом, цинком, као и угљем, доприносе привредном уздизању ових крајева. Временом се Приштина, важан трговачки центар у близини главних рудника, наводи као једно од места где се куповало и рафинисало сребро. У Приштини се, 1418. године, јављају браћа Милиновићи из Дубровника као власници неке справе која пречишћава сребро (*affinatio argenti*).

Према истраживањима геолога, металуршка техника је у Србији била врло развијена. Међутим, постоје велика размимоилажења између историчара и геолога, у погледу процене квалитета и обима производа српских рудника. То нарочито долази до изражаја у случају Новог Брда, највећег српског рудника познатог по производњи сребра и златоносног сребра. Иако о интензивној рударској делатности Новог Брда сведоче бројна шљакишта у непосредној и даљој околини града, на основу геолошких истраживања поједини стручњаци доводе у питање и тачност свих писаних података, те, сматрајући да је вредност рудника Новог Брда преувеличана.

³⁵ Р. Ђук, Србија и Венеција у XIII и XIV веку, Београд, 1986, 104, нап. 35, 136; И. Воје, *Argentum de glama*, „Историјски часопис“, 16-17, 1970, 34; М. Решетар, Дубровачканумизматика I, Београд, 1924, 157.

Брсково³⁶

Рудна богатства у овом, прилично неприступачном планинском поднебљу северних огранака Бјеласице, била су од круцијалног економског значаја за даљи развој средњовековне Србије.³⁷ Проналазак римског новца Нерве у новијим истраживањима локалитета Градине, уз назнаке римског наслића у Потарју (које се може повезати с металургијом), нису довољан доказ у прилог теорији о римској експлоатацији руде. Није пронађено веће римско насеље које се обично образује у широј околини рудоносног региона, али на ту могућност указује долазак Саса најпре у ову област (Саси су увек долазили тамо где је већ постојало развијено или остаци античког рударства) и чињеница да је средњовековно рударство често пратило трагове античких експлоатисања. Археолошким испитивањима нађени су трагови рударске традиције (најпре регистровани у топономији: Мједено гувно, Жаровнице, Ливнице, Угљари, Вигњишта, Пржишта), али се приписују средњовековном вађењу руде. Највећа концентрација је у месту Догањице, али су откривена и на ширем подручју. Карактеристична су шљачишта уз реку, преко пута Догањица и у месту Меки крш.³⁸ Такође, не зна се прецизно време подизања брсковске тврђаве. У првим поменима 1243. и 1254. године, Брсково се јавља као место развијене трговине са Котором и Дубровником и требало би очекивати извесну фортификацију, међутим, за сада, фортификације овог раздобља нису потврђене у средњовековној Србији (осим, вероватно, Маглича, датованог крајем XIII века). Остаци брсковске тврђаве формиранни у центру рудоносног краја, уклопљени у стеновиту конфигурацију брда Градина, на надморској висини 1.199. метара.³⁹ Насеље

³⁶ Чремошник сматра да су Брсково назвали управо Саси, по старом насељу *Briscowe*.

³⁷ Милош Живановић, „Нова сазнања о средњовековном Брскову“ *NAD* XI, 2020.

³⁸ Исто.

³⁹ Природни одбрамбени положај учвршћен је и сувим ровом са спољне стране, те је једини могућприлаз утврђењу био са истока, где је била кружна кула пречника 12 м и сачуване висине до 2 м, која својим обликом, везаним за одбрану од ватреног оружја и неуобичајеним у ранијој српској војној архитектури, указује на период с краја XIV и почетка XV века, мада се не искључује постојање старије фазе.

и трг су формирани у Догањицама, у залеђу Градине, пратећи каравански пут. Сматра се да је већина стамбених кућа била од дрвета.⁴⁰ Пронађени су и остаци грађевине, вероватно верског објекта, који се повезују са претпостављеном Сашком црквом, западног обреда, а према положају и димеензијама накнадно саграђене сакристије, има највише сличности са католичком црквом на Руднику (новцем датована од средине до друге половине XIV века). Католичке цркве су грађене због присуства досељеника и рудара, као и трговаца са Запада, којима је гарантована слобода вероисповести, у оквиру парохија. Брсковску католичку заједницу, осим рудара Саса, чинили су трговци из Котора, Дубровника и других приморских градова, а католички свечтеници, углавном немачког порекла, помињу се у Брскову већ у осмој деценији XIII века.⁴¹ Помиње се и у XIV веку, у писму папе Климента VI (од 7. јануара 1346), у коме се помиње сукоб око јурисдикције над католичким парохијама између барских и которских великодостојника. Постојале су и православне богомоље, које се не помињу у доступним документима, мада се и православни храм може довести у везу са остацима цркве са портом.

Искуство успона Брскова допринело је каснијем јачању привредне моћи Србије, утемељеном на Новом Брду, а, по Јиричеку, Брсково економски слаби већ средином XIV века. За разлику од Јиричека, Игњацио Воје, напротив, сматра да је Брсково било активно до 70-тих година XIV века. Дубровчани⁴² наводе да је са караванском трговином у Брскову завршено. Није сигурно да ли је моћ опадала постепено, након смрти цара Уроша Нејаког (1371), или нагло, након турског заузимања, 1396. године.

⁴⁰ Игњацио Воје, *Фрајменџи о Бишкову*, Историјски часопис XXIX-XXX, 93-100, 1983, 96.

⁴¹ Динић, 1955, 3-4; Митровић 2012, 26-27, према Живановић, М. Треба истаћи да се већина података о устројству насеља и њивоту резидената налази се у трговачким и сличним књигама, да се информације налазе и у записима о судским парницама, а забележено је и да су поједини Дубровчани својим конкубинама у Брскову тестаментом завештавали читава имања. Посебно је занимљиво да су католички трговци остављали значајне суме и православним светињама, па је забележено да је један дубровачки трговац даривао цркви Св. Петке поприличан износ у сребру.

⁴² 1399. и 1433.

Рудник

После Брскова, Саси пред крај XIII века развијају своју делатност и у Руднику, а од почетка XIV века делују и на подручју Копаоника. Саска делатност се убрзо почела ширити по Србији, тако да се крајем XIII и у првој половини XIV века отварају многи рудници. Анонимни писац који је путовао Србијом забележио 1308. године да је „српски краљ имао седам рудника сребра у својој земљи“. У XIV и XV веку планина Рудник постаје не само руднички, већ и трговачки, верски, привредни и мултикултурни центар овог подручја. Због свега наведеног, Рудник је представљао мамац за бројне освајаче, па се осим ковања новца, ту производило и средњовековно оружје, а о специјализацији за идређене врсте оружја сведоче и топоними, називи села као Копљаре, Штитаре и Лукаре.

Сребрница

По својој величини и обиму производње сребра, Сребрница се истицала у односу на остале подрињске руднике који су се, на неки начин, развијали у њеној сенци стално упућени на њу као центар. Иако је географски смештена на другој обали Дрине, имајући у виду постојане доласке Дубровчана и трговину, као и близину подрињских рудника, логично представља део ове привредне целине. Значајни извори података о рудницима (укључујући и трговачке путеве и насеља) јесу, поред материјалних остатака посведочених на месту некадашњих рудишта, извори из дубровачког архива, односно њихове књиге које су уредно вођене како за трговину, тако и за судске спорове. Главни носиоци успона српске привреде у овом периоду били су Дубровчани, пошто су једини поседовали капитал неопходан за покретање послова. Зато дубровачки записи о њиховим насеобинама у рударским центрима чине главне изворе за реконструкцију средњовековног рударства, трговине и занатства у овој области, односно за све оно за шта су увидели да ће им донети зараду. На основу судских спорова у којима су именовани конзули и судије, али и тужитељи и тужене стране, могуће је делимично реконструисати обим дубровачке колоније у одређеном месту, а посредно, обим и величину рударске произво-

дње. Што је колонија била већа и насељенија дубровачким племићима, то је и значај неког рударског места био важнији, односно експлоатација рудног блага у том крају била је обимнија.⁴³

Јелички рудници

Рударска окна и топионице постојале су у Овчарско-Кабларској клисури још за време Римљана, а истопљени метал се носио у Пожегу, богату Римску колонију,⁴⁴ Да је руда хрома копана овде и у средњем веку, сведоши налаз депоа средњевековног алата, највероватније рударског, недалеко од Црне стене, између Горачића и Губеревца. На подручју Горачића, посебно у засеоку Рацовац, мештани од давнина користе угаљ, ископан из приобаља речице Рајинац. У Живици постоји рудник живе, а налазиште руде хрома потврђено је 39-тих и 40-тих година прошлог века, када је „неки Бакарић из Краљева откривене радове крајем 1936. године продао фирми Е. А. Косовићи у Београду, са седиштем у улици Вука Караџића број 5.⁴⁵ Забележени су и трагови руде бакра, мангана и сл. Геолози су утврдили веће залихе кречњака на Јелици у пределу Стјеника, а у овом подручју је постојала јако дуга традиција важења различитих врста камена која су коришћена за израду тоцила, воденичких каменова, надгробних споменика и крајпуташа.

Солане

Важан монополски артикал била је со која се највише добијала из јадранских солана. Била је неопходна и веома тражена, али, због транспорта, релативно скупа. Користила се како за људску тако и сточну исхрану. Од времена Стефана Немање у Дубровнику су оба суседа делила приход од соли која се продавала Србима; једну половину је добијала општина а другу српски владар.⁴⁶

⁴³ К. Јиречек, *Трговачки пушеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, Зборник Константина Јиречека, према Јефимија Дуканић, *Рударство Србије у средњем веку*, Београд, 1959, 256

⁴⁴ Драгиша Лапчевић, *Из ужичког краја*, Београд, 1026, у: Јарослав Дашић, *Јелички рудници*, Зборник радова Народног музеја Чачак, 1978, стр. 135.

⁴⁵ Ј. Дашић, *Јелички рудници*, Зборник Народног музеја Чачак, 1978.

⁴⁶ По дубровачким законима, сва добивена со у градској области смела се продавати само или општини или солском звању (*commercium*). Со се довозила и из Апулије; тако је 1263. *commercium domini regis Sclavoniae in Ragusio* по-

Трепча

„После Брскова и Рудника, јавља се и Трепча као рударско насеље. Већ 1303. године у Трепчи се налази католичка парохија, док се Саси се помињу у Бањској повељи краља Милутина.⁴⁷ „Знаменито је место била – Трепча, источно од Митровице, која се први пут помиње 1303. године. Била је то насеобина Саса, коју су много похађали страни трговци, и она се, у Повељи бањској, изреком помиње; имала је католичку Богородичину цркву, а 1613 била је још доста знатно место. До недавно било је то пусто поље рушевина, звано Стари Трг, на потоку Трепчи, притоци Ситнице, у крају у коме су се налазили ретко насељени мухамедански Арбанаси. – У крају између Раса и Бањске лежи Рогозно с католичком црквом, која се помиње 1303; доцније је Урош II читав крај Рогозно поклонио бањском Светостефанском манастиру, којом приликом се помиње Сашка Река.“ (Константин Јиричек, *Историја Срба*).

Ново Брдо

Најзначајнији економски и трговински, руднички средњовековни центар било је Ново Брдо. Рудници Новог Брда су били посебно познати по производњи тзв. *ілам сребра* (*argentum de gla-*

дмирио своју потребу куповином у соланама Стона, Кане и Барлета. Због тога су у граду постојала два солска звања, српски *commercium comunis* и *commercium domini regis*, а касније *domini imperatoris*. Которанин Петар Бућа, цариник краља Уроша I, издао је Јакову Соркочевећу краљевску солску царину у Дубровнику за 450 перпера годишње, са плаћањем у четири obroka (rate). Касније је ова закупнина порасла на 900 перпера. Године 1357. дошло је до регулисања уговорног односа између оба стоваришта соли. Код *Commercium comunis* со су куповали људи из седам приморских покрајина, Хума, Босне и чевртина Влаха који долазе из Србије. *Commercium domini imperatoris* продавао је со свим Србима ван поменутих покрајина и осталим Власима у Србији. Со се, иначе, продавала само на четири места: ушће Неретве, Дубровник, Котор и ушће Бојане. У Котору, граду под српском влашћу, постојала је слична подела трговине сољу. О цени соли у Србији има мало података. Из једне потврде цара Уроша V за баштину сазнајемо да је кабао соли половином XIV века стајао пола перпере. Цар је, наиме, 1357. године даровао Јерини, удовици кесара Прељуба, и њеном сину Томи 500 млетачких перпера или 1.000 кабала соли годишње из китроске царинарнице на мору под Олимпом. Разни манастири су примали, као владарев поклон, сваке године извесну количину соли са складишта у Приморју; Хиландар од времена Стефана Немање, затим Бањска, Св. Арханђели, итд.

⁴⁷ Михаило Динић, *Српске земље у средњем веку*, 1978.

та), врсте сребра која је садржала значајан проценат злата (до 33%). Сматра се да је сребро из новобрдских извора задовољавало 20% европских потреба за сребром. Приходи од рударства су српским владарима омогућавали финансирање изградње манастира и цркава, као и јачање државе. Град је имао сопствену ковницу новца (од средине XIV века), а од изузетног је значаја Новобрдски закон о рудницима.

Новобрдски закон о рудницима је документ од највишег значаја и издат је 29. јануара 1412. године, али је извесно да је написан раније. Сматра се да је формулисан још 1390. године и садржи, осим правних одредби које се односе на само рударство, садржи драгоцене одредбе које се односе на уређење живота српског народа на почетку XV века (Статут Новог Брда), које је у то време било највећи рудник на Балканском полуострву. Документ је јединствен правни споменик средњовековне Србије и по својој правној и историјској вредности превазилази српске националне оквира. Сам спис је очуван у неколико познијих преписа, од којих је најзначајнији илустровани препис из XVI века, који је откривен 1959. године када је поклоњен Српској академији наука и уметности, а данас се налази у Архиву САНУ.⁴⁸ Илустровани препис Закона о рудницима, настао је око 1580. године, а на основу неколико записа на њему може се делимично пратити његов историјат.⁴⁹

⁴⁸ Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, у илустрованом препису из XVI века, откривен је 1959. године. Непосредно након њега, пронађене су још две верзије (латинична и турска) у којима нема закона о животу у Новом Брду, а поједини делови су укључени у Саски закон Сулејмана Величанственог. Франц Хочевар, тадашњи амбасадор ФНРЈ у Румунији, поклатио је 11. априла 1959. године САНУ један богато украшен ћирилични рукопис. Према тврдњи дародавца, његова супруга је рукопис купила на аукцији у Бечу. Име претходног власника је остало анонимно. Рукопис је архивиран и поверен на проучавање академику Николи Радојчићу. Он је 1962. године издао публикацију *Закон о рудницима десиоша Стефана*. Радојчић у њој пише: „Српска историјска наука није дочекала веће, и корисније, изненађење од проналаска *Светиошефанскога христовуља* до открића овога *Закона о рудницима десиоша Стефана Лазаревића*.“ По изгледу рукопис је оријенталан. Има 26 листова. Писан је на старосрпском језику. Потиче с краја XVI века. Папир је из Вероне, Удина или Фераре. Према једном запису, налазио се у библиотеци патријарха Арсенија Четвртог Јовановића.

⁴⁹ Стотинак година након настанка, рукопис је 1674. године откупио од попадије Стојне поп Георгије за 120 аспри. Крајем века, нашао се у поседу хеким-баше Алипашића, који је био османски чиновник или лекар. Он га је 1707.

У историјској науци је настао спор око датирања Законика о рудницима.⁵⁰ Ковнице новца у средњовековној Србији биле су у: Рудишту, Сребрници, Смедереву, Плани, Трговишту, Расу, Брскову, Копорићу, Звечану, Призрену, Пећи, Приштини, Новом Брду, Скопљу, Охриду, Скадру и Бару. Ковање новца била је привилегија владара. Рудници су имали обавезу да део ископане руде уступе владару. То је био порез који се називао урбур и њега су убирали урбурари. Рударска производња и трговина металом слободно се одвијала, уз дозвољено стицање трајне својине над рудником (тзв. Баштина). Уз руднике и рударске центре, односно тргове, постављане су царине које је владар давао у закуп. Рудници су могли имати више власника, а дозвољена подела власништва над рудни-

године поконио митрополиту београдско-пожаревачком Михајлу, након чега рукопис долази у посед патријарха Арсенија IV Шакабенте. Током тог периода, њиме су руководили епископи Филотеј и јерођакон Михаило, уз које је забележена 1745. година, док је на другом месту уписана 1753. године. Никола Радојчић, који је у име САНУ истраживао рукопис, сматра да се он из патријаршијске библиотеке преселио у Беч. Током наредна два века, рукопис се вероватно налазио у приватном власништву, пошто на себи нема печата неке званичне институције, да би се након Другог светског рата појавио на једној аукцији антиквитета. Рукопис је смештен у Архив САНУ, а академик Радојчић је 1962. године објавио сам рукопис и свој рад о њему под називом *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*.

⁵⁰ У самом рукопису се наводи да је настао у годину 6920, индикта 13, месеца јануара 29. Неслагање података лежи у чињеници да година 6920. од постанка света одговара 1412. години од Христовог рођења, док се 13 индикт може односити на године 1389/1390, 1404/1405. или 1419/1420, током владавине Стефана Лазаревића. Поред тога, додатну забуну у датирање уносе анахрони подаци који помињу са једне стране смрт кнеза Лазара (1371-1389), саветовању са мајком Милицом (умрла 1405) и патријархом Спиридоном (1380-1389), султана Бајазита (1389-1402), док се са друге се помиње година 1412, а сам Стефан са титулом деспота коју носи тек од 1402. године.

Према академику Сими Ђирковићу, који је разматрао аргументе обе стране, највероватније је Закон о рудницима првобитно формулисан 1390. године, а Стефан га је потврдио 1412. године након што је повратио контролу над јужним деловима државе (предели јужно од Западне Мораве), после погибје свог млађег брата Вука 1410. године. Он то тумачи устаљеном праксом владара да након освајања или доласка у посед неке територије потврди претходне повеље које се односе на те територије.

ком била је 2, 4, 8 или 16 делова (део, парс, пар, паи). Сразмерно према броју делова које су поседовали, власници, чланови рударског удружења, имали су право на добит, али и обавезу да сnose одговарајући део трошкова. Рудари су ангажовани у рудницима на различите начине: ангажовање на одређено време; плаћање према учинку – дужини ископаног ходника или количини извађене руде; и *Лемшаи* (*Lehenschaft*), посебан договор где власник уступа рудару део (процент) ископане руде. Осим рудара копача, помињу се шафари, искусни и стручни људи који су руководили радом у руднику.⁵¹ Становници Новог Брда, најразвијенијег рударског центра у то време, тражили су од деспота Стефана Лазаревића да им „учини закон о рупах“. Деспот је образовао тело од 24 „добра човека“, који су сачинили предлог закона. Да би избегао, данас бисмо рекли, сукоб интереса, деспот је саставио тело од стручних људи који нису из Новог Брда.⁵²

Закон о рудницима није само историјско-правни спис, већ је од изузетног значаја за науку са више аспеката. Сам текст је настао почетком XV века (датиран је 1412. године), али се сматра да је написан (или већи део) знатно раније. Писан је ћирилицом, али ако се има у виду да је наша средњовековна књижевност релативно мало одражавала процесе који су се развијали и живели у народном језику, као и да писаних споменика из онога времена нема

⁵¹ Слободан Вујић, *Историја српског рударства*, преузето из: *Српско рударство и геологија у другој половини XX века*, „Корени“, стр. 1-38, Академија инжењерских наука Србије, Матица српска и Рударски институт Београд, 2014, стр. 564.

⁵² Деспот Стефан у уводном делу каже да је одлучио да да закон како е и пркво вкло; заповедио је да сенађе 24 добра човека, вична раду у „рупама“..., а што учине да донесу Деспоту Стефану на потврду.“ По именима би се рекло да су састављачи Закона били из различитих крајева. Нека имена упућују на подручје данашње Србије друга на западно језичко подручје. Колико је било учешће свих ових људи у писању Закона, из текста се не види и тешко је данас одредити. Чињеница је да је главни део текста писала једна рука и да је то човек који је познавао и књижевни језик и новобрдски дијалекат, али и рударство, градски живот, занатство и др. Можда је међу позванима био неко ко је познавао све ово, али није учествовао у копању руде.

много, евидентна је важност појаве једног оваквог текста.⁵³ Лингвистички посматрано, у основи текста⁵⁴ је књижевни језик тога времена са веома много дијалекатских елемената, при чему је писац водио рачуна о књижевној норми језика.⁵⁵ Изучавање језика којим је писан овај споменик постаје „изванредно значајно и за историју српскохрватског језика и за дијалектологију. Сам текст Закона састоји се из два дела која се битно разликују по језичким особинама. Уводни (37, 38) и закључни део писани су једном руком, у првом лицу, што наводи да претпоставку да га је написао сам Деспот Стефан,⁵⁶ док је остале делове текста писао други човек,⁵⁷ који је свакако познавао и књижевни језик и новобрдски дијалекат, али и рударство, градски живот, занатство и др. Правопис је модернији, мање је традиционализма у стилу, радикалније се укидају знаци за које није било одговарајућих гласова у језику тога доба (пишчевом језику), а сам текст је „лексички свежији“.⁵⁸ Могуће да је новобрдска средина била дијалекатски измешана (што није немогиће, јер су рудари били са разних страна, верски и на-

⁵³ Душан Јовић, *О језику Закон о рудницима Десиоша Стефана*, В. *Закон о рудницима Десиоша Стефана Лазаревића*, Београд, 1962, САНУ, стр. 100, XXVI таблица са фотографским репродукцијама.

⁵⁴ Препис оригинала, 100 година млађи од оригинала.

⁵⁵ „Није искључено да је закав став писца Закона био можда условљен и специјалном наменом текста, а можда није могао заобићи велике разлике између књижевног и народног језика које су се до тог времена развиле“ (Душан Јовић, *О језику „Закон о рудницима Десиоша Стефана Лазаревића“* Јужнословенски филолог, 1968, 27, 3-4, 365-455.

⁵⁶ „Језик овога дела текста је архаичнији, правопис конзервативнији, стил елегантан, свечан, реченица дуга. Примена одређених норми карактеристичних за језик књижевности из времена Немањића овде је јасно изражена.“ „Текст је настао почетком XV века (датиран је 1412), писан ћирилицом. Споменика из овога времена нема много. Још их је мање с оволико елемената народног језика. Кад се узме у обзир да је наша средњовековна књижевност релативно мало одражавала промене које су се развијале и живеле у народном језику, онда је јасно од колике је важности појава једног оваквог текста“ (*Истио*).

⁵⁷ „Правопис је модернији, мање је традиционализма у стилу, радикалније се уклањају неки знаци за које није било одговарајућих гласова у језику тога доба, односно у пишчеву језику. Текст је и лексички свежији.“

⁵⁸ Душан Јовић, *Истио*.

ционално разноврсни, а бавили су се и различитим пословима, што објашњава различиту терминологију. Треба имати у виду и да се језик сеоског и градског становништва мењао, а могуће је и да је језик у почетку шисања био баш такав, а касније еволуирао.⁵⁹ Оваква језичка слика могла је бити и због природног интензивног мешања књижевних и народних елемената у језику образованијих људи.

У време деспота Стефана, у Новом Брду⁶⁰ су градско веће сачињавали пургари који су заједно са кнезом и војводом управљали свим градским пословима.⁶¹

О ценама занатских услуга с почетка XV века имамо опширне информације у Статуту Новог Брда деспота Стефана из 1412. године. Цене су повећане и важеће само за Ново Брдо. Из статута и законика се види да су рудари били максимално заштићени. Чл. 51 Законика о рудницима предвиђено је да рудари имају право да заложе власничку баштину, ако им власник не би на време исплатио наднице. Рудари су били привилеговани и код набавки намир-

⁵⁹ Већина синтаксичких феномена у *Закону о рудницима* иста је као у савременом језику, односно у дијалектима који су по структури најближи језику овога текста. Да је *Закон* језички комплетнији, да је укључио више могућих синтаксичких односа из дате епохе, његов значај би био још већи. Језик је од XV века до данас, еволуирао, али је остала нетакнута структура синтаксичких односа у већини случајева.

⁶⁰ Слободанка Стојаковић, *Привреда, новац и цене у средњовековној Србији*, Нумизматичар, 26-27 (2003-2004), 2008, Народни музеј у Београду.

⁶¹ Примери: Члан I Извода из Статута Новог Брда из 1412. године – закон о баштинама и војводама и о кнезу и о псуњу (порезима) – прописује да се порез за два овчија брва плаћа 1 динар; за говедо 1 динар, за црног брва, такође, 1 динар; становници жупе плаћају за 100 црних брва једног најбољег брва; на стадо од 50 брва даје се, такође, 1 брав. Испод количине од 50 брва плаћа се 1 динар. У члану 40 – О мери урбарара куда хоће – Законика о рудницима деспота Стефана из 1412. говори се о таксама које припадају урбарарима. Урбарар је за мерење добијао 2 литре динара, а хутман, као представник рударског удружења, 1 литру динара.

Члан 41. – закон о мери и венчању – (добијање рударске концесије) прописује да се код мерења рударских окана за 8 сежања (мера за дужину, један сежањ: 1,5-2 метра хутману плаћа 8 унци и ручак, за осмицу (8 делова рудног поља) Закон прописује 64 динара и ручак.

ница, што се види из чл. X – O франгарицама. (франгарице су биле продавачице хлеба, које су биле дужне да пеку и продају хлеб, онако како им се нареди). Рудари су добијали хлеб бесплатно. Исто је важило и за сир, воће, сочиво и рибу.

Порези и таксе

Српској држави су плаћане таксе за чиновничке услуге. Оне су присутне у неким владарским повељама упућеним манастирима, затим у Законицима цара Душана и деспота Стефана. Из хрисууље краља Уроша I састављене између 1254. и 1264. године, којом краљ потврђује дарове свога оца, и стрица му кнеза Мирослава манастиру Св. Петра и Павла на Лиму, сазнајемо да је такса свештеном лицу за послоухџ (сведочење), пред било којим судом, износила 2 динара. Овај члан нам се чини веома важним због чињенице да се динар, можда, први пут на старословенском језику, помиње као српска монета већ половином XIII века.⁶²

Цене за копање рудних окана

Постоје подаци и о ценама за копање рудних окана с краја XV века, када су српски рудници били под турском управом. Из турских докумената за 1488. годину сазнаје се како су локални услови утицали на висину цене рада. У тврдим стенама Новог Брда могло се десити да ископавање траје и 15 година, док се на меким теренима до жиле могло доћи и за неколико месеци. Правило је било да се копањем допире у дубину од 100 сежања. Цена копања једног сежња, код окана од 15-20 сежања, била је различита. У Кратову, нпр., плаћала се цена 1.200 аспри. У Трепчи је била велика разлика. Ишло се од 100-150-500-600-800 аспри, али, ако се радило о тврдом терену, та цена је ишла од 1.500-2.000-2.500 аспри.⁶³

⁶² Слободанка Стојаковић, *Привреда, новац и цене у средњовековној Србији* NM, Numizmatičar, et al. Numizmaticar 26-27 (2003-2004) 2008, Narodni muzej u Beogradu, 2008.

⁶³ Слободанка Стојаковић, *Нумизматичар* 26-27 (2003-2004), 2008-1.

Цене закупа царина

Регално право владара је било, између осталог, отварање нових тргова и царина. Царине су биле унутрашње и пролазне. Плаћале су се махом на трговима, важним саобраћајним местима, бродовима, итд. На име царине плаћао се десетак од вредности робе. Царина се обично наплаћивала на трговима, како би се могла лакше вршити контрола тргова. Приликом уласка робе у земљу цариници су исту пописивали, а царина се наплаћивала на тргу само за продату робу. 226. У време Деспотовине помињу се тргови у Плани, Руднику, Новом Брду, Сребрници, итд. И даље је постојала разлика између малих и великих тргова. На малим трговима се продавала јефтинија, а на великим трговима скупља роба.⁶⁴

Ковање новца

До смрти Цара Душана, право ковања новца у Србији припадало је искључиво владарима династије Немањића. Као израз државног суверенитета, ово право је спадало у велика владарска, регална права нематеријалног карактера. Владар је једини имао власт да законом пропише правила ковања новца: да одреди племенити метал од којег ће новац бити кован, да утврди састав легуре основног и помоћног метала, као и ковничку стопу. Законом о ковању новца из 1354. године, било је прописано да се у Србији новац кује искључиво у ковницама које добију дозволу од цара. Како је ковање новца било обележје владарског суверенитета, његово кривотворење се сматрало нападом на владара односно државу. Због тога су за кривотворење новца у Законику цара Душана

⁶⁴ Слободанка Стојаковић у часопису „Нумизматичар“ (поменуто раније) наводи: Године 1389. закупио је неки Дубровчанин од краља Твртка сребрничку царину за 425 литара финог сребра годишње. Око три деценије касније (1417) деспот Стефан Лазаревић је тројици ортака, Марину Градићу, Бенку Гундулићу и Јакши Водопићу, издао сребрничку царину за 3.000 литара сребра. За додатних 100 литара (укупно 3.100 литара) добили су искључиво право да само они могу мењати сребро за динаре у ковници. Деспот Стефан је око 1413. издао у закуп царину малог рударског места Селце код Рудника по цени од 50 литара сребра годишње. Године 1423. деспот Стефан је издао рудничку царину двојици браће Дубровчана за 600 литара сребра годишње.

биле предвиђене драконске казне. И Закон о рудницима кажњава кривотворење. Новчани систем средњовековне Србије базирао се на сребру. Почев од седамдесетих година XIII века, средњовековна српска држава је редовно ковала сребрни новац динар од домаће руде сребра. Новчани систем средњовековне Србије базирао се на сребру: основни новчани метал било је сребро а помоћни метал био је бакар. После цара Душана, за време владавине његовог сина, цара Уроша Нејаког, по први пут се јављају бројни случајеви узурпације владарског права ковања новца, а којој је претходио губитак дела државне територије.⁶⁵ Са смањивањем државне територије, у ослабљеном царству, стварали су се погодни услови за самовољу моћних феудалаца. Они су почели да присвајају различита владарска права, међу њима и право ковања новца.⁶⁶ Пораз хри-

⁶⁵ Већ на почетку своје владавине, Урош је на југу изгубио део Тесалије и Епира под налетом Османлија, а на северу, у Подунављу, Браничевску област која је пала под власт угарског краља Лудовика I.

⁶⁶ Доказано је да је ово право тада присвојила царица Јелена, удовица цара Душана, као и феудалци: деспот Угљеша, краљ Вукашин, краљица Јелена, Никола Алтомановић и Ђурађ I Балшић. Породица краља Вукашина ковала је новац у Призрену, а Никола Алтомановић од 1367. године на Руднику. После смрти краља Вукашина 1372. године, призренску ковницу ће приграбити Ђурађ I Балшић, а после пораза Николе Алтомановића 1373. године, рудничка ковница новца је први пут у рукама кнеза Лазара. Сви они су ковали сребрни новац динар по истим ковничким стопама као и цар Урош. Када је на престолу сменио цара Душана, Урош је у оптицају затекао тзв. императорске динаре свог оца просечне тежине 1,50 грама. Захваљујући свом квалитету и постојаности тежине, императорски динари су били коришћени као средство плаћања и ван граница Србије. Урош се, међутим, одлучио за даље обезвређивање динара, па је ковао сребрни новац све мање и мање тежине. Као и динари цара Уроша, новац феудалаца је тада стално губио на тежини. У одсуству државне централне власти која би контролисала ковање новца, под притиском терета обавеза према султану, обласни господари ковали су новац који је стално губио на тежини. Поред ових политичких, за смањивање тежине динара постојао је и важан спољни економски разлог. Наиме, у другој половини четрнаестог и на почетку петнаестог века, у Европи је дошло до велике nestaшице сребра. Криза је кулминирала после 1390. године и трајала је две деценије. Ковнице у италијанским градовима једна за другом престале су тада са радом. Једино је ковница у Венецији била поштеђена глади за новчаним металом захваљујући редовном снабдевању из српских и босанских рудника сребра.

шћанске војске од Османлија на реци Марици 1371. године, а затим исте године и смрт цара Уроша, последњег владара из династије Немањића, означили су крај јединствене, централне власти у средњовековној Србији. Распадање државе водило је распаду њеног новчаног система. Више није постојала институција ковања новца на нивоу централне власти јер такве власти више није ни било. Поједини великаши постају обласни господари и, један за другим, првенствено из фискалних разлога, почињу самостално да кују новац.⁶⁷

У првим деценијама петнаестог века, због велике потражње порасла је цена сребра, па се отварају нови рудници сребра на Балкану и обновила се и проширила експлоатација у старим коповим, те је криза несташице металам за ковнице у Европи била привремено превазиђена. Обнављањем ковања сребрног новца у ковницама италијанских градова били су створени услови за поновни размах међународне размене. Велика потражња за новчаним металом донела је процват рударству и трговини Србије. У старим ковницама се повећава производња, а отварају се и нове ковнице новца. Био је то погодан економски моменат да се престане са обезвређивањем динара и да се поново uvede ред у ковнице новца у Србији. Међутим, требало је да се стекну и повољне политичке околности: требало је поново објединити српске земље. Неколико важних политичких догађаја с почетка петнаестог века, омогућиће да започне процес обједињавања српских земаља под Стефаном Лазаревићем (1396-1427) и наследницима Вука Бранковића. Године 1402, наследници Вука Бранковића поново су постали господари своје области када су је откупили од Османлија. Они су тада примили вазалне обавезе плаћања данка султану и учешћа у његовим помоћним војним одредима. После убиства деспота Лазара Бранковића 1458. године, власт у Смедереву накратко преузима његов слепи брат, деспот Стефан, који је ковао сопствени новац па се „тако под последњим српским владарем одржавао пламичак државног и духовног живота“.

⁶⁷ Драгана Гњатовић, *Новчана аутономија у Србији под Османским сизеренством*, „Нумизматичар“ 26-27-2003-2004-2008-1.

Последњи средњовековни српски динари, ковани у Смедереву, тежили су 0,99 грама, а оболи 0,22 грама. Коначним падом Деспотовине, обележеним падом последњег упоришта српске средњовековне државе – Смедерева под османску власт 20. јуна 1459. године, средњовековна Србија губи новчану аутономију коју ће обновити тек у XIX веку.

Експлоатација, загађење и заштитна околине

Стари рударски радови очувани су као облици површинске и подземне експлоатације, односно као зарушена окна вертикалних ходника (тзв. свртњеви или пинге) или зарушена окна хоризонталних ходника (поткопи), при чему се за ближе податке морају обављати далекосежна испитивања, икључијући и сондирања. Налази велике количине шљаке⁶⁸ и делови објеката, у виду грумења запечене земље са траговима профилације, упућују на металуршки комплекс, односно топионице са пећима.⁶⁹ Да би се разликовале античке од средњовековних топионица, уз остале методе, користио се и топографски положај шљакишта, сматрајући да се у средњем веку користила енергија воде за покретање великих мехова, који су распаљивали ватру у пећима.⁷⁰

Раст експлоатације имао је за последицу и загађење животне средине, као последицу неправилног копања, праксе топљења или одлагања отпада, па се поставља питање да ли се рударство може довести у везу са појачаном контаминацијом околине и нарушавањем здравља становника. Процеси прераде, зависно од коришћене технологије, обављали су се на голим пропланцима где су дували ветрови или поред река и потока, где се користила снага водених токова. Шуме, „плућа природе“ су се крчиле не само због обрадивог земљишта, већ и због потребе за дрветом у раније помнутим процесима вађења и обраде руде. Посебно је био неправи-

⁶⁸ Згура, троска, шлакна, отопина су такође називи који се користе, поред шљаке.

⁶⁹ Богосављевић, 1989, 92 у Марко Вранић, *Ујицај средњовековној рударства...*

⁷⁰ Симић, 19521 у Марко Вранић.

лан начин сече, који је уништавао корење и спречавао да се шума обнавља, честа је била и ерозија земљишта, па су се морали доносити закони који су ово регулисали.⁷¹ Загађењу ваздуха је доприносила и навика да се отпадак, јаловина и дрва пале и остављају да горе. Испирање руда је тровало речна подручја и уништавало рибу, што је утицало на појаву недостатка хране код становништва. Због изливања отпада у воду, становници су обољевали и од гушавости, коју, у сребреничком крају, и након толико времена, описује Евлија Челебија. Топионице олова емитовале су толико отровног гаса, да се повећала смртност, а дубровачка заједница је инсистирала код самог Деспота Стефана да се „жарење руде измести ван насеља“.⁷² Поред несрећа у рудницима, и сами рудари су обољевали од разних професионалних болести, од којих су најчешће биле разне болести плућа и гихт. Дубровчани записују да на Руднику нема довољно воде исправне за пиће, због неколико топионица на Мајданској реци.

ЗАКЉУЧАК

Средњовековно рударство се базирало на обнављању рудника из претходног периода, пре свега античких, али треба имати у виду да рударење на овом тлу траје око 8.000 година (Рудна Глава, Прљуша, Плочник итд.). Економски развој српских земаља био је могућ захваљујући богатству рудника, пре свега сребра, као и ковницама новца. Прво се уз руднике формирају насеља, а затим се развијају космополитски центри, који, због велике концентрације радне снаге, посебно стручних занатлија, временом постају значајни привредни центри, који привлаче не само домаће становни-

⁷¹ Душанов закон, у Призренском препису, у чл. 123 забрањује Сасима да убудуће крче шуме ради подизања нових насеља и пшроширивања обрадивог земљишта, већ огртаничава на већ постојећа. У Раковачком препису, поменуто се ограничава и српској властели. Нажалост, ове одредбе се не поштују довољно.

⁷² Милан Момчиловић, *Заштитаа живојине средине, поглед из средњеј века*, доступно на <https://www.cepris.org/najnovije-vesti/zastita-zivotne-sredine-pogled-iz-srednjeg-veka/>

штво, већ и раднике, занатлије, трговце и рударске предузетнике из страних земаља, пре свега из Дубровника, Котора, али и Млечане. Доста података истраживачима историје рударства на српским просторима темељи се на проучавању архива приморских градова, посебно Дубровника и Котора. Ново Брдо је у XIV и XV веку било урбани и економски центар Балканског полуострва, због великог броја рудника

Присуство различитих националности и вероисповести у насељима око рудника, веома утиче на богатство језика и обичаја, коме би требало посветити бројна лингвистичка и антрополошка истраживања.

Законик о рудницима, или *Новобрдски закон*, скуп закона објављен 29. јануара 1412. године, а који је писан раније и представља јединствен споменик правне науке средњовековне Србије који по правној и историјској вредности превазилази националне оквире. Поред закона о рудницима, у тексту се налазе одредбе које се односе на уређење и живот у Новом Брду. *Законик о рудницима* *десиојџа Стефана Лазаревића* прецизно дефинише власништво над рудником, услове рада у руднику, обавезу одржавања, трајање прекида рада, мера заштите, нормира и стандардизује димензије рударских алата и прибора, што га чини веома савременим. Поред правне науке, Законик је јако значајан и са становишта социолингвистике.

Приликом експлоатације руда увек је долазило и до загађења околине, као и до јављања професионалних болести код рудара и локалног становништва.

Потпадањем Србије под османску власт, рударство полако замире, све до средине XIX века.

Јелица Р. Михајловић

СИРИНИЋ – ПРИМЕР ЈЕДНЕ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКЕ ЖУПЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Апстракт: У раду је посвећена пажња Сиринићкој жупи у средњем веку, која се налази у подножју Шар-планине, на основу доступне средњовековне писане грађе, османских дефтера из XV века; сва насеља која су постојала у средњем веку постоје и данас са готово неизмењеним називима.

Кључне речи: Сиринић, жупа, Косово и Метохија, средњи век.

Abstract: The paper focuses on the Sirinich zhupa in the Middle ages, located at the foot of the Shar mountain, based on available medieval written material, Ottoman defters from the 15th century; all settlements that existed in the Middle ages still exist today with almost unchanged names.

Keywords: Sirinich, zhupa, Kosovo and Metohia, middle ages.

Са северне стране Западни Балкан је био отворен и лако приступачан док је унутрашњост била испресецана многобројним планинама динарског масива, до обале Јадранског мора. Не постоје велике речне долине на том простору које би олакшале кретање људи и деловале као фактор који би их повезивао. Већина река има кратке токове, а оне дуже протичу дубоким кањонима и клисурама које представљају тешко премостиве препреке. Под густим шумама, између стрмих брда и планина, налазиле су се омање котлине, краће речне долине и крашка поља. Срби су ове пределе, који су били од давнина култивисани, населили. Овакве мале, природне и међусобно раздвојене целине биле су погодне за насељавање омањих заједница а не целокупног народа.¹

¹ М. Благојевић, *Српска административна подела Косова и Метохије у XII веку*, у: *Срби на Косову и Метохији*, Зборник радова са научног скупа: Српска академија наука и уметности, ур. Стеван Карамата, Београд, 2006, 125-138, 127.

Добро организована заједница Срба разбила се и разлила по омањим пределима западног Балкана који су били погодни за земљорадњу. Мале и природне географске целине које су биле повољне за обрађивање обично су населили ближи и даљи сродници, јер су најбрже могли да се организују у насељавању као и ради заштите заједничких интереса. У прастаро време словенска заједница сродника звала се *жуџа*, а старешина *жуџан*. Касније, после досељавања Срба, појам жупа везује се за природно, издвојено насељено, обрађено земљиште са климом која је била блажа. Жупа је у средњем веку захваљујући природним чиниоцима, друштвеним односима и делатностима људи постала територијална управна јединица, а на њен настанак није утицала власт.² Процес је текао у супротном смеру, повећањем становништва, повећавао се и број жупа. Жупе су у најранијој српској држави представљале територијалне и друштвене јединице које су заузимале одређени простор. Најчешће су се налазиле дуж долине реке или у оквиру крашких поља у динарским пределима, обично омеђене локалним висовима. У једном од утврђења налазило се седиште жупе којом је управљао, као што је речено жупан.³ На великом словенском простору јавља се веома рано титула жупана, за коју се сматра да је етимолошки персијског или туркијског (централноазијског) порекла. Међутим, најраније поуздано сведочанство је из VIII века, а титула жупан означавала је носиоца ниже јавне власти. За српски простор представљала је посебност јер се најчешће јавља уз особу која стоји на челу жупе, одн. одређене територијалне јединице. Жупани нису били припадници владарских породица већ су били пореклом из локалних редова. Ипак, било је могуће да споредни чланови владарског рода добију поједине жупе на управу као што се и дешавало у каснијем периоду.⁴ Населивши се по жупама Срби су се постепено груписали у неколико земаља, на тај начин сачувавши свој језик из прапостојбине, обичаје, затим осећања која припадају једном народу.

² М. Благојевић, *Н. г.*, 127.

³ М. Алексић, *Српске земље пре Немањића : од VII до X века*, Београд, 2020, 199.

⁴ *Исто.*

Код Срба је појам *жуџа* дубоко усађен па временом постаје компонента многих обласних, предеоних и локалних назива међу српским земљама, добивши веома рано, у IX и X веку значење посебне географске, управне, етнографске јединице у хијерархији државно-територијалне организације. У званичном географском значењу под жупом се подразумева природна целина мањег пространства која се одликује благом климом, заклоњена од хладних ветрова, са већом осунчаношћу, као и погоднијим условима за насељавање и пољопривреду.⁵ Према Јовану Цвијићу, становништво жупе је било изложено различитом напретку. Међутим, појам жупе се преваходно везује за управну организацију српских земаља у средњем веку и представља базу у њеној хијерархији. Средишта жупе су углавном били градови, али било је и жупа у којима их није било, или што је вероватније, у којима је град био стан старешине без вароши, односно без градског насеља. Таквог карактера су и шарпланинске жупе, а међу њима и Сиринић.⁶

Политичка судбина Шар-планине и њених жупа одвијала се између три значајне тачке: Призрен и њена жупа на северу, на југу Полог са градом Лешком и близина Скопља као и антички град Липљан са својом жупом на североистоку. Ово су били центри око којих се водила борба заинтересованих страна а решавање њихове судбине одређивало је судбину околних територија. Призрен у економском и политичком погледу имао је главну улогу, а представљао је и важну раскрсница путева. Из Призрена је водило више споредних путева, а два су била веома важна за подручје Шар-планине.⁷ Од Призрена је пут (*Расински*) водио преко насеље Село у Средској и ишао је долином Призренске Бистрице и Лепенца ка Качанику. Овим путем су повезивана насеља у Средској и Сири-

⁵ М. Радовановић, *Шар-планина и њене жуџе у косовско-метохијској области Јужне Србије : географски положај и мултиетничке карактеристике*, у: *Горани, муслимани и Турци у шарпланинским жуџама Србије : проблеми садашњих услова живота и ојшанка*, Зборник радова са Округлог стола: САНУ, књ. 50, Београд, 2000, 7-22, 10-11.

⁶ *Исто*.

⁷ С. Мишић, *Шар-планина у средњем веку*, „Београдски историјски гласник“ XII (2021), 7-17, 8.

нићу са Призреном и Косовом. Други, велики *йуџ* је полазио од Призрена на Опоље те је кроз Гору прелазиио Шар-планину и водио у Доњи Полог и Тетово. Пут је затим пролазио кроз села Горе Крстац и Други Брод и Тетовске Бистрице. У Полог је водио и пут преко Горе у долину Богованске реке као и један из Средске и Сиринића на извориште Теаречке Бистрице. Дакле, Шар-планина је у развијеном средњем веку била проходна и није представљала озбиљну препреку за повезивање становништва са севера и југа што је битно утицало на развој насеља и политичке догађаје у овој области.⁸

Шар-планина и њене жупе нису улазиле у састав српске државе која је постојала до смрти кнеза Часлава (око 950. године). За овај простор током друге половине IX и X века бориле су се Византија и Прво бугарско царство, а у то време основана је и Призренска епископија. По уништењу Првог бугарског царства Самуило (976-1014) је подигао устанак у Македонији, који је захватио и околне крајеве. Том приликом су Шар-планина и њене жупе ушле у састав Самуиловог царства и остале у њему до 1018. године, када је византијски цар Василије II Бугароубица (976-1025) укинуо државу Самуилових наследника.⁹

Епископије у Призрену и Липљану које су биле у оквиру Охридске архиепископије бринуле су о верској припадности становништва на овим просторима. После смрти цара Василија II, због лоше пореске политике избијали су устанци незадовољног становништва. Устанак Петра Одељана 1040. захватио је Балкан али нема података о крајевима око Шаре, који су свакако мање или више били захваћени побуном. Устанак Ђорђа Војтеха 1072. године у Скопљу подигнут је у близини Шар-планине.

Рашки велики жупан Стефан Немања 1183. освојио је Ду-кљу. Српска војска продрла је на југ и од Византије освојила Скопље, оба Полога са градовима Лешак и Градац као и Призрен са његовом жупом, па су се први пут у рукама Србије нашле области

⁸ Исто.

⁹ С. Мишић, *Н. г.*, 8.

око Шар-планине.¹⁰ Ипак Стефан Немања није успео трајно да задржи ове територије. После битке на Морави 1190. године Византији су опет припали Призрен и Полог, а у саставу српске државе били су од 1183. до 1190. Ове области се у житијама називају *дедовина*, што значи да су ови крајеви били од раније насељени Србима. Стефан Немањић (1196-1227) је прикључио Призренску област и оба Полога Србији 1207. после смрти бугарског цара Калојана.¹¹ Од тог тренутка Призрен је трајно ушао у састав Србије а са њиме и Сиринић. У житију своме оцу Стефан Немањић је ова освајања приписао Стефану Немањи. Шар-планина је у суштини била граница у првој половини XIII века јер је Србија у више наврата губила и освајала Полог, да би га коначно освојила 1282. одмах по доласку на власт краља Милутина. Од 1219. године једна од епископија Српске архиепископије смештена је у Призрену па је од тада становништво са ове стране Шар-планине дошло под духовну надлежност Српске цркве. Над овим простором државна и црквена власт била је важна за учвршћивање српске етничке свести.¹²

Не зна се да ли је Полог остао у саставу Србије након што је Теодор I Анђео 1220. заузео Скопље. Ипак када су Никејци Епирцима преотели Скопље 1230. граница са Србијом налазила се на Шар-планини. За време ових ратова Србија је држала Полог који је вероватно изгубила до 1261. године, када се граница са обновљеним Византијским царством поново усталила на Шар-планини. Престала је да буде граница кад је Полог за дуже време укључен у састав српске државе. За време цара Душана Призрен је постао престоница српске државе,¹³ а цар Урош I (1355-1371) на почетку своје владавине углавном је боравио у Призрену и Скопљу. Цар је био принуђен да 1365. године Вукашина Мрњавчевића начини својим савладарем, па је Вукашин завладао са обе стране Шар-планине, стављајући под своју контролу Призрен и Скопље, те су се територије око Шаре нашле у рукама једног господара. Српска војска која ће добрим делом изгинути у бици на Марици 26. се-

¹⁰ *Истио*, 9.

¹¹ *Истио*, 10.

¹² *Истио*.

¹³ С. Мишић, *Н. г*, 10.

птембра 1371. године прошла је у два наврата путевима преко Шар-планине, кретајући се између Призрена и Скопља и обрнуто. После битке на Марици Ђурађ Балшић је отерао Вукашинову кћерку Оливеру, а 1372. заузео Призрен; Вук Бранковић је до 1377. Марку Мрњавчевићу преотео Скопље. Наследник краља Вукашина Марко (Краљевић) је задржао Полог па се Шар-планина нашла између њега и Балшића, док су на истоку биле Вукове територије. Вук Бранковић је 1378. године преотео Призрен наследницима Ђорђа Балшића, па је он више од десет година контролисао Душанов град и Скопље.¹⁴ Турци су заузели Скопље од Вука Бранковића 1392. године јер није хтео да се покори њиховој власти после битке на Косову 1389. године, а од Скопља су направили седиште крајишта у коме се учврстио Јигит-паша. Користећи путеве од Скопља обронцима Шар-планине, Турци су у лето 1392. године почели да угрожавају Призрен.¹⁵ Иако је Вук Бранковић био присиљен на вазални положај, 1393/1394. није се одазвао својим вазалним обавезама па су га после битке на Ровинама 1395. Турци притисли, а 1396. и отворено напали. Вукова област је освојена а некадашњи господар Косова је скончао свој живот у заробљеништу 6. октобра 1397. године.

Изузев баштине у Дреници, Вукова област уступљена је Лазаревићима до 1402. године када је Турци враћају Мари и синовима, у којој је заведена турска управа. Призрен у то време замире као трговачки и градски центар, а 1433. године Дубровчани га наводе као место које њихови трговци више не посећују. Територије са обе стране Шар-планине Турци су после 1396. ставили под своју контролу, али је политичка граница и даље била на Шари. Први пут, област Вука Бранковића пала је под турску власт 1439. године, али је 1444. после Дуге војне враћена деспоту Ђурђу Вуковићу (син Вука Бранковића) под истим условима као и раније. Султан Мехмед II 1455. заузео је Ново Брдо а затим и целу област Бранковића са Призреном. Тиме се целокупна територија око Шаре па и сама планина нашла у турским рукама 1455. године.¹⁶

¹⁴ Исто, 11.

¹⁵ Исто.

¹⁶ С. Мишић, н. д, 12.

У средњем веку северни и североисточни обронци Шар-планине били су добро насељени, а то се пре свега односи на Сиринић, Средску и Гору које су припадале Призренској епископији од њеног оснивања.¹⁷ Шарпланинске жупе спомињу се у даровним повељама српских владара манастирским властелинствима: манастиру Хиландару на Светој Гори из 1276. и 1308. године и др., Дечанском властелинству (1330), Призренској епископији (1336), властелинству манастира Светих Архангела код Призрена из 1348, 1355. године и др. У исправама су навођене већине данашњих насеља под њиховим садашњим именима. Закоником цара Душана регулисани су статус, права и обавезе жупе. Жупа у Законику српског цара улази у систем правне регулативе средњовековне Србије чију хијерархију управне поделе чине: земље, градови, жупе и крајишта. Жупе и крајишта углавном представљају синониме јер су се пограничне жупе називале крајиштима. Села су примарне јединице које људи насељавају, док је жупа више административни и географски појам. Ипак све оно што Цвијић каже да чине жупе уствари су чинила села. Појам жупе се одржао у српским земљама, нарочито на Косову и Метохији. У многобројне жупе спадају Призренски Подгор, Гора, Опоље, Средачка и Сиринићка жупа.¹⁸ Сиринић је једна од најстаријих помињаних средњовековних жупа у којој је, захваљујући природним приликама, било веома развијено сточарство.¹⁹ Назив Сиринић је словенско-српског порекла и односи се на један од главних производа сточарске производње, сир, који је у овој жупи представљао главну компоненту традиционалне материјалне културе.²⁰

Шар-планинска жупа Сиринић је мала, затворена и издвојена предеона целина која је сачувала многе специфичности из прошлости до данашњих дана и представља тешко приступачну корутину под Љуботеном. Лепенац излази из ње дубоком клисуром која је горњи и средњи слив истоимене реке. Грмовата гора, Прозрак са развалинама градића Петрича и Језерачка планина за-

¹⁷ *Истио*.

¹⁸ М. Радовановић, *Н. г*, 12.

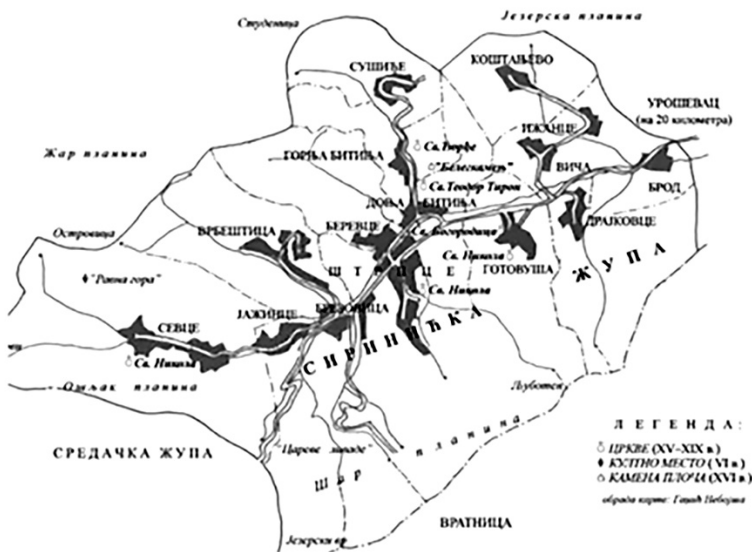
¹⁹ Т. П. Станковић, *Пушине белешке по Старој Србији : 1871-1896*, Београд, 1910, 50-51.

²⁰ М. Радовановић, *Н. г*, 15.

грађују Жупу са севера. С лепеначке стране планине су гломазне, шумовите и углавном без бочне разгране али ниже од Шаре су питомије, богате пашњацима и ливадама. Сиринићка жупа кроз клисуру Лепенца и преко Превалца (око 1600 м н. в.) комуницира са Косовом или са Средском и Призренском облашћу.²¹ У оквиру Сиринићке жупе налазе се 16 села (насеље Брезовица настало је шездесетих година XX века). Међутим, Бранислав Нушић наводи да Жупа има 17 села, што значи да су убројана и села Бурник и Семање, иако се ова насеља налазе изван природне границе Сиринићке жупе.

Област као посебна жупа спомиње се, дакле, још у средњем веку. Њено име се у старој транскрипцији бележи као *Sirinikú* и јавља се у трима повељама цара Душана.²²

Карта Сиринићке жупе – (Небојша Г. Гаџић, Црквенна архиепископура во северниот дел на Шар планина, Patrimonium, год. 7, бр. 12/2014, Скопје, 227-241, 229)

²¹ Ј. Цвијић, *Шар-планина*, у: *Сиринић, Средска, Гора и Ојоле : насеља, порекло сџановништва и обичаји*, Приредио Борисав Челиковић, Београд, 2017, 9-27, 15.

²² А. Урошевић, *Шарпланинска жупа Сиринић*, Годишен зборник, књ. 1, Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје, 1948, 52.

Први помен Сиринићке жупе налази се у једном средњовековном јеванђељу, на пергаменту из XIII века и чува се у Националној библиотеци у Паризу (број 25). На њему су сачувана три записа. У једном је непознати књигописац забележио: „у Сиринићких краљеву лагатору“ (гласоноши). У другом се помиње да краљ (Стефан Милутин или Стефан Дечански) „22. јула узео Табану овце а њега свеза“ (Милутин или Стефан Дечански је ухапсио извесног Табана, а све његове овце запленио).²³ Ово одузимање Табановог стада десило се у војничко-економском пункту краљевске власти у Сиринићу.²⁴ У трећем је забележен можда и најстарији српски средњовековни стих, поетски вапај о једној неретко гладној години: „О колика ми је тужица! Проса немамо, а за пшеницу не говору“. Други помен Сиринића потиче из 1331. године када краљ Стефан Душан даје повељом пиргу манастира Хиландара поред осталих имања и права, „планину Млечни ИТ²⁵ више Сиринић“. Ови најстарији записи са поменом географских назива и оваца јасно указују на привредну делатност ове жупе, а то су сточарство и његови производи.²⁶

Село Селце (данашње Севце) у Сиринићкој жупи припало је највероватније пре 1355. године Коришкој метохији, које је приложио Душанов властелин Тошоје.²⁷ Најзападнији крај Сиринићке жупе представља село Севце које је, према свему судећи, припадало највероватније суседној жупи на западу јер се помиње као насеље изван Сиринића. Таква административна подела остала је и кроз читав период турске владавине јер су села Севце и Јажинце потпадала под Призрен, а не као остала сиринићка села под Приштину а касније под Урошевац. Такву поделу затекло је и ослобођење ових крајева од Турака у Првом балканском рату 1912. године.

²³ М. Ивановић, *Прилози о сјоменицима Метхохије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе*, Саопштења 15, Београд, 1983, 195-220, 210.

²⁴ Р. Јовићевић, *Име једне шарџанинске жупе*, Прилози за књижевност и језик историју и фолкор, 68-69 (1-4), Београд, 2002, 105-110, 110.

²⁵ Прасловенска реч од глагола ИТИ, што би значило ићи; овде има значење ПУТ.

²⁶ М. Ивановић, *Н. г.*, 210.

²⁷ С. Б. Младеновић, *Средњовековни њоседи манастира Хиландара на Косову и Метхохији*, Црквене студије, бр. 11, Ниш, 2014, 309-327, 320.

Сиринићка жупа је у периоду српско-турског двовлашћа над већим делом Косова и неких суседних крајева (1393-1455) припадала нахији Морава у саставу области Вука Бранковића, па је била обухваћена турским пописом 1455. године.²⁸

У опширном катастарском попису области Бранковића становништво Сиринићке жупе било је српско а у садашњем називу спомињу се села: Битиња са 47 кућа, Готовуша 64,²⁹ Иштрпце (Штрпце) 65, Вича 42,³⁰ Коштањево 20 кућа,³¹ Врбештица 53 куће.³² У попису село Брод назива се Пуруд,³³ са 38 кућа. Село Селце – Севце (припада Призрену), имало је 86 кућа,³⁴ а Јажинце 29.³⁵

Војнички дефтер из 1455. године помиње да је у нахији Морава било војнука пешака (пешадинаца) у шест села, од којих се четири налазе у Сиринићкој жупи: Штрпце (*Istrbçe*), Готовуша (*Kotoviša*), Горња (Korna Vitina) и Доња Битиња (*Pitina*).³⁶

РЕЗИМЕ

Сиринићка као једна од најстаријих средњовековних помињаних жупа обухвата простор између Метохије на северу, Средачке жупе на западу, Тетовског Полога на југу и јужног Косова на истоку. У њеном оквиру налази се 16 села. Први помен Сиринићке жупе је из XIII века. На њему су сачувана три записа. Главна при-

²⁸ М. Радовановић, *Н. г.*, 39.

²⁹ *Oblast Brankovica : opsirni katastarski popis iz 1455*, I, Orijentalni insitut, Sarajevo, 1972, 40-41.

³⁰ *Исџо*, 149-150.

³¹ *Исџо*, 150-151.

³² *Исџо*, 152.

³³ Због немогућности правилног изговора речи где има више сугласника Турци су прибегавали бележење речи на основу свог изговора. Пример тога је село Брод у Сиринићкој жупи. Турци нису могли правилно да изговоре Брод, па су у попису забележили Пуруд.

³⁴ *Oblast Brankovica : opsirni katastarski popis iz 1455*, I, 152-153.

³⁵ *Исџо*, 154.

³⁶ Т. Катић, *Војнички дефтер из 1455. за санцаке Крушевац, Вучијирн, Призрен и вилајете Звечан, Јелеч, Рас, Сенице и Ходигед*, Историјски институт, књ. 17, Београд, 2022, 73.

вредна делатност Жупе била је сточарство, а Сиринић је добио назив по главном производу – сиру. Душанов властелин Тошоје приложио је средином XV века сиринићко село Селце Коришкој метохији. У дефтеру из 1455. године наводе се села Штрпце, Битиња, Готовуша, Пуруд (Брод), Вича, Коштањево, Врбештица, Севце и Јажинце са искључиво српским домаћинствима.

SUMMARY

Sirinichka zhupa, as one of the oldest medieval mentioned zhupas, covers the area between Metohia in the north, Sredachka zhupa in the west, Tetovski Polog in the south and southern Kosovo in the east. There are 16 villages within its boundaries. The first mention of Sirinichka zhupa dates back to the 13th century. Three records have been preserved on it. The main economic activity of the Sirinich zhupa was cattle breeding, and was named after its main product – cheese (Serbian – sir). Lord Toshoye, under Emperor Dushan's command, annexed the village of Seltse in the mid-15th century to metochion Korisha. The 1455 register lists the villages of Shtrptse, Bitinya, Gotovusha, Purud (Brod), Vicha, Koshtanyevo, Vrbeshitsa, Sevtsse and Yazhintse with exclusively Serbian households.

ЛИТЕРАТУРА

- Марко Алексић, *Српске земље пре Немањића : од VII до X века*, Београд, 2020.
- Милош Благојевић, *Српска административна подела Косова и Метохије у XII веку*, у: *Срби на Косову и Метохији*, Зборник радова са научног скупа: САНУ, ур. Стеван Карамата, Београд, 2006, 125-138.
- Милан Ивановић, *Прилози о сиринићима Метохије, Новобррске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе*, Саопштења 15, Београд, 1983, 195-220.
- Радојица Јовићевић, *Име једне шариланинске жупе*, Прилози за књижевност и језик историју и фолкор 68-69 (1-4), Београд, 2002, 105-110.

- Татјана Катић, *Војнички дефилер из 1455. за санџаке Крушевац, Вучи-џирн, Призрен и вилајете Звечан, Јелеч, Рас, Сенице и Ходигед*, Историјски институт, књ. 17, Београд, 2022.
- Синиша Мишић, *Шар-џланина у средњем веку*, Београдски историјски гласник XII (2021), 7-17.
- Срђан Б. Младеновић, *Средњовековни поседи манастира Хиландара на Косову и Метихији*, Црквене студије, бр. 11, Ниш, 2014, 309-327.
- *Oblast Brankovica : opsirni katastarski popis iz 1455*, I, Orijentalni insitut, Sarajevo, 1972.
- Милован Радовановић, *Шар-џланина и њене жује у косовско-метихијској области Јужне Србије: географски положај и мултиетничке карактеристике у : Горанци, муслимани и Турци у шарџланинским жујама Србије : проблеми садашњих услова животоа и описанка*, Зборник радова са Округлог стола: САНУ, књ. 50, Београд, 2000, 7-22.
- Тодор П. Станковић, *Пушине белешке по Старој Србији : 1871-1896*, Београд, 1910.
- Атанасије Урошевић, *Шарџланинска жуја Сиринић*, Годишен зборник, књ. 1, Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје, 1948.
- Јован Цвијић, *Шар-џланина*, у: *Сиринић, Средска, Гора и Опоље : насеља, порекло становништва и обичаји*, Приредио Борисав Челиковић, Београд, 2017, 9-27.

Немања Караџанџић

БЕЧЕЈ И ОКОЛИНА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Сажетак: Први писани подаци о Бечеју су из 1091. године, у којима се Бечеј помиње као место код ког су Кумани, предвођени челником Каполцом, прешли Тису. Средњовековно село Бечеј помиње се 1238. године у даровници угарског краља Беле IV одреду крсташа Јовановаца из Секешфехервара. Претпоставка је да су они, након продора Татара у Панонску низију, подигли утврђење на речној ади, која ће у наредним вековима служити као царинарница и бастион. Развоју места и настанку тврђаве у XIV веку у великој мери је допринела и околност да се Бечеј налазио на важном средњовековном путу који је повезивао Бачку и западне територије Угарске са Трансилванијом и доњим Дунавом. Бечеј је током своје бурне историје неколико пута мењао феудалне господаре. У њему су се смењивали српски и мађарски континент. Био је у поседу деспота Стефана Лазаревића, а потом угарској племићкој породици Лошонци. Враћа се у српске руке након што га је угарски краљ Жигмунд Луксембуршки, поверио деспоту Ђурађу Бранковићу. Током читавог средњег века, Бечеј са околином ће бити константан камен спотицања између великих кућа. На њега ће претензије остварити Јанош Хуњади и његови наследници, гроф Миклош Силађи, као и једна од најутицајнијих угарских властелинских породица Сакољи. Након Мохачке битке и нестанка Угарске са историјске сцене, Бечеј ће постати плен у сукобу Фердинанда Хабзбуршког и Јована Запоље. Мехмед Паша Соколовић га осваја 1551. године, и наредних 150 година, овај стратешки значајан град, егзистира у оквиру Сегединског санџака. Након битке код Сенте 1697. године и протеривању Турака из Бачке, Бечеј постаје важно место у будућој Војној крајни.

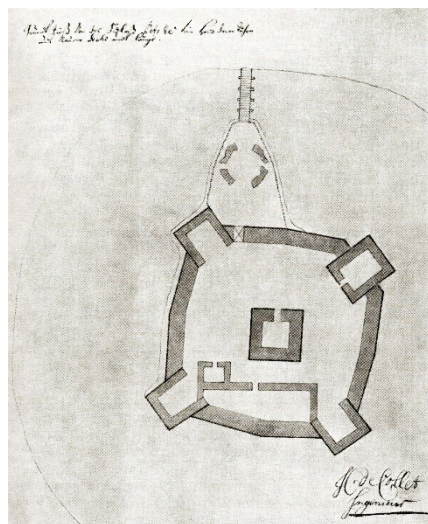

Кључне речи: средњи век, Мохачка битка, тврђава, Перлек, Ботра, Ђурађ Бранковић, Османско царство, Карловачки мир.

Остаци бечејске тврђаве налазе се на некадашњем острву Тисе, између Старог и Новог Бечеја, који је данас, након регулационих радова, већ део копна. Са становишта управе, током историје, тврђава је припадала жупанијама, које су се налазиле на левој обали реке. Међутим, у средњем веку имала је неколико поседа и у жупанији Бач. Тај простор, након оснивања мађарске државе, припао је жупанији Чанад, а касније жупанији Кеве, напослетку – у првој половини XIV века – тврђава ће постати центар новоосноване жупаније Торонтал. Поседовала је важну улогу при преласку Тисе, а и приликом заустављања непријатељских бродова, који су надирали реком. Прилично исцрпне податке о бечејској тврђави изнео је Рудолф Шмит у својој студији *Град Бечеј*, објављеној 1939. године у Гласнику Историјског друштва. У овом раду, поред других историјских извора, аутор се углавном служио архивским материјалом из *Kriegsarchiv Wien*,¹ У њему се чува и план тврђаве Бечеј са свим подацима, који је почетком XVIII века израдио аустријски инжењерски капетан Јохан Кристијан де Колет непосредно пре рушења утврђења. Према тим подацима, тврђава је била типичан средњевековни град на води, изграђен на најповољнијој тачци (острву). Имала је квадратну основу са по једном кулом у сваком од углова, повезаних благо истуреним бедемима. У средишњем града налазила се највиша, Донжон кула, командно место и последње прибежиште у случају опсаде. Ван бедема, код источног улаза у тврђаву, постојала је округла кула, као додатна стража на прилазу граду путем дрвеног моста. Снажни бедеми и високе куле зидани су углавном од камена, по свој прилици донетог Моришем и Тисом, из планинских предела.

Нажалост, бечејска тврђава је плански до темеља срушена почетком XVIII века, а данас из воде извиру само обриси остатака зидина и темеља. Овај рад настао је са циљем да расветли историјат тврђаве од њене градње, па све до рушења и на тај начин попуни одређене историјске празнине.

¹ Ратни Архив у Бечу.

План бечејске тврђаве,
Јохан Крисијан
де Колеџи

НАЈСТАРИЈИ ПОДАЦИ О НАСЕЉУ БЕЧЕЈ

Први писани извори у којима се име места наводи као Бечеј (*Bechey*), датирају из XIV века, а налазе се у једној од најзначајнијих мађарских хроника, под називом *Хроника у сликама* (*Képes krónika*), а односе се на 1091. годину. Тог лета државу су изненада напали Кумани. Данас се још увек нагађа одакле је напад уследио. По једним претпоставкама, Кумани су на северу прешли реку Тису поред насеља Катајд, развојили су се на три стране и један од ових наоружаних група опустошила је жупанију Чанад. Пљачкашке оружане групе састале су се испод јужне избочине жупаније Чанад – код Бечеја. Краљ Ладислав (1077-1095), који је тада ратовао у Славонији, кренуо је у потеру и сустигао их је поред Тамиша, код потока Погарди. Велики део куманских бораца је убијен. По другој варијанти, која је вероватнија, исте године под вођством Банека и Тугар кана, армија Кумана кренула је у испомоћ Византији, и заједничким снагама су нанели велики пораз Печенезима – који су пустошили царство. Том приликом један део Кумана није се вратио на простор који се налази код доњег тока Дунава, него су пустошење наставили у Мађарској – остали део приче слаже се са

горе наведеним.² Нажалост, ово се не може узети као непобитни доказ, јер је хроника написана у XIV веку. Код Бечеја се налазио важан прелаз преко реке, па је врло вероватно, да се ради само о анахронизму.

Tabula Hungariae

Поуздано знамо да је у XIII веку, на обали реке Тисе, било једно село које се звало Бечеј. У једном документу краља Беле IV (1235-1270), из 1238. године, помиње се Векеј (*Wechey*), који је до

² Péter Havassi, *Kronológia in : Zúduló sasok Új honfoglalók –Besenyők, kunok, jászok a középkori alföldön*, Gyula, 1996, 19-20.

тада припадао бачкој тврђави, односно жупанији Бач. Претпоставља се да је био смештен на десној обали Тисе, али локација никада није тачно утврђена. Ово село се налазило недалеко од села по имену Чурлак (*Churlak*).³ Оба села је краљ даривао мађарским члановима реда Светог Јована, који је имао своје седиште у Секешфехервару.⁴ Краљ је у документу навео да се поред бечејског пристаништа, поруше сви везови и пристани у околини, како се не би умањио приход бечејског објекта – који је, такође, намењен редовницима.⁵ О изградњи тврђаве, међутим, не располажемо поузданим подацима. По неким претпоставкама подигли су га крсташи након татарске најезде 1241. године. На тај начин су желели одбрани ово подручје од следећег татарског напада, чија је могућност тада постојала.⁶ Међутим, немамо сазнања о томе да су редовници у то време учествовали у било којој изградњи. Татари су у потери за краљем Белом IV прешли реку Дунав и Тису, где су и у јужним пограничним деловима земље наставили са пустошењем. Претпоставља се да је том приликом и ово место уништено, као и остала насеља у јужној низији. Нажалост, због недостатака изворних података у следећих 50 година, ништа не знамо о судбини овог насеља. Не знамо ко је и како, али насеље је поново изграђено, међутим, одузето је крсташима из Фехервара, пошто је у папском катастру за убирање пореза десетине, град поново придодат Главном деканату у Бачу, односно заједници више жупа.⁷

Смрћу Андрије III, изумире династија Арпадовића. Новом краљу Карлу Роберту (1308-1342), који је потекао из династије Анжу, предстојала је вишедеценијска борба како би учврстио власт у држави. Из времена када су вођене крваве борбе, у више списа се

³ Роланд Шурањи, *Трагом бечејске тврђаве – од најстаријих времена до Мохачке бишке*, Дистрикт I, Градски музеј Бечеј, 2022, 41-42.

⁴ Столни Београд.

⁵ Atilla Pfajfer, *Vač u poznom srednjem veku do opadanja osmanske moći*, Novi Sad, 2019, 14.

⁶ László Szekeres, *Középkori települések Északkelet- Bácskában, Újvidék*, 1983, 20.

⁷ Tivadar Ortvy, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve 1. 1894*, 340.

појављује град под именом Хаснош (*Hozinis, Hoznus*), који је лоциран на левој обали Тисе, у жупанији Торонтал. Ако прихватимо претпоставку да је Хаснош (*Hasznos*) заправо назив за каснију бечејску тврђаву, она је већ 1304. године била спремна да одбрани насеља у окружењу. Археолошко ископавање којим је руководио Шандор Нађ 1971. године, открило је да су спољашњи ободи зидина тврђаве обложени опеком која се производила у време владавине Арпадовића.⁸ Имајући то на уму, логичан је закључак да је зид изграђен пред крај XIII века. Око 1310. године тврђава је у поседу Угрин Чака, обласног господара јужних граничних територија који је од почетка борбе за престо подржавао напоре Карла Роберта.⁹ Његовом смрћу, 1311. године, тврђава је вероватно припала круни, односно владару. Локација за тврђаву није одабрана случајно: контролисан је један од важних прелаза преко реке Тисе, који је био повезан са путем Сегедин – Петроварадин, на десној обали. Овај пут водио је према Бодрогу.¹⁰ Пут на левој обали Тисе ишао је у правцу Чанада, тј. бискупском седишту и спајао више насеља.¹¹

У писаним изворима из 1319. године, појављује се име племића Тамаша Сечењија (*Szécsényi Tamás*), као кастелан тврђаве. Године 1322. у својству кастелана спомиње се Миклош Сечи.¹² Тада, па све до 1326. године, тврђава је припадала жупанији Кеве. Исте године од поменуте жупаније отцепљен је део територије и основана жупанија Торонтал са центром у бечејској тврђави. Познато нам је да је у то време изграђена једна друга тврђава под називом Хаснош, на простору садашње Матре. Први писани спо-

⁸ Zoltán Kalapis, *A millénium éve – Várrom a Tisza alatt*, Нід (година 64, број 10), 2000.

⁹ Золтан Чемере, *Утврђења и фортификације на илу Банаџа од 10. до 16. века*, Нови Сад, 2016.

¹⁰ György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I*, Budapest, 1963, 214.

¹¹ З. Чемере, *Нав. гело*, 495.

¹² Erik Füged, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, Budapest, 1977, 106.

меници ове фортификације потичу из 1329. године.¹³ Да је поуздано реч о бечејској тврђави потврђује и брачни уговор из 1338. године, између Лајоша, сина Карла Роберта, и Маргите, ћерке моравског маркгрофа Карла Луксембуршког, у коме се први пут појављују два имена једно поред другог. Уговором маркгроф Карло даје мираз од 10.000 марака, а краљ је, у виду свадбеног поклона, даривао 25.000 марака, уз гаранције да ће Маргити поклонити и сегединску и бечејску тврђаву са свим припадностима и припадајућим правима.¹⁴ Карло Роберт је заправо тврђаву дао као залог у корист своје снаје. У овом документу тачно и недвосмислено стоји назив Хазинис, односно Бечеј, по којем знамо да је реч о тврђави на обали Тисе. Зашто је добио тај назив, и због чега је ово име касније пао у заборав, остала је тајна, коју историчари не могу расветлити. У каснијим столећима појављује се искључиво као Бечеј (*Bechee, Bechey*). Тај назив стоји и у документу из 1341. године, који је поднет у једној парници о додељивању власништва, где се помиње велики пут између Бечеја и Борђоша (*Bechee-Borgyos*).¹⁵

У то доба, тачније половином XIV века, утврђење је било у власништву монарха. Међутим, то не значи да је Бечеј био и слободан краљевски град, како то наводи Лазар Мекчић. Са сигурношћу можемо констатовати да је реч о значајном насељу, првенствено због речног прелаза где се убирао порез. Даље, извори нам казују да су се у месту организовали и вашари, па можемо закључити да је и трговина била развијена.¹⁶ Тврђава је, по свему судећи, 1386. године из власништва краља прешала у приватни посед, када ју је краљ Жигмунд Луксембуршки (1387-1437), даривао Ласлу и Иштвану, синовима Иштвана Лошонција (*Losonczy*). Обојица су ускоро именована за жупане области Тамиша.¹⁷

¹³ Zoltán Berki, *A Mátra, turistaatlasz és utikönyv*, Budapest, 2002, 128.

¹⁴ Josef Chytil, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII/1*, Brno, 1858, 18.

¹⁵ Ferenc Sebők, *Anjou kori oklevéltár XXV*, (1341) Budapest – Szeged, 2004, 357.

¹⁶ Boglárka Weiss, *Vásárok a középkorban*, Векови год. 144/6, Budapest, 2010, 1487.

¹⁷ Elemér Varju, *Oklevéltár a Tomaj nemzetiségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I 1214-1457*, Budapest, 1908, 386.

БЕЧЕЈСКА ТВРЂАВА КАО ЦЕНТАР ФЕУДАЛНИХ БОРБИ

Почетком XV века припретила је нова опасност. Наиме, на јужним границама државе појавиле су се Османлије, које су тада већ покориле велики део Балканског полуострва. Јужни суседи Мађарске постали су турски вазали, а та судбина задесила је и Српску деспотовину. Пошто се нови непријатељ приближавао из правца југа, јужна гранична подручја добијала су на значају, па се и о нашој предметној тврђави говори све чешће. Српски деспот Стефан Лазаревић (1402-1427) налази се у незавидној ситуацији, јер поред тога што су га приморали на сарадњу са Османлијама, био је изложен и притиску Мађарске. Он, као и његов наследник, желели су да са обе стране живе у миру и спокојству. Због тога, 1404. године, постао је мађарски вазал, уз обавезу да у случају потребе пружи свестрану помоћ монарху. Заузврат је добио велике поседе у Мађарској. Нажалост, нема података о томе, да ли је том приликом добио и бечејску тврђаву, претпоставља се да је господар утврђења на Тиси постао тек 1411. године када је уследио други велики талас даривања.¹⁸ Са сигурношћу знамо да је 1411. године тврђава била у његовом поседу. Наиме, по једном историјском документу знамо да је краљ Жигмунд послао писмо деспоту и општини жупаније Торонтал, у којем тражи истражни поступак у вези са једном злоупотребом¹⁹. Неспорно да је центар жупаније Торонтал бечејска тврђава, те логички следује, да је била у поседу деспота Стефана.²⁰ Пошто је Деспот Стефан Лазаревић умро 1427. године не оставивши потомке, своју деспотовину, поседе у Мађарској – изузев три пограничне тврђаве: Београд, Голубац и Мачву, завештао је сину сестре своје мајке Ђурађу Бранковићу. Како је наведено у хроници Туроци (*Thuróczi*), Ђурађ је, за горе поменуте

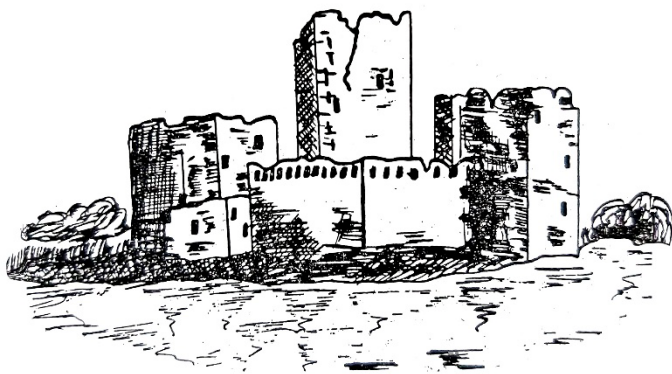
¹⁸ Aleksandar Krstić, *Familiars of the serbian despots in and from the territory of Banat 1411-1458*, in: *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th-16th centuries)* ed. Zoltan Iustin, 2019, 94.

¹⁹ Lajos Thallóczy, Aldásy Antal: *Monumenta Hungariae Historica 4. Diplomataria 33: Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. Magyarország és Szerbia összeköttetések oklevéltára 1198-1526*, Budapest, 1907, 56.

²⁰ У том писму Миклош Визкези (*Vizközi Miklós*) и Габор Пошафи (*Pósafti Gábor*) наводе се као поджупани и чланови породице деспота.

тврђаве и своје услуге, добио од краља Жигмунда велике поседе у Мађарској, међу осталима тврђаве: Сланкамен, Келпенч, Бечеј, Вилагошвар, Токај, Мункач, Таја и Регец, те градове Сатмар, Бесермењ, Дебрецин, Тур и Варшањ.²¹ Како Туроци тврди, један део тих поседа припадало је деспоту Лазаревићу, дакле, нису били краљевски поседи да би могли бити предмет даривања, па су као оставштина приспели у власништво деспота, док ће неке добити касније за време владавине краља Алберта I (1437-1439) и краља Ладислава I (1440-1444). Обзиром да немамо податке који би оспорили горе наведено, претпостављамо да је бечејску тврђаву стекао путем наслеђивања – где је боравио више пута. Да је посед био у власништву деспота потврђује и путопис француског дипломате Бертрадон де ла Брокијер (*Bertradon de la Broquiere*), наиме, долазећи из Београда прошао је Бечејом, прешао преко Тисе, која је на том делу била дубока и широка, те сам тврди, да су град и тврђава у поседу деспота.²² О тврђави имамо много више информација из четрдесетих и педесетих година XV века, пошто ће тада бити у унакрсној ватри два највећа велможа Угарске, Ђурађа Бранковића и Јаноша Хуњадија. У то време неколико пута је мењала власника.

Изглед бечејске
тврђаве,
скица Рудолфа
Шмитца

²¹ Р. Шурањи, *Нав. дело*, 47.

²² István Szamota, *régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054-1717*, Budapest, Franklin társulat, 1891, 91.

Након смрти Алберта I Хабзбуршког, на тлу Угарске започеле су крваве борбе. Државу је додатно слабио грађански рат, у којем су са једне стране били племићи, поборници удове краљице, а на другој савезници младог пољског краља Ладислава. У то доба имамо повећани број података који се односе на Бечеј. У наредних неколико година често се појављује у документима, где се именују и његови власници. Први документ је с почетка 1440. године, када деспот тврђаву даје као залог Ладиславу, сину Михаља Гестија (*Gesztí Mihály*), који му је био род и капетан више утврђења. То је, по свему судећи, чинио по овлашћењу краљице Елизабете коју је подржавао. Пошто се у појединим документима појављују различити називи насеља, која припадају тврђави, навешћемо и њихова имена. У горе споменутом документу, тврђави гравитирају следећа насеља: у жупанији Торонтал то су: Арача, Ецехида, Аради, Зеткирал, Башаид, Бечкерек, Ендред; а у жупанији Бач: Чирек, Перлез (*Chyrek, Perlek*) – оба с правом убирања пореза, Азонфалва (*Azonfalwa*), Чук (*Chyk*), Петереве (*Petherrewe*) и Пезер (*Pezzer*).²³

Због тога што се у започетом грађанском рату Бранковић није налазио на страни новог потенцијалног владара Ладислава I, када је исти ступио на трон, одузео му је поседе. По једној претпоставци, то се догодило пошто је желео да се син старог деспота ожени Јелисаветом, јер би на тај начин стекао право на угарску круну.²⁴ Десило се то баш у доба када је и Српска деспотовина привремено пала под власт Османлија, те је деспот безмало остао без икакве непокретне имовине. Тада је тврђава у Бечеју, са свим припадностима, поклоњена породици Талоци (*Tallóci*), која је била у успону. Они су већ поседовали неколико тврђава и племићких титула, пре свега због борбе, коју су водили са Османлијама на јужним рубним подручјима земље. У сачуваном документу, у којем се спомиње нови власник, наводи се следеће: *Франк Талоци, кайетан београдске тврђаве и бан провинције Серен, позива сџановништво жујаније Бач и Тороншал, шј. жишеље насеља који травиши-*

²³ Александар Крстић, *Донација Ђурађа Бранковића Павлу Биринију из Вероне*, проблем аутентичности, in: Иницијал, Часопис за средњовековне студије 4, 2016, 214.

²⁴ Стела Гашпаровић, *Србија и Угарска 1402-1460*, Београд, 2016, 145.

рају бечејској тврђави, да се сшава њог команду Михаља Доција (*Dóchi Mihály*) и Иштивана Хорваџа (*Horvath István*), новоизабраним касџеланима тврђаве. У то доба тврђави су припадала следећа насеља: Перлек (*Perlek*), Чикте (*Csiktő*), Асоњфалва (*Asszonyfalva*), Чурог (*Csőreg*), Ујфалу (*Újfalu*), Сенткираљ (*Szentkirály*) и Ендред (*Endred*).²⁵ Писмо је упућено становницима наведених насељених места. Пошто деспот тада већ није ни имао поседе, заклео се на верност Ладиславу, који ће му вратити имања. Након што је повратио Бечеј и остале поседе, будимски Каптол је оверио веома интересантан документ, који је заправо даровно писмо Ђурађа Бранковића, издат 1442. године у којем највећи део својихседа у Босни и Мађарској – међу осталима 5 тврђава – дарива Павлу де Бирини из Вероне, свом наводном рођаку.²⁶ Не зна се ко је споменута особа, па је дуго владало мишљење, да је реч о фалсификату, међутим, предметни документ, по форми и спољашњом изгледу, малтене у потпуности одговара документима које је будимски Каптол евидентирао. У даровном писму се спомиње тврђава у Бечеју заједно са опидумом идентичног назива, који располаже правом превоза преко реке и правом убирања пореза.²⁷ Оно што се поуздано зна, Павле Бирињи никада није постао власник споменуте имовине, те се више његово име не спомиње нити у једном документу. Следећих година постојала је шанса да деспот врати своју имовину, али се тада на позорници историје појављује Јанош Хуњади, који је над Османлијама извојевао неколико значајних победа. Деспот га више пута моли за помоћ. Првом приликом организује се поход, у којем ће Хуњади и Ладислав I нанети неколико пораза турској војсци. Побеђене Османлије, пре свега због опасности која прети са истока, показују намеру до склопе мировни споразум. Зарад тога, деспот, поред злата, Хуњадију нуди и своје поседе у Мађарској, само да не пристане на примирје. Тражи од њега нови поход. Без обзира што се нови завршио трагичном би-

²⁵ Мађарски национални Архив, Дипломатски архив (Q секција), породична писма (Q 93) – 55215.

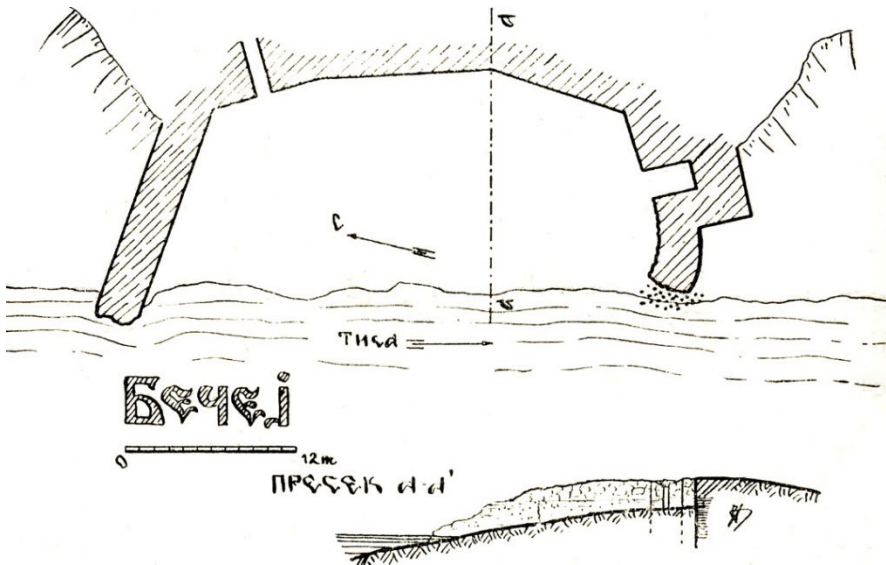
²⁶ А. Крстић, *Нав. гело*, 213.

²⁷ Frigyes Pesty, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországhan és a rácz despota cím*, in: *Értekezések a történeti tudományok köréből* 6. Kötet, уредник: Fraknói Vilmos, 1877.

тком код Варне, где је погинуо и мађарски краљ, Хуњади је ипак задржао поседе. Наиме, деспот није учествовао у походу, па су га оптужили за издају.

Претпоставка је да је Хуњади и пре тога био у вези са бечејском тврђавом. По Карачоњију, млади Хуњади, у тврђави се упознао са својом супругом племкињом Јелисаветом Силађи. Њен отац Ласло Силађи, такође је био у служби деспота Бранковића.²⁸ Између два моћна господара и касније су односи били затегнути, а након друге Косовске битке 1448. године, деспот је чак заробио Хуњадија, који се повлачио са војском. До споразума између две стране дошло је тек средином 1451. године у којем се, између осталог, налазио и брачни уговор, између унукe Ђурађа Бранковића и Матије, млађег Хуњадијевог сина. Вероватно је том приликом деспот вратио своја имања у Угарској, а међу њима и тврђаву у Бечеју. Уговором је утврђено да ако из било којих разлога не дође до брака, деспот задржава своја имања.²⁹

Пресек у тврђења на Тиси

²⁸ János Karácsonyi, Mátyás király ősei, Márki Sándor, ed. *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából*, Budapest, 1902, 12-14.

²⁹ Мађарски национални Архив, Дипломатски архив (Q секција), породична писма (Q 234) – 37614.

Док су преговори били у току, Хуњади се два пута обрео у тврђави, где је издао разна документа.³⁰ То време је искористио како би ојачао бедем новим одбрамбеним зидом. Главна улога тврђаве била је спречавање продора османлијских бродова.³¹ Потом, у њиховим односима настао је један мирни период, а деспот је неколико пута посетио тврђаву и поседе у Бечеју. До такве посете дошло је и 1454. године када су Турци поново освојили један део државе.³² Међутим, увреде није заборавила ни једна, ни друга страна, нпр. када је 1455. године од куге преминула деспотова унука, прва супруга Ј. Хуњадија, више није било никаквог разлога да се мир и савезништво одрже. На јесен исте године дошло је до оружаног сукоба, када су деспотови војници напали су Михаља Силађија, Хуњадијевог зета, и Силађијевог брата Ладислава, приликом повлачења из Београда. У сукобу Ладислав је погинуо, а Михаљ се једва спасио. Недуго затим, Михаљ, из освете, код Купинова у Срему, напао је деспота. Том приликом Ђурађ Бранковић је заробљен, а током борбе одсечено му је неколико прстију. За ослобађање деспота, осим велике количине злата, Михаљ је тражио и тврђаву у Бечеју и у Шомјоу.³³ Како краљ на овај захтев није пристао, тврђава до даљег остаје у власништву деспота Бранковића.

Након што је 1456. године султан Мехмед II из Цариграда кренуо са великом армијом, није било дилеме да ће напасти главни град деспота Бранковића. Како би избегао заробљавање, тада већ остарели племић, повукао се на своје поседе у Угарској, тачније у тврђаву код Бечеја. Пошто је обелодањено да султанов ратни плен није Смедерево, него Београд, деспот је остао у Бечеју и одатле обавештавао племство о догађајима у Београду. Иако је обећао помоћ папском изасланику Јовану Карвајалу (*Carvajal János*), до краја опсаде није напуштао бечејску тврђаву.³⁴ Крајем 1456. године, преминули су и Ђурађ Бранковић и Јанош Хуњади,

³⁰ János Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X*, Budapest 1853, 281-287.

³¹ З. Чемеде, *Нав. дело*, 283.

³² L. Thallóczy, *Нав. дело*, 462.

³³ Момчило Спремић, *Деспиош Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994, 472.

³⁴ L. Thallóczy, *Нав. дело*, 204.

а борба за поседима наставила се истом жестином. Почетком наредне године, Михаљ Силађи, Хуњадијев зет, спрема освету. Његов први ратни циљ био је Бечеј, који је припао новом деспоту Лазару Бранковићу. Тврђаву су освојили на јуриш, а посаду побили. Заједно са члановима породице страдао је и Ласло Гести, кастелан – иначе рођак деспота.³⁵ Потукли су и војску Лазара Бранковића, која се налазила у близини.³⁶ Тврђава ће остати у његовом власништво све док новоизабрани краљ Матија не нареди да је врати Лазару Бранковићу. Ова одлука је међутим, имала и неколико услова. Наиме, грофу Михаљу Силађију је речено да имовину, која је била у поседу бившег деспота Ђурађа Бранковића, међу осталима и насеље Бечеј у жупанији Торонтал, може вратити, ако деспот учини велеиздају, умре без потомака, или тврђаву Голубац, која му је поверена, преда Османлијама.³⁷ Бранковић није дуго уживао добијене повластице. Мехмед II руши последње трагове средњовековне српске државе и 1458. године осваја тврђаву Голубац.

Пошто је тврђава доспела у турске руке, Силађи је полагао право на поврат некадашњих поседа. Српска деспотовина је окончана, а краљ Матија Корвин се спремао на поход против Османлија. Силађи се са војском улогорио код бечејске тврђаве, одатле је упутио једно писмо Карвајалу, папском кардиналу, са позивом да га на том месту посети и да се договоре о плановима за предстојећи поход. Недуго затим, Силађија су Османлије заробиле и у Цариграду обезгавиле. Пошто није имао мушког потомства, његови поседи су припали краљу Матији, а са њима и бечејска тврђава.³⁸ Године 1461. утврђење је имало новог кастелана Ласла Туроција (*Turóci László*). Краљ је фортификацију предао као посед породици Сакољи (*Szakolyi*), која се полако уздизала у средњовековном угарском друштву. Претпоставка се да је тврђава остала у њиховом власништву све до сељачке буне коју је предводио Ђерђ

³⁵ Vilmos Fraknói, *Silágyi Mihály Mátyás király nagybálya*, Budapest, 1913, 46.

³⁶ Tamás Pálosfalvi, *Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála*, Векови 149, број 2, 2015, 383-440.

³⁷ Thallóczy-Áldásy, *Oklevéltár a Csáky család történetéhez I. 1229-1499*, Budapest, 1919, 423.

³⁸ Р. Шурањи, *нав. дело*, 51.

Дожа.³⁹ Наследници Ђурађа Бранковића дуги низ година служили су мађарским краљевима за шта су добијали титулу деспота и поседе, али међу њима није више било тврђаве у Бечеју. Без обзира како је било, Вингарти Гереб (*Vingárti Geréb*), рођак мајке краља Матије Корвина, полагао је и у XV веку право на овај посед.⁴⁰ Због тога су дошли у сукоб са Сакољевима.

Османлије су све агресивније нападале јужна гранична подручја Угарске. Међутим, мађарски и српски племићи су пружали снажан отпор, па су у појединим случајевима борбу пренели и на територије које су биле под влашћу Турака. Једном приликом, 1482. године, Османлије су – ради пљачке – продрле у јужни гранични појас. Под командом Пала Кинижија (*Kinizsi Pál*) и Петра Доција (*Dóczi Péter*), као и Вука Гргуревића, српског деспота у Угарској, битка се одиграла у подножју бечејске тврђаве. Османлије, након жестоког пораза, бежећи су напустили бојиште.⁴¹ На бази података, које наводи Хроника, а коју је уређивао Гашпар Хелтаи, у тој бици Османлије су изгубиле 3.000, а Мађари 500 својих бораца.⁴² У последњим годинама XV века тврђава је дошла под управу Тамишке жупаније, што се види из преписке тадашњих жупана Пала Кинижија и Јожефа Шоме.⁴³

Буздован, пронађен приликом археолошких истраживања тврђаве

³⁹ Мелина Рокаи, *Елизабета Силађи 1410-1483*, Београд, 2013, 107.

⁴⁰ László Szabó Bártfai, *Oklevéltár a gróf Csáky Család történetéhez I. 1229-1499*, Budapest, 1919, 474.

⁴¹ Константин Јиричек, *Историја Срба, Политичка историја до 1537. год I. ур.* Драгослав Поповић, Сретен Хркаловић, Београд, 1988, 412.

⁴² Р. Шурањи, *нав. дело*, 52.

⁴³ Ede Reiszig: *Torontál vármegye története*. in: Borovszky Samu *Magyarország vármegyéi és városai 1912*, 104-106.

Године 1514. након пропалог крсташког похода, сакупљена војска, а међу њима највише бивших кметова, није хтела да се врати на поседе својих господара. Због бројних и тешких намета, кметска армија се побунила против својих господара. Предводник буне био је Дожа Ђерђ, ситни племић и војник. Покрет је на југу земље био најзаступљенији. Побуњеници су поразили војске племића у неколико наврата и освојили више тврђава из којих су осматрали околину.⁴⁴ Веома мало знамо о улози коју је бечејска тврђава имала у побуни. На основу јединог преосталог документа, познато нам је да је утврђење било у поседу Јаноша Сакоља, који се испред побуњеника повукао у Темишвар. По завршетку побуне, Ладислав II (1490-1516) оптужио је Сакоља да је помагао устанике и у жупанији Торонтал одузео му следећа насеља: Бечкерек, Арача, Вењиге и Башаид, а у жупанији Бач: Перлек, Асоњфалва, Петрово Село, Песер, Сентмиклош и Чикте. Наведене поседе краљ је доделио Јовану Подманицком. Међутим, за кратко време, Сакољ је успео да се ослободи оптужбе, па су му враћена сва имања.⁴⁵

У међувремену, положај државе постао је и те како незавидан. Проблеми, који су настали због сељачке буне и перманентне претње из иностранства, исцрпили су државне резерве. Да ситуација буде још тежа, Османлије су тада одлучиле да се обрачунају са Угарском. Млади султан Сулејман (1520-1566), 1521. године освојио је Београд, па му је био отворен пут према унутрашњости. Пет година касније догодио бој код Мохача, где је погинуо и краљ Лајош II Јагеловац (1516-1526). Након тога, држава је доспела у нови грађански рат, па су Османлије без икаквих проблема освојиле две трећине земље. Познато је да су Османлије приликом повлачења поред реке Тисе опљачкале мноштво насеља, изгледа да је бечејска тврђава, која се налазила на левој обали реке, успела избећи пљачку и разарање, па је још неколико година остала под мађарском влашћу. Тврђава је поново доспела у центар збивања током борби цара Јована Ненада и Јована Запоље. Прво

⁴⁴ Sándor Márki, *A magyar parasztháború 1514-ben*, In. *Hadtörténelmi közlemények* 15. kötet, Budapest 1914, 184.

⁴⁵ C. Tóth Norbert, Horávtth Richárd, Neumann Tibor: *Magyarország világi archontológiája 1458-1526 II Megyék*, Budapest, 2017, 280-281.

је била у поседу једног, а затим у поседу другог претендента на угарски престо. Јован Запоља утврђење са околином поклања свом присталици Стевану Вербецију. Познат нам је податак да је српски војвода Стеван Балентић, који је био у службуи Фединанда Хабзбуршког, напао 1531. године Бечеј, који је Вербеци бранио топовима, порушио зидине и ноћним јуришем заузео град.⁴⁶

БЕЧЕЈСКА ТВРЂАВА ТОКОМ ОСМАНСКОГ ПЕРИОДА

Османска војска под командом Мехмед-паше Соколовића, након четвородневне опсаде, освојила је 19. септембра 1551. године бечејску тврђаву. Град је бранило 400 војника под заповедништвом Томе Сентеанија, а малобројне преживеле освајач је свирепо погубио. Тврђава је поново обновљена, али се о њој за време турске владавине веома мало зна. Чиновништво царства водило је подробну евиденцију о свим порезима и поседима у земљи, и те спискове називамо дефтерима. Они нам допуштају да сазнамо много више од материјалног стања житеља и представљају важан историјски извор. Из дефтера нахије Бечеј за 1567. годину сазнајемо да је место настањено са 174 породице и да се углавном ради о Србима. За 1579. годину знамо да у Бечеју живи 140 хришћански породица, док у тврђави станује 21 муслиман, рачунајући и заповедника (диздара). Становништво себавило узгојем пшенице, купуса и конопље, а држана су и говеда, овце и свиње. Осим тога, дефтери наводе и восак из чега следи да су у Бечеју држане и кошнице. Наравно, велики део привреде почивао је на организованом риболову, како на Тиси тако и на њеним притокама и језерима. Са друге стране, царинарница у Бечеју наплаћивала је царину – ђумрук према разним врстама путујуће робе и товара, док су луци убиране честе надокнаде за вез и скелу. Све дажбине наплаћиване су у турском сребрном новцу – акчи. Укупан порез сакупљен у граду 1567. године износио је 87 570 акчи, док је дванаест година касније износио чак 110 230 акчи.⁴⁷

⁴⁶ Немања Карапанџић, *Старовништво Старај Бечеја 1701-1945*, Бечеј, 2015, 16.

⁴⁷ Рашко Рамадански, *Бечејска тврђава*, Бечеј, 2024, 12.

Чувени турски путописац Евлија Челебија (1611-1682) забележио је изглед тврђаве и живот у Бечеју 1663. године. Из пера овог ерудите сазнајемо следеће: *Град има свој дызгара и четирдесет момака градске носаче, биржног надзорника – мухтесиба, сергара јетарских јаничара, повереника за царину – ђумрук који издаје у закућ шемешварска финансијска управа за седам шовара акчи. Уз то има и биржног надзорника, бажгара и повереника за харач. Тврђава се налази на обали реке Тисе. То је мало, али лепо утврђење, саграђено од цицеле. У обиму обухвата укућно пет стотина корака. Кроз градски ојкој проише река Тиса. Има једну кацију која води на присианишће и друћу која води на друм. На присианишту постоји један хан, десет маџина, добра џамија која је преправљена од неке цркве, једна медреса, три основне школе, једна шекија, један хамам, четрдесет дућана и око стотину пошлеушица, покривених ћеремидом и бирском. Благодарећи великом присианишту, становници су већином прџовци сољу и рибом. Сви носе крајиничке кацике и одећу. То је врло пријатна и бојата варош – касабда. Има много винограда и баши.*⁴⁸

Археолошки налази откривају нам, како материјалну културу, тако и појединости из свакодневног живота житеља Бечеја. У употреби су биле различите керамичке и стаклене посуде, попут лонаца, крчага и боца. По њиховим украсима закључујемо да могу потицати и из удаљених радионица. Глеђосане луле упућују нас на трговину, али и локални обичај конзумирања дувана у тренуцима предаха. Различити керамички пећнаци говоре да су се становници грејали и каљевим пећима. Осим као саобраћајница и природна заштита, Тиса је за насеље свакако била и извориште хране. Отуда оловни утези са рибарских мрежа као доказ риболова, о чему сведоче и писани извори. Бечеј и тврђаву су настањивале и различите занатлије, на пример тесари, што можемо закључити и по налазима алата, попут секире. Што се тиче оружја, посада тврђаве била је наоружана, између осталог, буздованима и копљима. Различити пројектили, попут оловних пушчаних зрна (куршума) и гвоздених ђулади, пронађени током археолошких ископавања, све-

⁴⁸ Р. Рамадански, *Нав. дело*, 13.

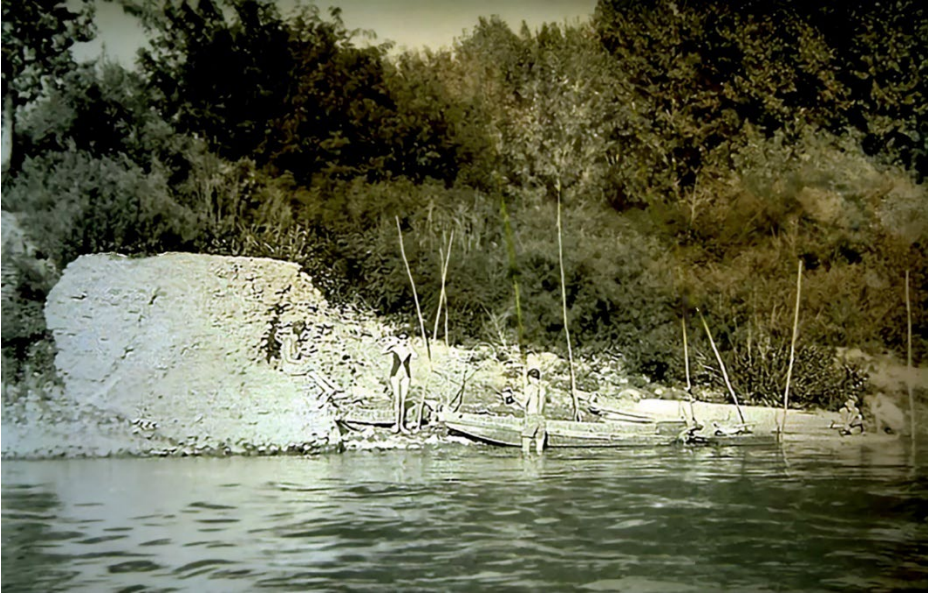

доче о опсадама и окршајима под зидинама утврђења. Узимајући у обзир значај Бечеја као седишта жупаније, вилајета и царинарнице која је убирала дажбине, борбе око њега нису биле ретке.

Карта Бечеја и околине уочи бишке код Сенте 1697. године

У ратним дејствима током Великог бечког рата (1683-1699), између Аустрије и Турске, тврђава није имала војничку улогу. По налогу принца Еугена Савојског, главнокомандујућег хришћанском војском, претворена је 1697. године у магацин. Поразом Османлија у бици код Сенте исте године, простор данашње Бачке улази у састав Аустријске царевине. Одредбама Карловачког мира из 1699. године, поражена страна је тражила да се бечејска тврђава поруши. После дугог одлагања и на инсистирање темишварског паше, минирање је коначно извршено 1701. године. Тако је са историјске сцене нестала фортификација која је вековима била бастион разних господара и контролисала пловидбу Тисом.

Остаци бечејске тврђаве

ЗАКЉУЧАК

Из до сада изнетих чињеница, можемо закључити да средњовековни Бечеј са тврђавом и њеном околином има славну прошлост. Уосталом писана историјска грађа га често помиње. Као седиште жупе, тврђава је одиграла важну улогу у управљању граничним областима Угарске. Што се имена тиче, постоји неколико објашњења, међутим на основу писаних извора, под тим именом тек од касног средњег века постоји као село, а потом и тврђава. Без обзира што је почетак историјата прилично непознат, разлог изградње био је посве логичан. Тврђава је бранила један од најзначајнијих речних прелаза на југу земље, а касније преузела улогу заустављања надирућих турских бродова. У првом периоду своје историје много пута је мењала власника. Тих промена је највише било за време сукоба између Хуњадија и Бранковића, када је Хуњади настојао да освоји Бранковићеве поседе. Борба за тврђаву преживела је обојицу велможа. Међутим, започету борбу су наставили њихови потомци, док краљ Матија Корвин није прекинуо не-

пријатељства и тврђаву даривао, заједно са околним имањима, породици Сакољи, која је тада у успону. У турском периоду, тврђава више нема стратешки значај, јер се налазила дубоко у територију Османског царства, Ипак, задржала је важну улогу као царинарница и седиште вилајета. Након мировног споразума у Сремским Карловцима, којим је окончан рат између Аустрије и Турске, тврђава је минирана и срушена.

SUMMARY

The first written records about Bečej date back to 1091, where Bečej is mentioned as the place where the Cumans, led by the leader Kopolc, crossed the Tisza. The medieval village of Bečej is mentioned in 1238 in a grant from the Hungarian King Bela IV to the Order of St. John the Baptist crusaders from Székesfehérvár. It is assumed that, after the Tatars invaded the Pannonian Plain, they built a fortress on the river bank, which would serve as a customs house and bastion in the following centuries. The development of the town and the construction of the fortress in the 14th century were greatly contributed to by the fact that Bečej was located on an important medieval route that connected Bačka and the western territories of Hungary with Transylvania and the lower Danube. Bečej changed feudal lords several times during its turbulent history. It was occupied by Serbian and Hungarian contingents. It was in the possession of Despot Stefan Lazarević, and then by the Hungarian noble family Losonci. It returned to Serbian hands after the Hungarian king Sigismund of Luxembourg entrusted it to Despot Đurađ Branković. Throughout the Middle Ages, Bečej and its surroundings would be a constant stumbling block between the great houses. János Hunyadi and his successors, Count Miklós Szilágyi, as well as one of the most influential Hungarian noble families, the Sákolji, would make claims to it. After the Battle of Mohács and the disappearance of Hungary from the historical scene, Bečej would become prey in the conflict between Ferdinand of Habsburg and John of Zápolya. Mehmed Pasha Sokolović conquered it in 1551, and for the next 150 years, this

strategically important city existed within the Szeged Sanjak. After the Battle of Senta in 1697 and the expulsion of the Turks from Bačka, Bečej became an important place in the future Military Region.

Keywords: Middle Ages, Battle of Mohács, fortress, Perlek, Botra, Đurađ Branković, Ottoman Empire.

ИЗВОРИ

- Мађарски Национални Архив, Дипломатска архива (Q секција) – породичне архиве (P секција) – породица Зичи, Жељи (Q 206-28407), породица Калаи (Q 93-5215), породица Хуњади (Q 234-37614).
- Bártfai Szabó László, Oklevéltár a gróf Csáky Család történetéhez I. 1229-1499, Budapest, 1919.
- Chytil Josef, Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII/1, Brno, 1858.
- Heltai Gáspár, Krónika a magyarok viselt dolgairól, szerk. Kulcsár Péter, Budapest, 1981.
- Kristó Gyula: Anjou-kori oklevéltár. IV 1315-1317, Budapest- Szeged, 1996.
- Kristó Gyula, Anjou kori oklevéltár, Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia XXVI, Budapest- Szeged, 2007.
- Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IV. 1. Buda, 1829.
- Nagy Iván, Nyári Albert, Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458-1490. I. Budapest, 1875.
- Pesty Frigyes, Oklevelek Temes vármegye és Temesvárváros történetéhez, ed. Ortvy Tivadar, I. Pozsony 1896.
- Sebők Ferenc: Anjou kori oklevéltár XXV. (1341) Budapest- Szeged 2004.
- Szamota István, régi utazások Magyarországon és a Balkán- félszigeten, 1054-1717, Budapest, Franklin társulat, 1891.
- Teleki János, Hunyadiak kora Magyarországon X, Budapest 1853.
- Thallóczy Lajos, Aldásy Antal: Monumenta Hungariae Historica 4. Diplomataria 33: Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. kötet: Magyarország és Szerbia összeköttetések oklevéltára 1198-1526, Budapest 1907.
- Thallóczy-Áldásy: Oklevéltár a Csáky család történetéhez I. 1229-1499, Budapest, 1919.
- Thuróczi János, Magyar krónika fordította Geréb László, Budapest, 1957.
- Varju Elemér, Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I 1214-1457, Budapest, 1908.

ЛИТЕРАТУРА

- Светлана Бакић, *Приказ насџанка и развоја Насеља Бечеј*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXXI, Нови Сад, 2018.
- Zoltán Berki, *A Mátra, turistaatlasz és utikönyv*, Budapest, Cartographia.
- Бранислава Микић Антонић, *Трајом коњаника райника 200 година - Авара*, Бечеј, 2016.
- Norbert C. Tóth, Richárd Horáth, Tibor Neumann: *Magyarország világi archontológiája 1458-1526 II* Megyék, Budapest, 2017.
- Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I*, Budapest, MTA, 1890.
- Золтан Чемере, *Ушврђења и фортификације на илу Баната од X до XVI века*, Нови Сад, 2016.
- Zoltán Csömöre, *Temesközi várak, erődített templomok a török portyázások időszakában 1390-1551*. in: *Középkor történeti tanulmányok 7 szerk.* Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György, Szeged, 2011.
- Чедомир Потпарић, *Из прошлости Бечеја*, Бечеј, 1955.
- István Iványi, *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára III*, Szabadka, Szabados Sándor könyvnyomdája, 1907.
- Engel Pál, *az ország újraegyesítése I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen 1301-1323, Századok, 122 évf. 4 füzet*, 1988.
- Erik Fügedi, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, Budapest, 1977.
- Fraknoi Vilmos: *Silágyi Mihály Mátyás király nagybálya*, Budapest, 1913.
- Стела Гашпаровић, *Србија и Угарска 1402-1460*, Београд, 2016.
- György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I*. Budapest, 1963.
- Péter Havassi, *Kronológia in: Zúduló sasok Új honfoglalók –Besenyők, kunok, jászok a középkori alföldön*, Gyula, 1996
- Константин Јиричек, *Историја Срба*, Политичка историја до 1537. год I. ур. Драгослав Поповић, Сретен Хркаловић, Београд, 1988.
- Zoltán Kalapis, *A millénium éve – Várrom a Tisza alatt, Híd (година 64, број 10) 2000*.
- János Karácsonyi, *Mátyás király ősei, Márki Sándor, ed. Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából*, Budapest, 1902.
- Немања Карапанџић, *Становништво Сџарој Бечеја 1701-1945*, Бечеј, 2015.
- Szilvia Kovács, *Zimonyi István több. Török nyelvű népek a középkori Magyar királyságban*, Szeged, 2016.
- Aleksandar Krstić, *Familiares of the serbian despots in and from the territory of Banat 1411-1458*, in: *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th-16th centuries)* ed: Zoltan Iustin, 2019.
- Александар Крстић, *Донација Ђурађа Бранковића Павлу Биринију из Вероне, проблем аутентичности*, in: *Иницијал, Часопис за средњовековне студије 4*, 2016.

- Tivadar Ortvay, Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve 1. 1894.
- Snežana Marinковић, *Сармајска култура на тилу Банаџа из народног музеја Зрењанин*, Зрењанин, 2009.
- Sándor Márki, A magyar parasztháború 1514-ben, In. Hadtörténelmi közlemények 15. kötet, Budapest 1914.
- László Makkai, András Mócsy, Erdély története I. kötet, Budapest, 1986.
- Iván Nagy, Albert Nyári, Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458-1490. I. Budapest, 1875.
- Tibor Neumann, Békekötés Pozsonyban – Országgyűlés Budán, Jagello-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490-1492), *Векови* 144, брoј 2, 2010.
- Horvát András Palóczy, Nomád népek a kelet-európai sztyeppén és a középkori Magyarországon, Zúduló sasok, Új honfoglalók –Besenyők, kunok, jászok a középkori alföldön, Gyula, 1996.
- Tamás Pálosfalvi, Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála, *Векови* 149, брoј 2, 2015.
- Frigyes Pesty, Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím, in. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 6. kötet, уредник: Fraknoi Vilmos, 1877.
- Atilla Pfajfer, *Vač u poznom srednjem veku do opadanja osmanske moći*, Novi Sad, 2019.
- Рашко Рамадански, *Бечејска тврђава*, Бечеј, 2024.
- Ede Reiszig, Torontál vármegye története. in: Borovszky Samu Magyarország vármegyéi és városai 1912.
- Peter Rokai, *Brodovi na Dunavu i pritokama na području južne Ugarske u srednjem veku*, Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove ur. Vasa Čubrilović, Beograd, 1983.
- Мелина Рокаи, *Елизабета Силађи 1410-1483*, Београд, 2013.
- László Szekeres, Középkori települések Északkelet- Bácskában, Újvidék, 1983.
- Jenő Szentkláray, Temes vármegye története, in. Borovszky Samu Magyarország vármegyéi és városai, 1914.
- Момчило Спремић, *Десиош Бурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994.
- Рудолф Шмит, *Град Бечеј*, ин. Гласник Историјског друштва у Новом Саду, св 35, 1939.
- Роланд Шурањи, *Грађом бечејске тврђаве – Од најстаријих времена до Мохачке бишке*, Дистрикт I, Бечеј, 2022.
- Erzsébet Emőke Veres, A Délvidék korai ómagyar kori helységnevei, szakdolgozat témavezető: Dr. Rácz Anita, Debrecen, 2007.
- Boglárka Weiss, Vásárok a középkorban, *Векови год.* 144/6, Budapest, 2010.

Срђан Б. Младеновић

ДВЕ ЈЕЛЕНЕ, ДВЕ ЖИВОТНЕ ПРИЧЕ ИЗ СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА, С КРАЈА XIV И ПОЧЕТКА XV СТОЛЕЋА

*Све што њикаш,
везуј конце
за Небо.*

Св. Николај (Велимировић)

Апстракт: Животни путеви Јелене Мрњавчевић и Јелене Бранковић, две даме из значајних великашких породица из доба Душановог царства и његовог распада и надирања Османлија на Балканско полуострво показују нам сву сложеност унутрашњих друштвених, политичких и социјалних односа у тадашњој српској држави. Јелена Мрњавчевић, рођена Војихнић, кћи ћесара Војихне, господара Дрме и Јелена Бранковић, рођена Мрњавчевић, сестра Вукашина и Угљеше Мрњавчевића, најважнијих великаша у доба владавине цара Уроша, нарочито у периоду 1365-1371. године огледало су драматичних догађаја које су задесиле српску државу и народ крајем XIV и почетком XV столећа.

Кључне речи: Јелена / Јефимија Мрњавчевић, Јелена Бранковић, Лазаревићи, позни средњи век, XIV и XV столеће, љубав.

УВОД

Још је Свети апостол Павле у првим годинама хришћанства изрекао оне дивне стихове о љубави у својој првој посланици становницима грчкога града Коринта који су примили хришћанство и почели се учити вери и узростати у њој. Та посланица, названа Химном љубави, започиње речима: „Ако језике човечје и анђелске говорим, а љубави немам, онда сам као звоно које звони или прапорац који звечи. И ако имам дар пророштва и знам све тајне и

све знање, и ако имам сву веру да и горе премештам, а љубави немам, ништа сам.“¹ Богоречити апостол своју посланицу завршава речима: „А сад остаје вера, нада, љубав, ово троје, али је од њих љубав највећа.“² На чију љубав мисли свети апостол Павле имамо јасан одговор у Светој Јеванђељу по Јовану: „Јер Бог тако заволе свет да је Сина свога Јединороднога дао, да сваки који верује у Њега не погине, него да има живот вечни.“³ Љубављу је Бог створио васељену, љубављу је створио земљу и небо и све у поднебесју; љубављу је створио човека и од њега настаде род људски. Љубављу је свог Јединородног Сина дао да отпалом роду људском поново отвори рајске двери. Како човек да узврати на ту величанствену, неизмерну и непоновљиву Љубав? То нам збори наш Искупитељ: „Љуби Господа Бога свим срцем својим, и свом душом својом, и свим умом својим. Ово је прва и највећа заповест. А друга је као и ова: Љуби ближњег свога као самога себе.“⁴ Љубав према ближњем није само љубав према родитељима, супружнику, својој деци, него и према свим људима добре воље, према своме народу и отаџбини, па чак и према непријатељима.

Том љубављу биле су испуњене и јунакиње ове наше „приче“, Јелена, рођена Мрњавчевић, удата Бранковић. И Јелена, рођена Војихнић, а удата Мрњавчевић. Заова и снаха, две Јелене, две животне приче из најтежег периода српске средњовековне повеснице. Том љубављу били су испуњени и надахнути и кнегиња Милица и деспот Стефан Лазаревић, прва, подижући своју Љубостињу, „место љубави“, место где љубав станује; а други пишући своје Словољубве, „реч о љубави“.

ДВЕ ЈЕЛЕНЕ И ЊИХОВЕ ЖИВОТНЕ ПРИЧЕ

У српској средњовековној држави жене су имале важну улогу, нарочито припаднице виског племства. Било је заиста право богатство када је неки племић имао бројну породицу, посебно ве-

¹ *Светио ѿсмо, Нови завей (Нови завей по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и преводима Светог владике Николаја), Глас Цркве, Ваљево, 2008, 346-347. (1. КОР. 13).*

² *Исѿо.*

³ *Исѿо, 192. (Јован 3:16).*

⁴ *Исѿо, 53, 146. (Матеј 22:37; Лука 10:27).*

лики број кћери. Примери браће Мрњавчевића и кнеза Лазара јасно нам показују како су породичне везе биле најбољи основ за стварање јаких савеза са околним племићима и јачање државног јединства. Породични савези у српским земљама нису никаква новина и нека посебност везана искључиво за наше владаре и великаше, они постоје у свим средњовековним државама, како на православном истоку Европе, тако и на римокатоличком западу. Склапање бракова био је легитимни вид средњовековне дипломатије, као што је и развод бракова најчешће значао политички раскид ранијих односа двеју држава и у неколиким случајевима повод за рат.⁵

Српско царство је смрћу свог оснивача, цара Душана (1355. године), доживело снажан ударац, али није пропало. Државни систем који је Душан установио функционисао је и наредну деценију врло успешно. Томе су највише допринели његови одани људи који су верност према своме првом цару показали и према његовом наследнику, цару Урошу. Понајвише се у томе истакао велики кнез Војислав Војиновић, који је потицао из старе и угледне великашке породице, иначе блиски царев рођак. Његовом смрћу, 1363. године, цар Урош губи највећег заштитника из „стarih српских земаља“ и у потпуности потпада под утицај браће Мрњавчевић, Вукашина и Угљеше.⁶ Пре смрти Војислављеве, Вукашин је носио скро-

⁵ Веома су бројни историјски извори и литература који нам говоре о значају брака нарочито међу племићким породицама како међу локалном властелом једне државе, тако и на међународном плану, те је излишно наводити све њих. Важно је за нашу тему истаћи када се и под којим условима брак могао склопити; са колико година се најраније младожења могао женити, односно млада могла удати.

⁶ О времену распада Душанове државе постоји низ научних радова. Хронолошки треба најпре споменути рад знаменитог Георгија Острогорског: Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Научно дело, Београд, 1965. Након Острогорског понајвише је о том периоду писао Раде Михаљчић, *Крај Српског царства*, Српска књижевна задруга, Београд, 1975; Исти, *Почетак Урошеве владавине – спољни напад*, у: *Историја српског народа 1*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981, 566-572; Исти, *Два царства*, у: *Историја српског народа 1*, 573-582; Исти, *Цар и краљ: Неусијешно савладарство*, у: *Историја српског народа 1*, 583-592; Исти, *Маричка бијка*, у: *Историја српског народа 1*, 593-602; затим Милош Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*;

мну титулу великог челника, а Угљеша титулу великог војводе. Успон браће Мрњавчевић почиње 1365. године када цар Урош крунише Вукашина за свог савладара са титулом краља, а Угљеша додељује деспотско достојанство. Угљеша је пре тога већ управљао Серском облашћу као намесник царице Јелене (монахиње Јелисавете од 1355) и облашћу Драмом након смрти његовог таста ћесара Војихне (највероватније 1358), оца Јелене, потоње монахиње Јефимије. Тако те 1365. Јеленин супруг постаје деспот *вољени нећак и преузвишене деспине Србије вољене сестре царства ми пресрећни деспои Србије кир Јован Угљеша* како га у једној повељи Хиландару назива ромејски цар Јован V Палеолог.⁷ Супруг деспот, девер краљ, а деверов син, Марко, млади краљ и тиме престолонаследник цара Уроша, будући да цар Урош није имао деце. Све је изгледало да се пред Јеленом налази сјајан животни пут пун раскоши и славе.

Али... *Ното proponit, sed Deus disponit!* Човек снује, али Бог одлучује! Деспотици Јелени се ускоро догађају породичне трагедије у вртлогу народних и државних трагедија. Умире јој четворогодишњи син, Угљеша. Синчић Угљеша сахрањен је крај њеног оца у Хиландару и скрхана мајка није могла да посети ни његов гроб, као ни гроб свог оца. Потом следи слом читаве династије Мрњавчевић на Марици, 1371. године и погибија супруга и девера. Удовица се краткотрајно задржала у Серу а потом се замонашила и прешла у Моравску Србију, на двор кнеза Лазара, где доживљава заједно са Лазаревом породицом трагедију на пољу Косову, 1389. године. Након те трагедије монахиња Јефимија постаје главна попора и саветник кнегињи Милице, која се такође замонашила добивши име Јевгенија. С њом је покушавала да примири Бајазита

Зборник радова Византолошког института 21, Београд, 1982, 183-212; Исти, *Србија у доба Немањића: Од кнежевине до царства 1168-1371*, Вајат, Београд, 1989; Исти, *Државна управа у српским средњовековним државама*, Службени лист, Београд, 1997; а у скорије време и Марко Шуица, *Немирно доба српској средњег века – власишела српских обласних господарара*, Службени лист, Београд, 2000; Исти, *Власишела кнеза Стефана Лазаревића (1389-1402)*, у: *Годишњак за друштвену историју XI свеска 1*, Београд, 2004, 7-29. О обласним господарима пише и Синиша Мишић, *Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века*, Магелан прес, Београд, 2013, 45-49.

⁷ Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Научно дело, Београд, 1965, 7.

и заустави уништавање Моравске Србије, у чему је успела. Била је узор кнезу и деспоту Стефану Лазаревићу. Упокојила се вероватно наоко 1405. године.

У време када браћа Мрњавчевић још увек имају само скромне титуле на Душановом двору, удају своју сестру за Николу Радоњу (Радохну), најстаријег сина севастократора Бранка Младеновића, који је у царско име управљао Охридом. То се збило око 1350. године. Јелена Мрњавчевић, рођена вероватно у некадашњој Травунији (данас Република Српска; Требиње и његова шира околина) била је живи сведок како се њена браћа успињу ка самом врху власти. Њена удаја била је за њену браћу и њихове планове само један степен ка том циљу. Удајући своју сестру за Николу Радоњу из коленивићке породице коме је деда Младен носио титуле жупана и војводе у време краљева Милутина и Стефана Дечанског, а отац Бранко још већу, севастократорску, добијену од цара Душана, Вукашин и Угљеша су се повезали са Бранковићима и тако још више ушли у ужи круг високог српског племства. Нажалост, Јелена умире млада, а умиру и њене две кћери (највероватније између 1358. и 1364. године). Јелена и њене кћери сахрањене су на Маникејској гори, у близини града Сера. Из љубави према својој Јелени и кћерима и успомени на њих Никола се убрзо упутио у Хиландар, где је примио анђелски образ и постао монах Роман, касније великосхимник Герасим. Из љубави према својим почившим тај човек је учинио големе ствари за свој народ, отачаство и цркву, али то је већ друга „прича“.

Остаје жал што нам оскудност историјских извора не дозвољава да са више детаља испричамо животне приче двеју Јелена, али Богу хвала и на овоме.⁸

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог нашег скромног рада није био историографско приказивање лика и дела деспотице Јелене, монахиње Јефимије и великосхимнице Еврапксије и њених књижевних и уметничких талената, већ да истакнемо њено страдање, пожртвовање, а понајви-

⁸ О родослову српских средњовековних породица: А. Веселиновић, Р. Љушић, " Родослови српских династија ". Платонеум, Нови Сад (2002).

ше љубав коју је она имала према Богу и свом отачаству. Љубав коју је она стално носила у својој души са сваким својим поступком, делањем и речима; љубав коју треба писати стално великим словом Љ. На ту њену Љубав и ми данас, након толико столећа од њеног одласка у царство небеско, требамо узвртати само Љубављу, јер је она то потпуно заслужила.

О тој њеној Љубави, о значају свега што је чинила за род свој српски довољно нам говори нам следећа чињеница: 385 библиографских јединица: научних радова, извора, романа и различитих других писанија, у којима се на непосредан или посредан начин, историјски утемељено или поетски исфантазирано, пише о некада младој и храброј Јелени, жени моћног господара Серске државе, скрханој од бола за својим вољенима, понајвише чеду својој; а потом о мудрој и побожној монахињи Јефимији и велико-схимници Евпраксији, међу којима ћу ја грешни и недостојни љубитељ и истраживач давне српске повеснице, бити триста осамдесет шести!⁹

То нам заправо говори да светитељи и светитељке у роду српскоме увек остављају дубок траг који ваља пратити и висок ступ који се издалека примећује! Прави узор вечито остају узорима; о идолима и идолатрији све је давно казано, још у светом Писму. Али пала људска природа изнова и изнова понавља свој пад, док узор остају вавек узорима, јер су следили пут Богочовека, Узора над узорима! Као што се стотине и стотине, хиљаде и хиљаде, милиони, милијарде; безброј свећа може упалити од Благодатног Огња, тако су и сви узорници проникли из једног Узора, Господа и Спаситеља нашег Исуса Христа!

Једна од тих свећа која неугасиво гори и данас јесте Јелена – Јефимија и њена љубав са великим Љ!

Summary: The life trajectories of Jelena Mrnjavčević and Jelena Branković, two noblewomen from distinguished aristocratic families during the period of Emperor Dušan's reign, its subsequent

⁹ Види Светлана Томин, сајт Књиженство – часопис за студије књижевности, рода и културе. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2012/bibliografije/bibliografija-radova-o-monahinji-jefimiji-oko-1349-1405#gsc.tab=0>

decline, and the Ottoman expansion into the Balkan Peninsula, illustrate the intricate complexity of the social, political, and cultural relations within the medieval Serbian state.

Jelena Mrnjavčević, née Vojihnić, the daughter of *ćesar* Vojihna, lord of Drama, and Jelena Branković, née Mrnjavčević, sister of Vukašin and Uglješa Mrnjavčević – among the most influential magnates during the reign of Emperor Uroš, particularly between 1365 and 1371 – embody the dramatic historical events that marked the fate of the Serbian state and its people at the close of the fourteenth and the beginning of the fifteenth century.

Keywords: Jelena (Jefimija) Mrnjavčević, Jelena Branković, Lazarević dynasty, Late Middle Ages, fourteenth and fifteenth centuries, love.

Карта Душановој царстви у периоду од 1355-1371. године са распоредом обласних њосиодара

Карта области краља Вукашина и деспота Јована Угљеше 1371. године

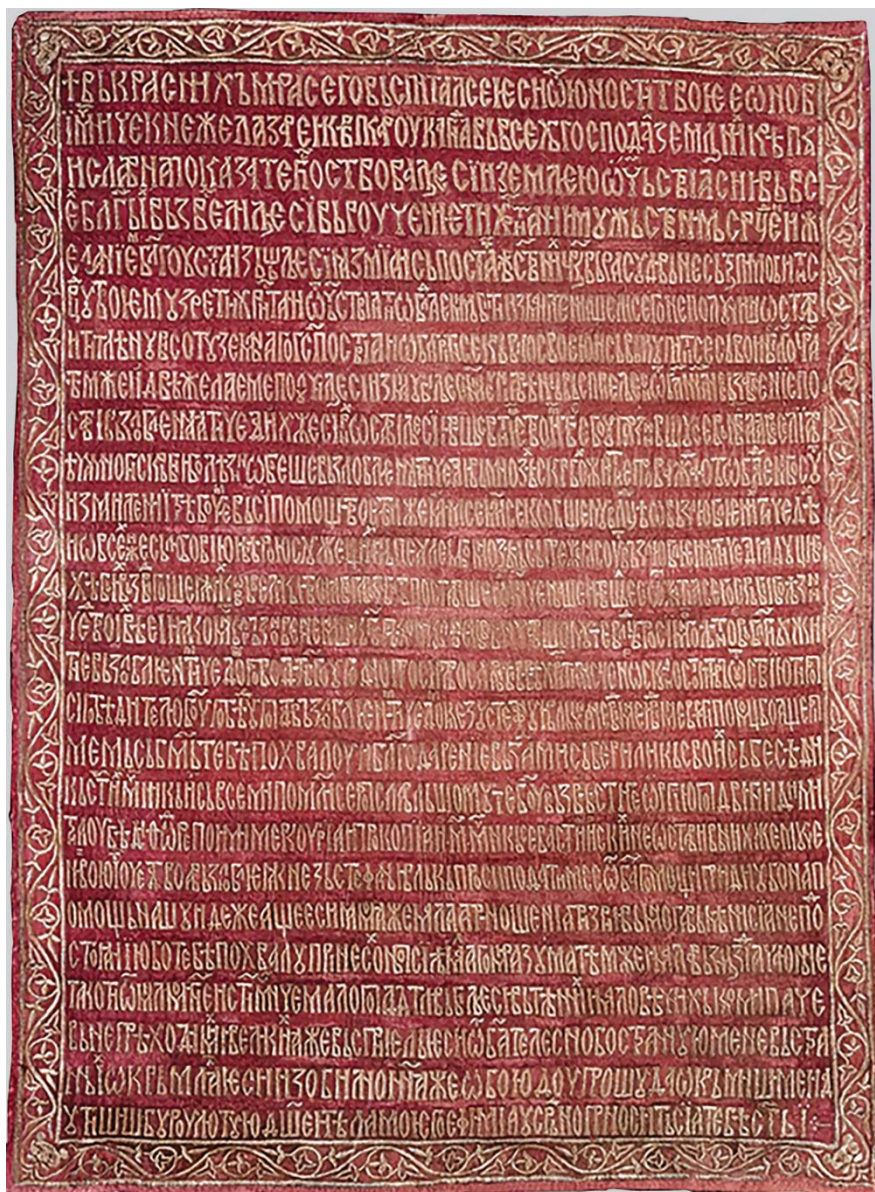
Савремена представа деспотице Стефана Лазаревића и деспотице / монахиње Јелене / Јефимије на којој је видимо како на двору деспотовом везе своју Похвалу кнезу Лазару (преузето са фејсбук странице Светиковина)

*Дийших деслошнице Јелене настао између 1368-1371. године
са стиховима посвећеним рано преминулом сину Уљеши
(преузето са сајта Дијштална ризница Хиландара)*

Завеса за царске двери дарована манастиру Хиландару, златовез на црвеном свиленом ајласу (144 x 118 цм), коју је извезла Јефимија 1398/1399. године на двору Лазаревића. На њој је златном и сребрном жицом извезена композиција на којој Исус у архијерејској одежди служи служби са Св. Василијем Великим и Св. Јованом Златоустим (преузето са сајта Дијитална ризница Хиландара)

Чувена Похвала Свешом кнезу Лазару, извезена поглаћеном сребрном жицом на црвеном платину димензије 99 x 66 цм, намењена као покров кнежевој глави у ковоју у манастиру Раваница код Бујрије. Насијала је 1402. године, непосредно пре бишке код Анјоре (преузето са сајта Дијитална ризница Хиландара)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- *Свето писмо, Нови завети* (Нови завети по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и преводима светог владике Николаја), "Глас Цркве, Ваљево, 2008.
- Г. Острогорски, *Серска обласи после Душанове смрти*, Научно дело, Београд, 1965.
- *Историја српског народа 1*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*; Зборник радова Византолошког института 21, Београд, 1982.
- М. Благојевић, *Србија у доба Немањића: Од кнежевине до царства 1168-1371*, Вајат, Београд, 1989.
- М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним државама*, Службени лист, Београд, 1997.
- М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века – власиела српских обласних јосиодара*, Службени лист, Београд, 2000.
- М. Шуица, *Власиела кнеза Стефана Лазаревића (1389-1402)*, у: *Годишњак за друштвену историју XI свеска 1*, Београд, 2004.
- С. Мишић, *Историјска географија српских земаља од 6. до половине 16. века*, Магелан прес, Београд, 2013.
- *Власи и моћ – власиела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. Септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину; уредник С. Мишић, Крушевац, 2014.

Посећени сајтови

- <https://preservehilandar.org/cp/stories/jefimija-prva-srpska-pesnikinja/>
- <https://riznica.hilandar.org/story/>
- <https://www.facebook.com/svetkovina1/>
- <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2012/bibliografije/bibliografija-radova-o-monahinji-jefimiji-okolo-1349-1405#gsc.tab=0>

„Љубосињски крин“

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР КУЛТУРНО-ДУХОВНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

ЈЕФРИМИЈЕВИЋИ ДАНИЈИ

ДОДЕЉУЈЕ НАГРАДУ

ЉУБОВИЊСКИ КРИК

УЧЕНИЦИ ПРКОГ РАЗРЕДА
ГИМНАЗИЈЕ „КУК БАРАЊИЋ“ ТРСТЕНИК

ДАНИЈАН МЛАДЕНОВИЋ

ЗА НАЈБОЉИ ЛИТЕРАРНИ РАД НА ТЕМУ:
„ШЕСТ КЕЉОКА КАО ЗВЕЗДА СИЈА, СВЕТА МАТИ СРПСКА ЕВГЕНИЈА“

ПРЕДСЕДНИК ОДБОРА „ЈЕФРИМИЈЕВИЋИ ДАНИЈИ“
ДАНИЈА КУЉОКИЋ

ТРСТЕНИК, 19. ЈУН 2025. ГОДИНЕ

НАГРАДА „ЉУБОСТИЊСКИ КРИН“

Жири за доделу Награде „Љубостињски крин“, за најбољи литерарни рад ученика средњих школа Расинског округа, у саставу:

Ана Павловић, в. д. директор Народне библиотеке „Јефимија“ Трстеник, председница; протојереј Данијел Стефановић, парох љубостињски, члан; Ивана Илић, библиотекарка Завичајног одељења НБ „Јефимија“ Трстеник, члан.

ДОНЕО ЈЕ СЛЕДЕЋУ ОДЛУКУ:

Награда „Љубостињски крин“ за 2025. годину додељује се ДИЈАНИ МЛАДЕНОВИЋ, ученици I разреда Гимназије „Вук Караџић“ у Трстенику, за рад на тему: „Шест векова као звезда сија, света мати српска Евгенија“.

У Трстенику, 16. јуна 2025. године

Прошјореј Данијел Стефановић

**„ОВАЈ ДАН ТЕБИ ПОСВЕЂУЈЕМО, ПРЕПОДОБНА
МАТИ ЕФРОСИНИЈО, И ОВУ ТИ СЛУЖБУ ПРИНОСИМО
И ПЕСМУ ПЕВАМО“**

(О Светој кнегињи Милици, преподобној Евгенији – Ефросинији из *Жишја* и богослужбених песама)

*Ходише данас, зборови српски,
окуймо се у свештим храмовима
и торжествено прославимо
особишу међу ѿсиама српским...*

(Мало вечерње; Слава на *Госјоди возвах*)

Рођена око 1335. године, Милица је била потомка богољубиве српске краљевске лозе Немањић, чукунука Вукана Немањића, ћерка чувеног војводе топличког Вратка Немањића, у народним песамама опеваног као Југ Богдан и супруга Светог славног Великомученика Цара Лазара Хребељановића: „Беше рода света и славна и нарочита... благородна, честита и мудра, а у побожности предњачаше у роду своме... Свим врлинама украшена, благоразумна, мужеумна, милостива, штедра, тиха и сваком добром нарави испуњена; паметна, енергична, а изнад свега, побожна и Богу предана“ (Ава Јустин, *Жишје Св. Евјеније – Ефросиније*).

Своје детињство Милица је богатила хришћанским и световним васпитањем бивајући чест гост на двору код рођака јој Цар Душана (1308-1355). Са Лазаром, будућим мужем, најпре се срела у крајевима свога оца, где касније на том месту зида своју задужбину – манастир Љубостиња. Благословима Цара Душана и оца јој Вратка удаје се за Лазара 1353. године. У часном и богољубивом браку Лазар и Милица родише пет кћери: Мару, Драгану, Јелену, Теодору и Оливеру, а потом и три сина: Стефана, Вука и Добривоја (који умре по рођењу).

Лазар Хребелановић (1329-1389) беше чувени војвода, славан по витештву, честитости и оштроумности, а на двору код Цара Душана веома вољен и поштован. Будући такав човек њега и Господ препозна, откри, и даде народу за чувара богољубивих и човекољубивих Му заповести – чувара вере и отачаства: „Заволео си лепоту славе Божије, међу земнима си Му удио и добијени талант добрим делима си удвостручио“ (*Тройар Св. муч. Лазара*).

Још један очевидац Лазаревог житија, монахиња Јефимија (деспотица Јелена Мрњавчевић), похвалним словом узноси му величаније и везе златним нитима на црвеној свили.

Након Косовске битке, Лазаревог опредељења за Царство небеско и мученичке смрти, његова удовица, христоименита мајка свег српског рода, узевши „на се ревност мушку“ (патријарх Данило III), мудро и храбро владаше Србијом у тешка времена турског вазалства.

Њен савременик Константин Филозоф најцењенијим речима описује њену личност: „А достојавна и веома мудра Милица, која превазилазише многе изабране матере, оставши сама, беше као што вели Соломон мужаствена жена и имађаше све врлине. То о њој знају сви око ње, који су поцрпели милостије из њене руке и још многа друга добра. Она, примивши на себе тако велику власт, знала је и светске ствари, у којима је тешко снаћи се. По лепоти и доброты својој она не беше само жена, него и мудри Одисеј у многим стварима. Ко ће изрећи сва њена дела? Ко ће избројати све божанствене и све свете украсе и дарове њене црквама и манастирима? Ко се неће задивити гледајући њен побожни однос према монасима, који су окренути јединоме Богу? Она заиста делима својим превазилазише заповести и иђаше напред на све веће дело“.

Милица је од турског султана Бајазита добила обећање да Цркву Божију неће гонити и храмове рушити, али под условом да му најмлађу кћи Оливеру уступи за жену. Мислила је ова мудра мати: боље једну своју кћер на жртву да принесе, него многе српске ћери и девојке, цркве и манастире да изгуби. Оливеру је Господом бодрила и снажила: Христа да се не одриче – душу да сачува. А Оливера, мученица, дјева, красна у лепоти телесној, а још краснија у духовној, питомој пчели равна, у гнезду агарјанском, од осињег горег, оста верна Господу и мајчином завету.

Сина старијег Стефана (1377-1427) који је након смрти Лазара имао свега дванаест година, мудрошћу је учила, вером надом и љубављу снажила, припремајући га да наследи престо свога оца: „Мач славног Лазара сину своме Стефану Високом си дала“ (*Тројар Св. Ефросиније*). Он будући богобојажљив, од зла неустрашив, показа се као најбољи владар, витез, војсковођа и књижевник, а још већма као богољубив и човекољубив: „Као снажни бедем показао си се страдалном роду своме, Стефане премудри, и следио си у делима царске родитеље твоје, украсивши отаџбину многим црквама. Остао си у вери наших Светих Отаца, у њој не престај ни нас да укрепљујеш, молитвама твојим, пред престолом Вишњега Бога“ (*Тројар Св. Стефана*).

„Истинском родољубљу и отаџбинољубљу Лазареву сведушно си последовала, но пре тога заповеђеном Богољубљу и братољубљу; зато те појемо као бодру вршитељку заповести Господњих, Милице правоходна“ (*канон друји, ѿсма ѿрећа*). Као мајка свем роду српском, тек када све гладне и жедне нахрани и напоји, болесне изцели, наге одену, нејач заштити, уцвелене утеши, цркве и манастире даровима обасу, предавши царство своме сину Стефану праведном и мудром, одлази у своју задужбину, манастир Љубостиња, коју подиже пре Косовске битке, и прима монашки постриг 1393. године, а са постригом и монашко име Евгенија: „Скинувши царску одећу, обукла си монашку ризу, Евгенијо славна“ (*Тројар Св. Ефросиније*).

Њеном подвижничком животу придружују се многе српске удовице пострадалих косовских јунака. Међу удовицама беше и Јелена, супруга деспота Јована Угљеше Мрњавчњевића, потоња монахиња Јефимија, Миличина рођака, духовна сестра, саподвижница и сапутница, која такође себе сврста у „мудре девојке“.

Из манастира Љубостиња Евгенија наставља старање о своме сину деспоту Стефану, српској земљи, православној вери, најпре приносивши молитвено прегалаштво, а све ради очувања српског христоликог идентитета: „А ти си Крст Христов као мач духовне победе узела, на спасење душе своје и рода српског богоносног“ (*Тројар Св. Ефросиније*).

И Милица је потегла за пером, у њеним рукама као оштар мач, мач истине и правде, да сасече свако зло наишло на српски род, те из свога охристовљенога бића, као из тоболца извлачи молитвене стихове који снагу псалама Давидових носе.

ПОХВАЛА ЦАРУ ЛАЗАРУ

(Удовству моме женик – део *Похвале*)

Ко је овај?

Говорише у уши моје.

*Да ли је овај кога пре жењах,
мој украс, мојој деци расејаној сабрање?*

*Сабери ми чега расшочена,
која завишићу врази
од мене оштринуше.
Сабери их у ошрагу моју,
сшаси чега моја,
да не једе вук од сшгада мога,*

*Блашословен зашсша јеси, о Лазаре,
блашослови мене који шшебе блашосиљам.
Нема шохвале, којој ниси досшожан*

„Пуна Духа Божијег, имала си смелост пред Бајазитом... да исповедаш Свету Тројицу: Оца и Сина са Светим Духом...“ (*Канон*, прва песма на Славу). Из манастира Љубостиња као монахиња Евгенија заједно са Јефимијом изиђе пред Бајазита да измоли помиловање лажно оклеветаног сина Стефана и потражи мошти Свете Петке српске, нудивши султану све своје богатство. Султан се смејао њеној потражњи и у чуду прозборио: „Зашто не иштеш нешто драгоценије, него само те суже, непокретне кости?“. Сва радосна у Христу, са моштима Св. Петке, из Видина начини молитвени вход Србијом и положи их најпре у манастиру Жупањевац, потом у Љубостињу, да би по њеној смрти 1417. године биле пренешене у Београд.

Пред кончину земаљског живота прима на себе велику схиму и име Ефросинија, а недуго потом у великом подвигу и миру представља се Господу 24. новембра 1405. године. Њене целебне свете и чудотворне мошти бивају похрањене у њеном храму, где се и данас налазе: „Твоје тело као станиште Духа и чудотворно, у великој цркви Љубостиње и сада излива исцељење свима који ти притичу, и са вером име твоје призивају, мати Ефросинијо, и рајска душо“ (девета песма *Канона*, трећи стих).

Над њеним мироточивим моштима чуда, исцељења и духовна окрепљења и данас се дешавају тихо, скоро неприметно, али неизоставно, те је с разлогом називамо „тиха помоћница“, „Зато благослови Бог име твоје и гроб твој мироточиви, Евгенијо свехвална: свима болесним за исцељење и свима верним на спасење“ (*Кондак Св. Ефросиније*).

Децо Миличина, децо Јефимијина, децо Љубостињска, и ми вечерас заједно са вама, овим скромним речима и малим приносом желимо словом да веземо житије Свете Милице, Евгеније, Ефросиније.

У име Одбора за доделу Награде „Љубостињски крин“ желим да захвалим нарочито: Анђели Матејић и Јелени Дуњић, на неуморном труду који улажу сваке године и које, рекао бих, постају почасни учесници за Награду „Љубостињски крин“. Затим и Анђели Алексић из Крушевца и њеном упечатљивом прозном стилу, а онда и Анђелији Стевановић и Урошу Манојловићу на написаним стиховима, те на крају и Дијани Младеновић.

(Слово изнеио поводом доделе Награде „Љубостињски крин“ 19. јуна 2025. године на Омладинском шриу у Тршиенику.)

Дијана Младеновић

„ШЕСТ ВЕКОВА КАО ЗВЕЗДА СИЈА, СВЕТА МАТИ СРПСКА ЕВГЕНИЈА“

У тишини векова и страницама наше историје, светли име жене која је била Сунце у олуји и светионик у тамним данима, света мати српска Евгенија.

Када је царство било на коленима, а народ у очају, она се појавила као глас разума и храбрости. Није чекала да је судбина стигне, већ је одлучила да је сама обликује. У времену када су жене биле у сенци владара, она је била глас који води и мач који брани. Након Косовског боја, када су се облаци туге надвили над српском земљом и када су се вуци борили око круне, она није поклекла. Није стајала скрштених руку пред судбином. Храбра и мудра, кнегиња Милица родољубљем је повела целу једну нацију у боље сутра. Постала је ослонац у времену када је темељ целе једне земље подрхтавао. Њена снага није долазила из моћи, већ из јецаја мајки, молитве деце и бриге очеве. Њено срце је жудело да спаси шаку сељака који су знали и за плуг и за мач, расутих по земљи коју су хранили знојем и крвљу, а волели као мајку. Није носила мач, али је носила бригу целог народа. Није повела војску, али је предводила обнову. Њен задатак није био само да преживи пораз, већ да из пораза роди наду. Уместо тога, суочила се са временима која нису била блага ни према краљевима, а камоли према једној жени. Причала је у име целог народа и преговарала са царевима када су се многи бојали да подигну глас. Мудро је преговарала, чувала мир, васпитавала сина и градила оно што су рат и Османско царство рушили. У њеној тишини налазила се снага народа. Није подизала зидове око себе, већ мостове међу људима. Знала је да ни круна ни двор нису оно што држи земљу, већ народ и управо због тога се борила не за престо, већ за душу Србије. Касније, када је

постала монахиња Евгенија, није престала да се брине о свом народу. Напротив, повукла се тихо, али њена дела су и даље говорила кроз сваки откуцај витешкога срца. Подигла је манастире, молила се за мир и ширила љубав кроз веру и Бога. У њеној тишини живела је вера, а у њеној понизности снага. Није тражила признања, јер је знала да храбри чиновни не траже пажњу. Данас, шест векова касније, име Евгенија сија као звезда и када су ноћи тмурне, она и даље сија над нама, није заборављена. Она је постала симбол мајке, владарке и светитељке. Не само због својих дела, већ због начина на који је носила своју судбину, достојанствено, смирено, са вером.

Зато, када изговоримо њено име, изговоримо једну од најлепших прича нашег народа. Изговарамо причу о снази жене, о љубави која јој је давала потпору док је носила бреме жртве оних који су били, али и оних који ће тек доћи. Због тога света мати Евгенија и данас светли не као сенка прошлости, већ као жива звезда на небу српског духа. И док се векови нижу као бисери у поглављу времена, она остаје, светла, тиха и вечна, јер звезде попут ње не падају, оне се само јаче виде кад дође ноћ.

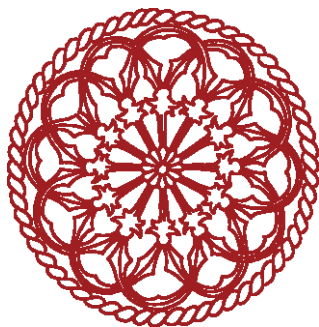

фото-документација

**ДФОТОГРАФИЈЕ 38. „ЈЕФИМИЈИНИХ ДАНА“
/18-20. јун 2025/**

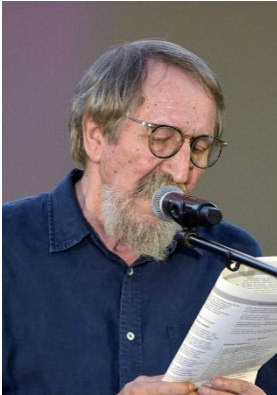
*Милена Турк, председница ошшине
Трсшеник, ошвара 38. „Јефимијине дане“*

*„Похвалу свешом кнезу Лазару“ говорила
је љумица Мина Лазаревић*

Љубосишњска ѱорша ѱред завршно вече „Јефимијиних дана“

Андреј Јелић Марић

Брајислав Милановић

Лела Марковић

Косића Косовац

Гордана Симеуновић

Александра Бајинић

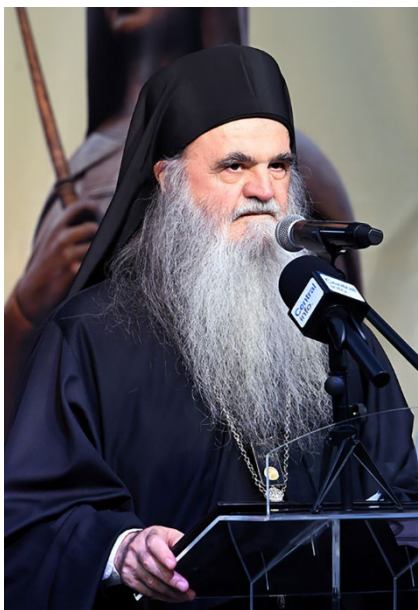
Ловица Тшима

Тајјана Лазаревић Милошевић

Душко Бабић

*Беседу је говорио митрополит
крушевачки г. Давид (Перовић)*

*Песникиња
Дејана Цвешковић Лазић*

*Песникиња
Слађана Бушић*

*Песникиња
Оливера Цвешкић*

Представљање Годишњака „Лубостињска приношења“ бр. 10

Директор Народнег универзитетa, Данило Вуковић, председник ОО „Јефимијиних дана“, уручује литерарну Награду „Лубостињски крин“ Дијани Младеновић

Изложба „Моравска Србија – између стварности и легенде“ Народног музеја Крушевац

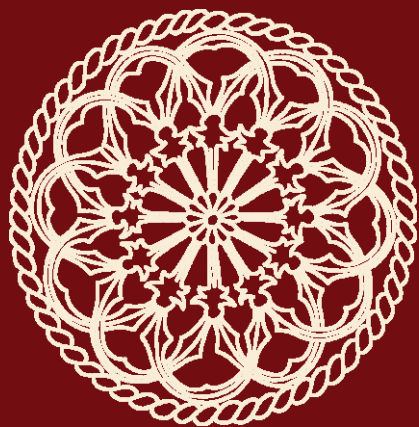
Концерт Групе „Калем“ – Стефан Илић и Душан Појовић Лишовац

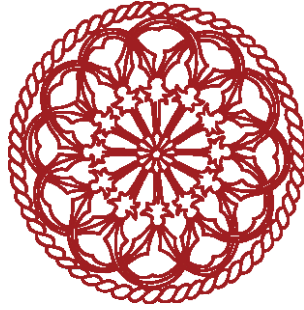
Музичко приношење – Јана Крижак, клавирски сарадник Пејшар Илић

Део публике на завршној вечери „Јефимијиних дана“ у манастиру Љубосића

ПРИЛОЖИ

ЇОМЕНИК

Преузето са адресе: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=933144612566489&set=pb.100076128771877.-2207520000&type=3>

*Игуманија љубосињска Христина
(1931-2026)*

Прошјереј Данијел Стефановић

**ИГУМАНИЈА ЉУБОСТИЊСКА ХРИСТИНА
(1931-2026)**

Духовна браћо моја (сестре моје) и сајосџиници, када се молише, не заборављајше мене, негџ иледајући мој ѓроб, сећајше се моје љубави, и молише Христа да дух мој смести са ѓраведницима.¹

Дана 21. јануара 2026. године у манастиру Љубостиња отпращена је „у вечни спомен“ монахиња Христина, игуманија манастира Љубостиња, која је пастирски штап у својој десници држала пуних тридесет година, а монашку ризу на себи носила осамдесет и две године. Чинове достојне поштовања и наклона.

Сџасишељу, ѓпрослави на небесима ону која је свети најусџила и у чесном живоџу ѓбожно ѓживела.

Мноштво народа, свештенџ клира и монашког реда заједно са Архиепископом и Митрополитом крушевачким Господином Давидом, окупио се у храму Успења Пресвете Богородице и у љубостињској порти, како би узнели молитве ради вечног блаженства, и исказали поштовање према Христини, знаменитој монахињи и игуманији.

Монашким опелом началствоваџ Високопреосвећени Митрополит крушевачки Давид, изневши беседу, опроштајну реч и утеху свџ присутном народу, указујући велико поштовање и уважавање које има према анџелском лику игуманије љубостињске Христине.

¹ Стихови у тексту (италик) су из чина монашког опела.

*Сведржићељу Госпoде, душу слушкиње Твоје уиокој у насељи-
ма Праведних, где светлост Твоја сија свима достојнима, једини
многo Милосћиви.*

Сабрали су се у Љубостињу многи. Они са којима је мати Христина делила хлеб и реч, тугу и радост, молитву и ревност, али и они који је нису лично познавали – показавши велику наклоност према старици и њеним годинама у подвизима и бдењима.

Блажен је живoт иустинџака, окриљују се божанском љубављу.

На последњи целив пришли су и њени сапутници – монаси и монахиње, из многих светих српских манастира.

Поштовање према мати Христини указао је и народ трстеничког и љубостињског краја заједно са њеним мештанима из Љубостињског Прњавора који су је сви до једног поштовали као њихову игуманију.

Дошли су и њени Херцеговци како би се поклонили њеним делима и заслугама, оправдано поносни што су поникли из истог камена и крша херцеговачког, камо је и њихова земљакиња Христина.

Монахиња Христина, ијуманија љубосћинска

Ијуманија Христина (Обрадовић), родила се 20. децембра 1931. године у Седларима надомак Поповог Поља у Херцеговини, од оца Душана и мајке Јање. Крштено име јој је било Велика, и једино је женско чељаде, од укупно шесторо благочестивих и христољубивих родитеља.

Пред усташком рацијом и стравичним покољем, породица Обрадовић одлази возом преко Дрине и настањује се у Младеновац. Старији Великин брат Милорад, заволевши монашки лик уз светог Владика Николаја у Жичи, постаје искушеник Жички, да би касније прешао у овчарску Свету Тројицу, где је замонашен са монашким именом Христифор. Његовом утабаном монашком ста-

зом кренула је и његова сестра Велика са својих тринаест година, као искушеница манастира Јовање 1944. године у Овчару. После тешког обољења бубрега, по препоруци брата Христифора, искушеница Велика долази у Љубостињу 1947. године код чувене игуманије Варваре (Миленовић). После смрти оца Душана, у Седларима, мајка Јања одлази сину Христифору 1949. године у Јошаницу, и после неког времена монаши се и добија име Јелена.

Искушеница Велика, показавши се веома вредном у раду и подвигу, бива замонашена у Љубостињи 1951. године добивши име Христина. У манастиру Љубостиња обавља све послове показујући се ревносна у молитви, раду и послушању. Својом харизмом привлачила је пажњу оштроокој игуманији Варвари, која је грли к себи и поставља за личног возача. Христина је била вешта и са уздама и за воланом.

Након смрти игуманије љубостињске Варваре, 1995. године, Владика Стефан (Боца) поставља монахињу Христину за нову игуманију љубостињске обитељи. Достојна ове службе, пред Господом и Светом Ефросинијом (царицом Милицом) првом игуманијом љубостињском, Христина смирено носи јарам љубостињски бринући о својој деци, сестрама, манастирском економијом, као и о духовним животима многих мирјана који су у њој видели духовну мајку.

Последње месеце и дане провела је ова старица на постељи, предавајући се смирено и покорно вољи Божијој. Са болесничке постеле призвала је многи свој народ, духовну децу, свештенике, монахе и свога Владика Давида, како би проговорили са њом још коју мудру реч, прећутали минуте уз уздахе и трептаје срца, или пак опраштајући се у миру и љубави.

Упокојила се на Крстовдан 18. (5) јануара 2026. године, у својих деведесет пет година, предавши душу Господу спокојно, у миру, достојанствено, примивши бесмртну Храну, свето Причешће, тело и крв Христову – показавши себе „достојном блаженства“.

Ону Христѐ, која је Теби служила на земљи испоснишћѐвом и ѓравослављѐм, ѓрослави, Сѓасишћѐљу, на небесима.

*Маји Христїина са мајком и браћом,
1937. година*

*Маји Христїина, иѹманија Варвара
и маји Јелена (Христїинина мајка)*

*Маји Христїина са браћом
Христїифором, иѹманом Св. Романа*

*Маји Христїина вози, иѹманија
Варвара иззади*

*Владика жички Василије са
љубосињским сесиринсивом*

Маји Христина у својој соби

Игуманија Христина у иорџи

*Мишројолић крушевачки јосиодин Давид, јрошојереј Данијел
и игуманија љубосињска маји Христина*

*Драјолуб-Драјан Димићријевић
(1950-2026)*

Душан Јовић

**ДРАГОЉУБ-ДРАГАН ДИМИТРИЈЕВИЋ
(1950-2026)**

Радио сам све и вајао ликове од краља Пејра до Пејра Краља – овако професор Драгољуб Димитријевић, објашњава каријеру дугу пет деценија.

Драгољуб-Драган Димитријевић, рођен је 23. маја 1950. године у Чаирима код Трстеника, а преминуо у Београду, 23. фебруара 2026. године. Српски академски вајар и универзитетски професор. Понос Трстеника.

Завршио је Основну школу „Живадин Апостоловић“ у Трстенику, а средњу Школу примењених уметности „Ђорђе Крстић“ у Нишу. Дипломирао је вајарство на Факултету примењених уметности у Београду 1977. године, из области скулптура у простору и архитектури.

Након завршених студија радио је неколико година у вајарском атељеу на Венчанцу, као стручни сарадник смотре уметности „Мермер и звуци“.

Од 1989. предавао је на матичном факултету, као наставник у звању доцента на одсеку Примењено вајарство водио је наставу Цртања и Моделовања. У звању ванредног професора предавао је Примењено вајарство.

Био је секретар Удружења ликовних уметника примењених уметности и дизајнера Србије и вршилац дужности председника Удружења ликовних уметника примењених уметности и дизајнера Србије.

Као редовни професор води наставу на старијим годинама и магистарским студијама. Обављао је функцију продекана Факултета примењених уметности у Београду од 1998. до 2000, а од 2004. године је шеф департмана за Примењено вајарство и председник Савета факултета.

Био је редовни члан УЛУПУДС-а и УЛУС-а. Имао је статус слободног уметника.

Бавио се цртежом, галеријском и меморијалном скулптуром. По први пут на овим просторима, ликове српских светаца интегрише у меморијалну скулптуру.

Током каријере је реализовао преко хиљаду материјализованих дела, од којих је преко педесет награђено.

Више од стотину групних и самосталних излагања, од тога је самостално излагао у Трстенику два пута, Врњачкој Бањи, групно у 35 градова, као и преко двадесет учешћа на уметничким колонијама.

Био је специјализован за рад у камену.

Живео је и радио у Београду.

Његова уметност трајно је уткана у културни и духовни простор Србије. Међу његовим значајним делима издвајају се: Споменик погинулим ратницима и жртвама у ратовима 1912-1918, Крушевац; Спомен обележје Бану Милосављевићу, Бања Лука, 2002; Споменик Бану Милосављевићу, Бања Лука, 2003; Споменик погинулим борцима и жртвама у отаџбинском рату, Зворник, 2004; Споменик ратницима и жртвама Тузланске регије, Каракај, 2005; Споменик краљу Александру Карађорђевићу, Деронић, 2006; Спомен обележје Арсенију Чарнојевићу, Печуј, Мађарска, 2006; Споменик Петру Кочићу, Београд, 2007 – Бања Лука, 2007; Споменик кнезу Лазару на коњу, Ђуприја; Св. монаху Теодосију (манастир Рујан); Споменик Твртку Котроманићу, Херцег Нови; Споменик борцима и жртвама отаџбинског рата, Кравице; Споменик борцима и жртвама отаџбинског рата, Шековићи; Споменик Драгану Николићу (Врњачка Бања, 2017); „Женски торзо“, скулптура у слободном простору, камен, Бања Јунаковић (Апатин); Скулптура „Часна трпеза“ (манастир Добрун); Скулптура „Торзо“ (Дуго Село); Скулптура „Четворокњижје“, (Бања Лука).

Добитник је бројних награда и признања: Награда за скулптуру на изложби „Сусрети младих стваралаца“ (Нови Београд); Награда УЛУС-а за Решење спомен-обележја Ђорђу Станојевићу (Београд); Награда УЛУПУДС-а за Ликовну делатност, Београд; Награда УЛУПУДС-а за Друштвену делатност, Београд; Прва награда за скулптуру, Мајски салон, Београд.

Изложбе: Салон нација у Паризу, Бијенале младих (Ријека), Мајски салон (Београд), Октобарски салон (Београд), Међународни бијенале минијатуре (Горњи Милановац)...

У завичају му је више уметничких дела:

Трстеник: Триптих у бар рељефу на капији порте цркве Свете Тројице у Трстенику; Споменик Кнегињи Милицы (2016); Спомен плоча Васи Анђелковићу на згради НУ Трстеник; Спомен плоча Електро-централи на згради Музеја Трстеник; Биста Раки Љутовцу; Биста Миодрагу Ибровцу (поклон); Скулптура школству (слово А) испред зграде Дечјег одељења НБ „Јефимија“ (поклон); Споменик Живадину Апостоловићу; Биста Крсти Босанцу; Бар рељеф др. Сава Станојевић у Старој Чаршији; Бар рељеф др Сава Станојевић у Дому здравља; Скулптура „Белег“ у ЕПС-у; Бар рељеф Свети Сава у ОШ „Свети Сава“ у Пејовцу.

Рујишник: Споменик устанку, 2000; Мијајловац: Споменик погинулим ратницима на Кошарама; Велика Дренова: Скулптура Патријарха Германа; Бела Вода: Скулптура „Наћве“; Оцаци: Споменик палим борцима

Драган Димитријевић никада није заборавио свој родни крај: Чаире и Трстеник. Није заборавио своје завичајне пријатеље, школске другове и познанике. Трстеничане је подржавао увек и у свакој прилици. Ниједно гостовање нашег Трстеничког позоришта у Београду није могло да прође без њега.

И како је то рекао његов пријатељ, књижевник Љубиша Бата Ђидић: „У оној пшеничној влати, од које се прави хлеб наш насушни, мислим да је била душа великог уметника Драгана Димитријевића“. Хвала му за све.

Никола Тесла

Наћве

Белеј

Трийшх на кайији цркве Св. Тројице

Сѣоменик кнећињи Милицѣ (2016)

*Сѣоменик Паѣријарху Герману
у Великој Дренови*

*Сѣоменик райницима и жрѣвѣма у
райовима 1912-1918, Крушевѣц*

*Сѣоменик Тврѣкѣу Коѣроманићу
у Херцеѣ Новој*

*Бар рељеф „Свѣѣи Сава“ из Леѣташа
ЕД Трсѣеник*

Верољуб Вукашиновић

ПОТПИС АУТОРА

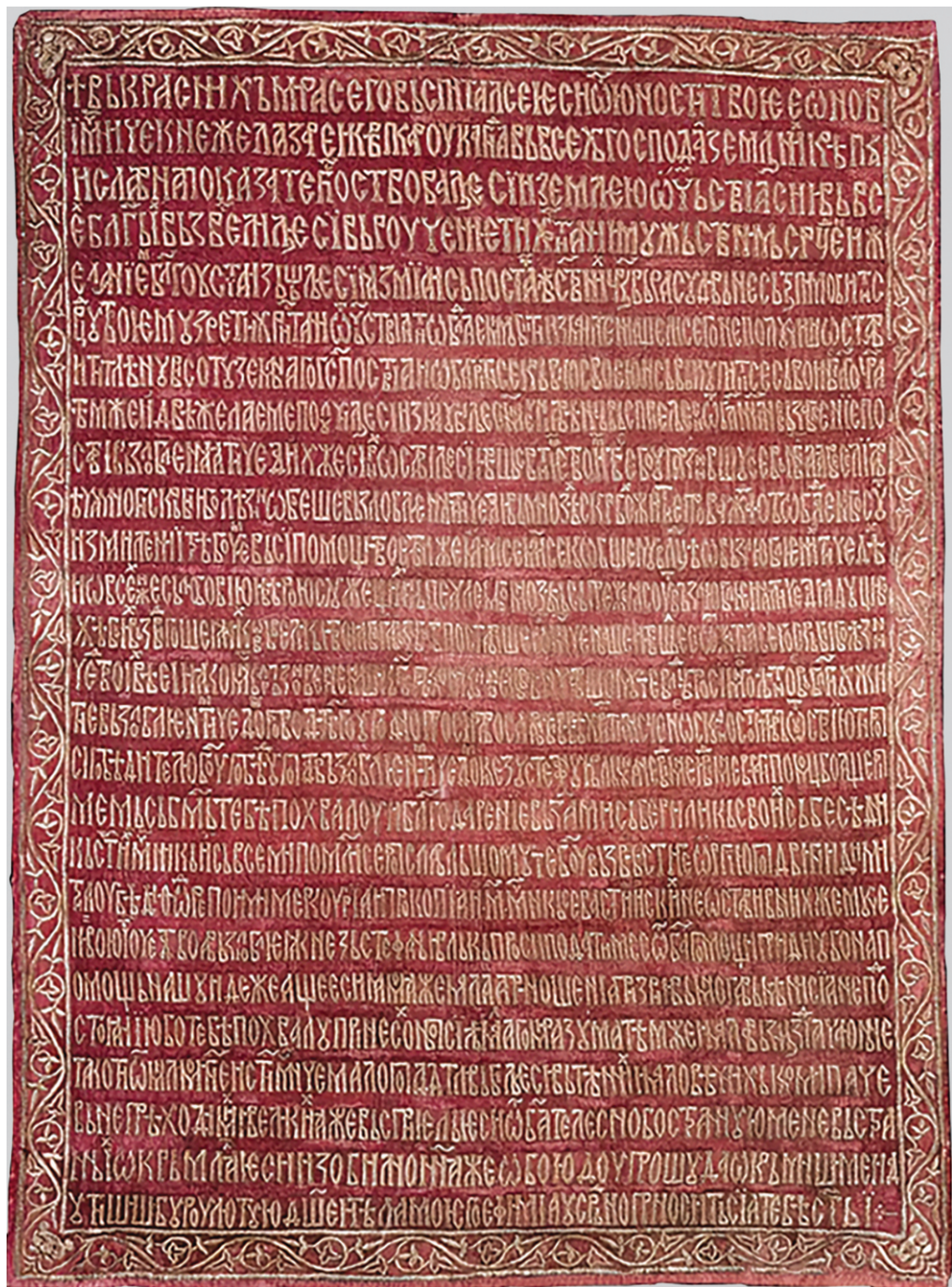
Љубосџињу сазда,
чијку у камену,
савршен рад.
Остави њојис
на прају храма
џројомајсџор
Боровић Рад.

Живојисаше Лазара,
Милицу и Вука
и десџоџа Сџефана
од свих вишеј.
На зиџу, у Љубосџињи,
Макарије Зоџраф
у њојису њише.

Минуше сџолећа,
кнејиња Милица
са фреске дође
у Трсџеник
и џрејвори се
у сџоменик
шџо џлови
к вечносџи, лајан.
У њојису вајар
Драјољуб Димијријевић
Драјан.

ниска незаборава

Монахиња Јефимија, „Похвала светом кнезу Лазару“,
(почетак XV века, 67 x 49 цм, Музеј СПЦ Београд)

Љуба Вукмановић¹

ГДЕ ЈЕ ЧУВАН ЈЕФИМИЈИН ВЕЗ²

Почињала је 1944. година и назирао се слом Немачке. Новости о њеним поразима на фронтovima, Лонгин је највише сазнавао у Београду, кад је из Панчева долазио да се сретне са избеглим калуђерима Врдника и да прими малу новчану помоћ у Патријаршији. У Београду се страховало од бомбардовања, а тада би могло да страда и Панчево.

Искрсла је нада у сигурније: сеоба у Нови Бечеј. Тамо су Лонгина позвали сестра од тетке Емилија и њен супруг др Драгутин Бем. Становали су у центру града, у кући са два стана, и ту је Драгутин имао зубарску ординацију. Подаље од центра, имали су кућу, делом коришћену и за малу лабораторију. Томићи су ту смештени.

При нашем сусрету у Тузли, Лонгин је причао о недоумици: да ли је тада било боље да све драгоцености манастира Врдника буду ту, у малом Новом Бечеју, него и ту и у Београду, где може бити и бомбардовања и великих разарања?... Приклонио се Новом Бечеју. Посетио је пријатеља Душана Глумца у Београду и од њега

¹ Љуба Вукмановић (1932-2024), новинар, публициста.

Запажени су му репортерски записи, разговори са личностима из културе, уметности и науке и путописи из европских земаља, Азије и Африке. Објавио је шире истраживачке рукописе: *Пљачка манастира Крушедола*, 1968; *Посмртине сеобе кнеза Лазара*, 1989; *Последњи Јакишићи*, 1989; *Век Сергеја Јесењина*, 1995.

Аутор је осам књига, а текстове је објављивао у многим часописима.

У *Енциклопедији Новог Сада* написао је 38 биографија, махом новинара. Био је сарадник *Српској биографској речнику* и *Лексикона писаца Мајнице српске*. Биран је за члана сарадника Матице српске од 2012. године. Аутор је и двадесет сценарија и текстова за документарне филмове.

² Преузето из књиге: Љуба Вукмановић, *Заноси и заборави*, Нови Сад, 2016, стр. 272-274.

узео врџничке драгоцености. Глумац их је чувао у свом стану три године – од 16. јуна 1941. до 17. маја 1944. године – и тада их је вратио Лонгину.

Најдрагоценије у свом неугледном коферу из Београда – Јефимијин вез, Лонгин је донео Емилији и др Драгутину Бему, а то су знали и брат Михаило са супругом Милицом. Доктор Бем је припремио погодну металну кутију и у њу су ставили Јефимијин вез, добро изолован тканином. Испод дашчаног пода собице, уредили су мали простор и ту ставили кутију, заштитили и заклонили ормарчићем.

Био сам у тој кући у центру Новог Бечеја, тада у Улици ЈНА 2. Уочљиви су њени високи прозори и степенице на улазу. Више нема оне собице у којој је сакривен Јефимијин вез – спојена је са суседном, па заједно чине велику дневну. Вест да је Јефимијин вез чуван у тој кући, изненадила је домаћицу Милораду Мандић. А бечејски прота Бошко Пећански био је запрепашћен! Посећивао је архимандрита Лонгина у тој кући, а како је могао и да помисли на то да је тада у њој чувана тајна!

„Зар је у оној собици био Јефимијин вез!“, чудило се прота Пећарски. „Пред рат, видео сам вез у ковчегу кнеза Лазара у цркви манастира Врџника. О везу, скривеном у оној собици, Лонгин није поменуо ни реч, никад!“

Прота није замерао архимандриту. Казао је: био је чувар Јефимијиног веза – и пред људима и пред Богом. И није смео да ризикује да о томе прича. Ћутао је о тајни, ћутао.

„Жао ми је што архимандрит Лонгин није и мени то поверио, али морам да га разумем. Искрено верујем да није сумњао у мене, већ су то они вековни обзири калуђерски да се тајна чува. Кад је Лонгин дошао у Нови Бечеј, заједно смо отишли до окупаторске власти да му одобре боравак. Тада сам био парох и архијерејски намесник за средњи Банат – то су 32 села и града. На тој дужности остао сам од 1940. до 1955. Имали смо хор са више од сто чланова. Кад будем с хором архимандрит би служио у цркви, а то је чинио и кад би ме спречило нешто друго. Разговори с њим били су уживање. Мудар, начитан, угледан у Патријаршији и Синоду, познавао је личности и прилике и на краљевом двору у

Београду пре рата. Лепо смо се слагали, пријатељски... Тешко ми је да поверујем: Јефимијин вез у Новом Бечеју... Чудо! Свака част и хвала архимандриту Лонгину: сачувао је древно национално благо.“

И архимандрит Лонгин радовао се, заједно с Новобечејцима, великом дану: ослобођењу града 4. октобра 1944. Више није морао да страхује да ће се Јефимијин вез открити у оној собици у кући Бемових, у којој је нашао уточиште. Памтио је тај дан:

„Кад смо се прибрани од радосног празновања слободе, узели смо кутију с Јефимијиним везом. Разгледали смо га радосни: вез је био очуван дивно.“

Лонгинов брат Михаило, са супругом Милицом и децом, убрзо се вратио својој кући у ослобођено Степановићево. Ту је дошао и Лонгин и донео кофер са драгоценостима Врдника. Није дуго остао: припремао се за повратак у Врдник, привремено заузет – у конацима манастира била је уређена војна болница за потребе Сремског фронта. Старог пријатеља Милана Смиљанића, угледног проту, уваженог у новој власти, молио је да помогне Врдничанима.

„Честити прота Смиљанић успео је да нам се одобре две собе у конаку манастира“, памтио је Лонгин. „Чекајући да се уреди наш повратак у Врдник, боравио сам у Новом Саду, поново код мојих заштитника и добротвора, Емилије и др Драгутина Бема. Убрзо после ослобођења Новог Сада, они су се из Новог Бечеја доселили у кућу близу центра, у улици којом је тада ишао трамвај. Поново сам им поверио, као и у Новом Бечеју, да чувају врдничке драгоцености, све до мог повратка у манастир Врдник.“

У Новом Саду, дуже од 40 година, није било познато да је Јефимијин вез чуван у тој невеликој кући у Железничкој 10. Том улицом, и дуго после рата, ишао је трамвај од центра града до тадашње железничке станице. Касније, у кући је било дописништво „Политике“. Да је Јефимијин вез чуван у тој кући, први пут је објављено у мојим записима *Посмрћне сеобе кнеза Лазара* („Дневник“, 12. август – 5. септембар 1988).

У сусрету с владиком Лонгином у тој кући, кад је био у посети Емилији Бем, вратио сам му оних 14 докумената – његову преписку са Синодом 1941-1942, које ми је поверио у двору у Тузли.

У причи с Емилијом, сећао се тешких дана у окупираном Новом Бечеју: страховали су да се Јефимијин вез не открије у оној собици – тада би сви страдали, а укућани – његовом кривицом.

Емилија је памтила: и њен супруг Драгутин и она, ћутали су о славном везу као о највећој тајни породице и срећни су што у њиховој кући није био угрожен ни једног тренутка. Њима је владика Лонгин остао захвалан заувек и то је исказивао речима искре-ним, из срца.

И догодило му се најлепше: баш из те пријатељске куће у Новом Саду, отишао је на свој, четири године чекани пут – повра-так у манастир Врдник.

И архимандрит Лонгин радосно се вратио у свој манастир. Донео је и чудесни Јефимијин вез, који су неписмени, полуписме-ни и школовани калуђери Врдничани чували 244 године – од пов-ратка ковчега кнеза Лазара из Сентандреје 1697. до збега у Беше-ново 1941. године.

На оној малој узбрдици у Врднику, на прилазу манастиру, застао је, срећан што је од зла рата спасена Јефимијина очара-вајућа тканина са њеним рукописом – везом из 1402. године, је-динствена у светској историји поетске писмености. Био је после-дњи законити чувар древног, фино срезаног црвеног атласа, са сја-јем 26 редова Јефимијиних речи у злату везене љубави, молитве и туге.

Када је архимандрит Лонгин оценио да је дошао тај трену-так – а већ је била 1949. година! – он је Патријаршији у Београду предао Јефимијин вез и друго благо из Врдника, после њихове одисеје у рату.

Епископ зворничко-џузлански Лонгин (Томић),³ рођен је у Фен-лаку код Арада, 29. априла 1893. По завршеној основној школи ступио је у манастир Гргетег. Замонашио га је на Петровдан 1919. архимандрит Данило (Пантелић), настојатељ манастира Гргетега, потоњи епископ дал-

³ Извор за биографију: https://sh.wikipedia.org/wiki/Longin_Tomi%C4%87
За фотографију: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10224060200613368&id=1849929342&set=a.10201629026368031>

матинско-истријски. У чин јерођакона рукоположио га је епископ темишварски др Георгије (Летић). Као дворски ђакон завршио је Богословију у Битољу и богословски факултет у Београду. На празник Св. арханђела Михаила 1938. патријарх српски Гаврило рукоположио је архиђакона Лонгина у чин презвитера, а на Светог Николу произвео га у чин архимандрита. До избора за епископа био је на дужности економа богословског семинара у Сремским Карловцима, економа патријаршијског двора у Београду, настојатеља манастира Раванице (Врдник) и Беочина.

Архимандриту Лонгину припада велика заслуга што су мошти Св. цара Уроша, Св. кнеза Лазара и Св. праведног Стефана Штиљановића спасене 1941. од уништења и после рата пренете у београдску Саборну цркву.

За епископа захумско-херцеговачког архимандрит Лонгин је изабран 1951. године и хиротонисан 1. јула исте године. У овој епархији епископ Лонгин је остао до 1955, а тада је прешао у Епархију зворничко-тузланску. У овој епархији епископ Лонгин је посебну пажњу поконио подизању нових парохијских храмова и школовању свештеничког и монашког кадра.

Умро је 25. августа 1977. године у манастиру Тавни. Ради изузетних заслуга у обнови манастира Тавне сахрањен је са северне стране у броду храма где и данас почивају његови посмртни остаци.

*Архимандрит Лонгин (Томић),
пошони епископ
зворничко-тузлански*

ЈЕФИМИЈИНЕ РЕЧИ У ПРАГУ И ЊУЈОРКУ⁴

Јефимијин вез заблистао је, као никад раније, у Музеју Српске православне цркве, у дану његовог отварања у Патријаршији, 14. јуна 1954. У први пут тако сабраној и приказаној ризници националних и црквених драгоцености, сачуваних из далеких векова, Јефимијина *Похвала кнезу Лазару* виђена је тада први пут после њеног тајног чувања за време окупације. Пленила је лепота хармоније њених поетских речи, извезених златним нитима на црвеном атласу. У тешкој и мукотрпној прошлости – „нестали су градови, дворови и тврђаве“, али су део културног блага у црквама и манастирима „чували и сачували кроз векове неуки монаси и свештеници“, чиме се данас поносимо – писао је управник Музеја Светозар Душанић („Весник“ СПЦ, 6. јун 1954). Оснивање музеја први је предложио патријарх Јосиф Рајачић, још 1851, а његово отварање током наредних сто година, неколико пута је подстицано и одлагано. Већина изложених реткости припада фрушкогорским манастирима, из чијих су ризница за време окупације однете у Загреб, а после ослобођења враћене у Патријаршију.

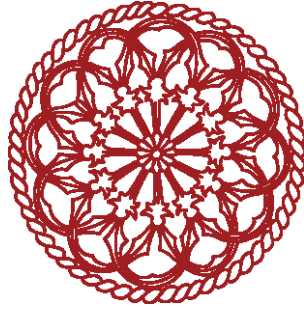
Једва је познато: у Прагу, дуже од сто педесет година, читају се прве речи Јефимијиног веза: *Ва красних мира сеїи васїиїшал се јеси од уносїи твојеје* („У красотама овога света васпитао си се од младости твоје“). Уклесане су у плочу на гробу знаменитог Павла Јосифа Шафарика (1795-1861) – читамо у књизи коју је приредио Ђорђе Трифуновић – *Монахиња Јефимија: Књижевни радови* (Крушевац, 1983). Као угледни научник и писац, Шафарик је оставио трајни траг у културној историји Новог Сада: био је професор и први директор српске гимназије од 1819. до 1833, присталица Вукове језичке и правописне реформе, истраживач старе српске књижевности...

⁴ Љуба Вукмановић, *Заноси и заборава*, Нови Сад, 2016, стр. 297-298.

Шафарик је писао: кад се настанио у Новом Саду, видео је да „многи од грађана имају од сваке старе књиге српске по примерак“, а оне су штампане у Венецији, Бечу, Лајпцигу, Будиму. „С великим трудом, од куће до куће идући и све претресајући“, Шафарик је тада, према његовим речима, састављао „каталог српских књига“ – библиографију, чиме је постављао основе проучавања нове српске књижевности. Све драгоценост што је сазнао и забележио о сваком писцу и књизи налази се у његовој *Историји српске књижевности* (1865), објављеној постхумно, а она и „данас нам веома корисно служи“. Шафарик – „цела Академија“, како су говорили савременици – тражио је и налазио рукописне и штампане србуље у Новом Саду, Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима, у фрушкогорским манастирима, сремским селима... У Прагу 1851. објавио је житија Ђирила и Методија, Симеона Немање, Законик цара Душана, а књигу краси Јефимијин вез *Похвала кнезу Лазару* – само су нека од признања академика Ђорђа Сп. Радојчића у књизи његових истраживања – *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у шурско доба* (Матица српска, 1967).

Излет древног веза прве српске песникиње на светску позорницу у Њујорку, остао је без заслуженог, ширег одјека у јавности. Блистао је и у Метрополитен музеју, на репрезентативној изложби „Византија: вера и снага“ – сведочио је Слободан Милеуснић („Политика“, 27. мај 2004). Јефимијин вез је виђен са 23 црквено-уметничке реткости из Музеја СПЦ, ризница манастира са Косова и Архива САНУ. На великој изложби историјског и уметничког наслеђа православног света, који је припадао византијском корпусу, или био његов део – део наше драгоцености, по уметничком значају и историјском трајању, доминирале су изложбом 355 експоната из више од 30 земаља.

διοτραφιје

БИОГРАФИЈЕ И БИБЛИОГРАФИЈЕ УЧЕСНИКА И АУТОРА ПРИЛОГА

- БАБИЋ Душко, рођен је 1959. године у селу Скуцани код Гламоча, Босна и Херцеговина. Завршио је Групу за југословенску и општу књижевност на Филолошком факултету у Београду. На истом факултету је докторирао на тему: „Мистичко искуство у песништву српског романтизма“. Од 1995. године био је запослен у Филолошкој гимназији у Београду као професор књижевности. Од децембра 2007. до децембра 2019. године обављао је дужност директора у овој школи. Сада је управник Српске књижевне задруге.

Објавио је књиге: *Позориште ирационално* – студије о драми Александра Поповића, 1988; *Тескобе*, песме, 1997; *Пјесме српског солдаџије*, 1988; *Трија*, песме, 2001; *Мистика српског романтизма*, студија, 2004; *Народ на међи*, есеји, 2011; *Умјети се сузама*, изабране и нове песме, 2015; *Ако љубав нисмо*, песме, 2017; *Повратак*, изабране песме, на српском и енглеском, 2017; *Његошев национализам*, студија, 2020; *Сјан и храна*, песме, 2021; *Завести и преиспитивања – завешта и критичка свести српске књижевности*, 2023; *Пасја зима*, песме, 2024; *Небеско наређе – књига о Његошу*, 2024.

У разним часописима и зборницима са научних скупова објавио је преко двеста радова – научних саопштења, чланака, есеја. Аутор је више акредитованих уџбеника и приручника из књижевности за гимназије и средње школе.

Добитник је награда Златна струна и „Златни беоцуг“.

Живи у Београду.

- БАТИНИЋ Александра, рођена је 1993. године у Смедеревској Паланци. Дипломирала је на катедри за Српску књижевност са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета у Београду 2018. године и тренутно је на докторским студијама, смер Српска књижевност.

Поезију пише и објављује од 2009. године и добитница је неколико награда: „Милутин Бојић“, „Стражилово“ и „Матићев шал“.

Објавила је збирке: *Мало присусџиво* (за коју је 2020. године добила награду „Slavitude“ која подразумева превод и промоцију збирке у Француској (Париз, 2025) и *Свашћојег* (2022).

Поезија јој је објављивана у домаћим и страним часописима.

Истраживач сарадник је на Филолошком факултету у Београду, на предмету Српска књижевност XX века.

Пише приповетке, а бави се и књижевном критиком.

- БУШИЋ Овсец Слађана, песникиња, новинарка и уредница у Радио Београду. Ауторка је три збирке поезије: *У уху дух* (2017), награда „Матићев шал“; *Табани на језику* (2018), награда „Шумадијске метафоре“; *И била сам шума* (2021), награда „Спасоје-Пајо Благојевић“.

Добитница је бројних награда и признања. Члан је Удружења књижевника Србије и Удружења драмских писаца Србије. Добитница је прве награде на Слем шампионату Србије. У оквиру серијала „Поезија уживо“ Радио Београда 2 својом поезијом напунила је задужбину Илије Милосављевића Коларца.

- ВУЧИЋЕВИЋ П. Драгана, рођена је у Београду. Дипломирани је инжењер геологије (смер геофизика) и дипломирани филолог (јапански језик и књижевност). На докторским студијама је на Факултету за културу и медије, област Културологија. У Природњачком музеју ради од 2007. године, у Одељењу за едукацију, комуникацију и маркетинг, а 2022. године стекла је звање вишег кустоса. Члан је Музејског друштва Србије и члан Секције за музејску едукацију и Природњачке секције. Поред више стотина стручних вођења, аутор је великог броја едукативних радионица на различитим изложбама (Лист по лист – дрво; Пужеви; Кад порастем, бићу природњак; Инсекти, наше комшије; Мали палеонтолог итд.), од којих су неке прерасле у мултимедијалне едукативне позоришне представе („Природњачка бајка“ и „Сачувајмо природу – заштитимо дрвеће“).

Аутор је изложбе Природа и језик, коаутор изложби *Mente et malleo* (са др Александром Маран Стевановић) и *Природа као вајар – теоморфолошки дизајн природе на примеру вршачких остјењака* (са Драгољубом Ташлићем, аутором фотографија).

До сада је објавила две књиге поезије (*Баш шеби на дар*, 2004. и *Сазвучја суйројности* 2010), а њена поезија и кратке приче су објављиване у више књижевних часописа (Књижевне новине, Багдала, Исток,

итд.). Годинама се активно бавила уметничком музиком, класичном и духовном, (поред бројних јавних солистичких наступа на културним програмима и манифестацијама.

- ГРБОВИЋ Душко, историчар, музејски саветник Завичајног музеја у Јагодини. Рођен је 1965. године у Београду, где је завршио средњу и основну школу. Дипломирао је на Групи за историју Филозофског факултета у Београду 1989. године.

На пословима историчара у Историјском одељењу Завичајног музеја у Јагодини ради од 1990. године. Стручна звања: кустос (1993), виши кустос (2001), музејски саветник (2013). Учествовао је у реализацији четири сталне поставке (1992, 1996, 2001, 2011) и тридесетак изложби, као и двадесет пет стручних скупова.

Аутор је три монографије: *Привреда Јагодине у XV веку (до 1459)*, 2004; *Пчеларство на тлу Јагодине са околином* (2007); *60 година Завичајног музеја у Јагодини*, 2013. Објављивао је текстове у многим стручним часописима.

- ЈЕЛИЋ Мариоков Андреј, рођен је 1952. године у Великој Јежевици, код Ужичке Пожеге. Основну школу и гимназију завршио је у Ваљеву, а студије југословенских књижевности и општих књижевности на Филолошком факултету у Београду. Радио је као професор, као уредник у издавачким кућама „Панпублик“ и „Хипнос“ и као уредник програма у Центру за културу Лазаревац. Од 1999. до 2012. године уређивао је и водио Књижевну трибину „Вечери код Вука“ у Установи културе „Вук Караџић“ у Београду.

Добитник је награда: Милан Ракић, Смели цвет, Шумадијске метафоре, Печат вароши сремско-карловачке, Златне струне смедеревске песничке јесени, Паун, Србољуб Митић, Драинац.

Књиге песама: *Раних година шрај* (1977), *Говорим говорим* (1981), *Уздарја* (1983), *Андреј Јелић Мариоков и групе песме* (1988), *Самодрежа* (1990), *Балкански ноћурно* (1993), *Аз* (1998), *Певање из шавни* (2001), *Наша ствар* (2006, 2007), *Молебни венац* (2009), *Чрпе и резе* (2009), *Покршнице* (2010), *Раскућени стихови* (2011), *Кланац* (2012).

- КАРАПАНЦИЋ Немања, рођен је 1985. године. Дипломирао на Филозофском факултету у Новом Саду, на одсеку за историју са оценом 9. Запослен је у Градском музеју Бечеј од 2013. године и тренутно је на позицији вишег кустоса историчара. Води две музејске збирке, историј-

ску збирку и збирку фотографија. У свом досадашњем раду, инвентарисао је нешто више од 400 музејских предмета, реализовао 10 изложби као аутор, 10 изложби као коаутор, а на 8 изложби је био сарадник. Иза себе има објављене 4 монографије, девет каталога изложби и 22 научна рада у стручним часописима. Такође, учесник је многобројних конференција како у Србији, тако и у иностранству, а на њих 12 је излагао реферате.

У периоду од 2018-2020. године обављао је функцију директора Туристичке организације Општине Бечеј. Био је члан Комисије за доделу Годишње награде „Михајло Влатровић“ при Музејском друштву Србије. Уредник је и покретач зборника Дистрикт, годишњака Градског музеја Бечеј.

- КОСОВАЦ Коста, рођен је 17. јуна 1997. године у Београду. Студирао је Правни факултет Универзитета у Београду. Прву збирку песама под називом *Цемџери за камење*, објавио је 2021. године у „Српској књижевној задрузи“, а друго издање у „Суматра издаваштву“ 2022. године.

Добитник је награде „Матићев шал“ за најбољу прву објављену збирку песама аутора до 27 година живота. Са истом збирком ушао је и у најужи круг за Змајеву награду Матице српске. Сарадник је Културног додатка листа „Политика“.

- КРИЖАК Јана је истакнута српска оперска уметница (сопран) рођена 1986. године у Краљеву. Препознатљива је по својим наступима на значајним културно-духовним манифестацијама, као и по концертима класичне музике, арија, оперета и мјузикла широм Србије.

- ЛАЗАРЕВИЋ Мирјана-Мина (Београд, 1976), позната је српска позоришна, телевизијска, филмска глумица, препознатљива по свом раскошном таленту за глуму, певање и плес. Широку популарност стекла је крајем деведесетих година улогом Чупке у култној телевизијској серији „Породично благо“.

- МАРКОВИЋ Лела (Призрен, 3. март 1971). Основну и средњу школу завршила је у Призрену, а дипломирала је на Правном факултету у Београду. Члан је Удружења књижевника Србије, Књижевног друштва Косова и Метохије и секретар Друштва пријатеља манастира Светих Архангела код Призрена.

Сарадник је часописа „Православни мисионар“ и „Православље“. Члан је Одбора за обнову Цркве Светог Пантелејмона у Призрену и Цркве Светог Николе у Призрену. Творац је идејног решења едукативних друштвених игара за децу „Православни празници“, „Путевима Светог Саве“, „Игра у џунгли“, „Алиса“...

- МИЛАНОВИЋ Р. Братислав (Алексинач, 1950), аутор је двадесетак песничких књига, једног романа и књиге прича. Прву збирку *Јелен у прозору* објавио је 1975. године. Приређивач је неколико књига, бави се писањем радио-драма и превођењем. Заступљен је у више антологија српске поезије објављених у свету, а посебни избори његове поезије објављени су у Пољској, Мађарској, Румунији, Сједињеним америчким државама и Италији.

Носилац је многих угледних домаћих награда за своје песништво (Бранкова награда, „Милан Ракић“, „Ђура Јакшић“, Награда „Раде Драинац“, Златни Орфеј, Змајева награда, Грачаничка повеља, „Раде Томић“, Награда „Јефимијин вез“, „Статуета Бранка Радичевића“, „Жичка хрисовуља“), као и Националног признања за допринос српској култури 2010. године.

- МИЛИЋЕВИЋ Соња (1967), дипломирана историчарка уметности. Запослена у Центру за културу, образовање и информисање „Градац“ Рашка од 2005. године – првобитно у библиотеци, а од 2015. на пословима кустоса. Ауторка је монографије *Хроника КЛУ Рашка школа 1985-2015*, (2016), као и бројних текстова о уметницима и уметничким изложбама, садржаних у монографским публикацијама и каталозима изложби. Радови су јој објављени у великом броју часописа. Била је селекторка 46. сазива Ликовне колоније „Сопоћанска виђења“ 2021. и XXV „Пролећног анала“ у Чачку, 2022. У области културне баштине ауторка је пројекта „Упознај наш град“ (2016-2019). Значајан допринос очувању нематеријалног културног наслеђа у оквирима српског, али и европског културног наслеђа, остварила је у области гастрохеритологије, као приређивач двојезичне (српско-енглеске) репрезентативне књиге рецепата *Рашка куварница*. Живи у Рашки.

- МИЛОШЕВИЋ Лазаревић Татјана (Смедерево, 1961), магистар филолошких наука, писац и есејиста, аутор је више стручних радова из области наставе књижевности и српског језика; у периодици објављује и поезију, књижевнокритичке приказе и осврте. Заступљена у више књи-

жевних зборника. Објавила збирке песама *Расцеј* (Смедерево, 1989) и *Писма с леве обале / Letters from the Left Bank* (Смедерево, 2018), као и монографију *Методички писмуи Нушићевим комедијама* (Смедерево, 1999).

Живи и ради у Смедереву.

- МИХАЈЛОВИЋ Р. Јелица, рођена је 1989. године у Горњој Битињи (општина Штрпце). Студирала је на Филозофском факултету у Косовској Митровици, на Катедри за историју. Од 2019. до 2023. радила је у Основној школи „Стаја Марковић“ у Горњој Битињи, а од 2023. обавља функцију в. д. директора Међуопштинског историјског архива Призрен са привременим седиштем у Штрпцу.

Активно се бави истраживачким радом у области очувања културне баштине Призренског краја и Сиринићке жупе. Аутор је књига: *Исиоснице ошћора: Српска културна баштина Призренској Подгора, Сиринићке и Средачке жупе* (2024) и *Појови и народ: духовна и друштвена улога српској свештенства у Сиринићкој жупи од почетка 19. до средине 20. столећа* (2025), као и коаутор каталога о духовности и делатности свештенства овог краја објављеног исте године. Њена најновија књига *(Не)избрисани трагови српске свешће – Суве Реке*, тренутно се налази у штампи. Аутор је и стручног рада „Призрен и Штрпце током Мартовског погрома 17-19. март 2004. године“ за зборник о Мартовском погрому.

Живи и ствара у Сиринићкој жупи.

- МЛАДЕНОВИЋ Срђан, рођен је 1975. године у Урошевцу. Основну школу завршио је у Штрпцу, средњу у Београду. Дипломирао је на Филозофском факултету у Приштини, а магистарске и докторске студије завршио у Београду. Објавио је више научних радова у домаћим и страним часописима. Члан је Међународног центра за црквене студије у Нишу. Ожењен је и отац двоје деце. Живи и ради на Косову и Метохији.

- СИМЕУНОВИЋ Гордана (Београд, 1963), објавила је девет књига поезије, приредила панораме *Најлепше љубавне песме српских песника*, *Јабука у српској поезији* и *Хронику Умке*.

Њена поезија је превођена на шведски, енглески, немачки, француски, шпански, пољски, италијански, македонски и румунски језик.

Члан је Удружења књижевника Србије.

- ТИМОФЕЈЕВ Дарија је млада српска историчарка, истраживач и дизајнер чији је научни рад примарно фокусиран на историју дипломатије, културну историју средњег и новог века, као и на руско-европске односе.

Студирала је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на Одељењу за историју.

Ауторка је више стручних радова: „Из историје дипломатских односа Русије и Шведске у XVII в. на примеру дипломате, шпијуна, пребеглице, преводилаца Г. К. Котошихина“, „Перцепција светог владара у византијској, српској и руској традицији средњег века“...

Осим научноистраживачког рада, Дарија Тимофејев учествује у техничкој припреми и визуелном обликовању стручне литературе.

- ТИШМА Јовица (Смедерево, 1958) углавном пише за децу.

Понекад се догоди и нешто што је за одрасле: *Сам у кайушу Милоша Црњанског* (песме), *А хлеб се од душе прави* (књига о хлебу), и још понешто.

Школовао се за електричара, али је живео од новинарског посла у Радио Смедереву, прављења реклама, уређивања часописа „Свици“ (за децу) и „Смедеревски магазин“ (за одрасле). Три и по деценије од неуспешног покушаја да постане школован глумац направио је професионално путујуће Позориште „Дечја Земља“, за које пише, у ком глуми и режира.

- ЦВЕТИЋ Оливера, песникиња и композиторка, рођена је у Крагујевцу у свештеничкој породици. Ради и живи у Трстенику, а највећи део својих активности посветила је стваралаштву за децу. Објавила је збирке поезије: *Зајонейна сневалица*, *Љуљашка снова*, *Да светио не изгубим* (збирка за одрасле)... Збирке композиција: *Распеванка и Музичка гуџа*, и снимила CD музике за децу „Волим што сам дете“.

Члан је Удружења књижевника Србије, књижевног клуба „Моравски токови“, Удружења љубитеља дечјег стваралаштва „Лира“. Добитник је многих награда за композицију за децу.

- ЦВЕТКОВИЋ Лазих Дајана, рођена је 1967. у Крушевцу. Ради као професор српског језика и књижевности у Економско-трговинској школи. Књижевним радом бави се дуги низ година. Члан је КК Багдала и УКС, Објављивала је у часописима: „Кровови“, „Багдала“, „Књижевне новине“, „Мисао“... и многим другим публикацијама за књижевност, уметност и културу. Главни је и одговорни уредник „Багдале за децу и младе“.

САДРЖАЈ

„ЈЕФИМИЈИНИ ДАНИ“ 2025.

- УВОДНА РЕЧ	7
<i>награда „јефимијин вез“</i>	
- ОДЛУКА ЖИРИЈА	13
- ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЖИРИЈА (Даница Андрејевић, председник, чланови, Братислав Р. Милановић и Верољуб Вукашиновић)	14
- <i>Даница Андрејевић</i> ЕСТЕТИЧКО ВРЕМЕ ТАЊЕ КРАГУЈЕВИЋ (У име жирија за доделу Награде „Јефимијин вез“)	15
- <i>Тања Крајујевић</i> У СВИТКУ ВРЕМЕНА – РУЖА ЗА НОВИ ВЕК	18
- ИЗБОР ПОЕЗИЈЕ ТАЊЕ КРАГУЈЕВИЋ	21
- БИОГРАФИЈА	33
<i>џесничка ѓриношења</i>	
- АНДРЕЈ ЈЕЛИЋ МАРИОКОВ	41
- БРАТИСЛАВ Р. МИЛАНОВИЋ	45
- ЛЕЛА МАРКОВИЋ	48
- КОСТА КОСОВАЦ	52
- ГОРДАНА СИМЕУНОВИЋ	56
- АЛЕКСАНДРА БАТИНИЋ	59
- ЈОВИЦА ТИШМА	62
- ТАТЈАНА ЛАЗАРЕВИЋ МИЛОШЕВИЋ	66
- ДУШКО БАБИЋ	71
<i>венац српских џесникања</i>	
- ДАЈАНА ЦВЕТКОВИЋ ЛАЗИЋ	77
- СЛАЂАНА БУШИЋ	80
- ОЛИВЕРА ЦВЕТИЋ	83
<i>ликовна ѓриношења</i>	
- <i>Сузана Новчић</i> КСЕНИЈА ДИВЈАК – ИЗМЕЂУ РЕАЛНОСТИ И МИТА	89
- БИОГРАФИЈА	102
<i>сђарославник</i>	
<i>Окруђли сђо: „Живош у српским средњовековним земљама“</i>	
- <i>Душко Грбовић</i> КНЕГИЊА МИЛИЦА И СРЕДЊЕ ПОМОРАВЉЕ	105
- <i>Соња Милићевић</i> ПОРТРЕТИ КНЕЗА ЛАЗАРА И КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ У ЦРКВИ УСПЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ МАНАСТИРА КУРТЕА ДЕ АРЂЕШ	153

- Дарија Тимофејев КТИТОРСТВО У РУСКИМ И СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ МАНАСТИРИМА: КОМПАРАТИВНИ ПОГЛЕД	185
- Драгана Вучићевић САЖЕТАК О РУДАРСТВУ И РУДАРИМА У СРБИЈИ ТОКОМ XIV И XV ВЕКА	207
- Јелица Р. Михајловић СИРИНИЋ – ПРИМЕР ЈЕДНЕ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКЕ ЖУПЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	237
- Немања Карајанчић БЕЧЕЈ И ОКОЛИНА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	249
- Срђан Б. Младеновић ДВЕ ЈЕЛЕНЕ, ДВЕ ЖИВОТНЕ ПРИЧЕ ИЗ СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА, С КРАЈА XIV И ПОЧЕТКА XV СТОЛЕЂА	273
„Љубостињски крин“	
- НАГРАДА „ЉУБОСТИЊСКИ КРИН“ / Оглука жирија	287
- Прошојереј Данијел Стефановић „ОВАЈ ДАН ТЕБИ ПОСВЕЂУЈЕМО, ПРЕПОДОБНА МАТИ ЕФРОСИНИЈО, И ОВУ ТИ СЛУЖБУ ПРИНОСИМО И ПЕСМУ ПЕВАМО“ (О Светој кнегињи Милицы, преподобној Евгенији – Ефросинији из Жишија и богослужбених песама)	289
- Дијана Младеновић / наирађени рад „ШЕСТ ВЕКОВА КАО ЗВЕЗДА СИЈА, СВЕТА МАТИ СРПСКА ЕВГЕНИЈА“	294
фото-документација	
- ФОТОГРАФИЈЕ 38. „ЈЕФИМИЈИНИХ ДАНА“ /18-20. јун 2025/	299
ПРИЛОЗИ	
ѿоменик	
- Прошојереј Данијел Стефановић ИГУМАНИЈА ЉУБОСТИЊСКА ХРИСТИНА (1931-2026)	309
- Душан Јовић ДРАГОЉУБ-ДРАГАН ДИМИТРИЈЕВИЋ (1950-2026)	315
ниска незаборав	
- Љуба Вукмановић ГДЕ ЈЕ ЧУВАН ЈЕФИМИЈИН ВЕЗ ЈЕФИМИЈИНЕ РЕЧИ У ПРАГУ И ЊУЈОРКУ	323 328
биографије	
- БИОГРАФИЈЕ И БИБЛИОГРАФИЈЕ УЧЕСНИКА И АУТОРА ПРИЛОГА	333

НАРОДНИ
УНИВЕРЗИТЕТ
ТРСТЕНИК

Издавачи

Народни универзитет Трстеник
Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник

За издавача

Весна Склопић

Редакција

Јелена Стојсављевић, Верољуб Вукашиновић,
Иван Величковић, Душан Јовић, Јелена Вукчевић,
Ивана Илић

Уредница

Јелена Стојсављевић

Ликовно-технички уредник и џрелом

Иван Величковић

ISSN 2466-4553

Штампа

„М-Граф“ Трстеник

Тираж

100

Покровишељ
Општина Трстеник

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

ЉУБОСТИЊСКА приношења : годишњак
Јефимијиних дана / уредница Јелена Стојсављевић. -
2016, бр. 1- . - Трстеник : Народни универзитет
Трстеник : Народна библиотека "Јефимија" Трстеник,
2016- (Трстеник : М-Граф). - 24 cm

Годишње.

ISSN 2466-4553 = Љубостињска приношења

COBISS.SR-ID 224153100

ISSN 2466-4553